

Харківський національний університет внутрішніх справ

**Серія «Бібліотечка слідчого і детектива:
учасники кримінального провадження»**

Присвячується 100-річчю початку підготовки
охоронців правопорядку у Харкові (1917-2017 рр.)

ДАЛЬ Адам Лаврентійович

АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович

**ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ
ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Монографія

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна

Харків
2017

УДК 343.126 (477)
ББК 67.9 (4УКР) 311.5

Д 15

*Рекомендовано до друку Вченою радою Харківського
національного університету внутрішніх справ
(протокол № 13 від 27.12.2016 р.)*

Рецензенти:

Даньшин М. В. – доктор юридичних наук, професор;
Степанюк Р. Л. – доктор юридичних наук, професор;

Даль А. Л.

Д 15 Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінально-
му провадженні : монографія / А. Л. Даль, С. Є. Абламський /
за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора
О. О. Юхна. – Харків : ХНУВС ; Панов, 2017. – 238 с. (Серія «Бі-
бліотечка слідчого і детектива : учасники кримінального про-
вадження»).

ISBN 978-617-7474-67-7

Монографію присвячено комплексному вивченню те-
оретичних, законодавчих і прикладних питань,
пов'язаних із застосуванням тримання під вартою в
кримінальному провадженні. У роботі розглянуто тео-
ретико-методологічні основи інституту тримання під
вартою, процесуальний порядок його застосування, про-
аналізовано правовий механізм захисту прав, свобод і за-
конних інтересів особи, щодо якої обирається зазначе-
ний запобіжний захід. На підставі дослідження чинного
кримінального процесуального законодавства України, а
також ураховуючи практичний досвід авторів, виявлено
наявні проблеми застосування тримання під вартою.
Запропоновані можливі шляхи вдосконалення Криміна-
льного процесуального кодексу України в частині підня-
тих питань.

Розраховано на науковців, практичних працівників
правоохоронних органів, викладачів, ад'юнктів, аспіран-
тів, студентів і курсантів вищих юридичних навчаль-
них закладів, а також усіх, хто цікавиться новітніми
тенденціями розвитку сучасної юриспруденції в дослі-
дженому напрямі.

УДК 343.126 (477)
ББК 67.9 (4УКР) 311.5

ISBN978-617-7474-67-7

© Даль А. Л., Абламський С. Є., 2017

Kharkiv National University of Internal Affairs

**Series «The investigator and detective's library:
Participants of Criminal Procedure»**

DAHL Adam Lavrentiyovich

ABLAMSKIY Sergiy Evgenovich

**DETENTION AS A MEASURE OF RESTRAINT
IN CRIMINAL PROCEDURE**

Monograph

Edited by Doctor of Law, Professor O.O. Yuhno

Kharkiv
2017

UDC 343.126 (477)
LBC 67.9 (UKR) 311.5
D 15

*Recommended for printing by Academic council of Kharkiv National
University of internal affairs (minutes № 13 from 27.12.2016)*

Reviewers:

Danshin M. V. – Doctor of Law, professor;

Stepanjuk R. L. – Doctor of Law, professor;

Dahl A. L.

D 15 Detention as a measure of restraint in criminal procedure: monograph / A. L. Dahl, S. E. Ablamskiy / edited by doctor of law, professor O. O. Yuhno. – Kharkiv : HNUVS ; Panov, 2017. – 238 s. (Series «The investigator and detective's library: participants of criminal procedure»).

ISBN 978-617-7474-67-7

The monograph is devoted to the integrated study of theoretical, legislative and applied issues that are related to the application of detention in criminal procedure. Theoretical and methodological bases of the institution of detention, procedural order for the application of detention are considered in this study. It is analyzed legal mechanism of protection of rights, freedoms and legitimate interests of an individual against whom he is elected. On the basis of the research of the current criminal procedural legislation of Ukraine and considering the practical experience of the authors existing problems of detention are identified. Proposed possible ways of improvement of Criminal Procedure Code of Ukraine are in the part of the raised issues.

Intended for researches and practitioners of law-enforcement authorities, lecturers, adjuncts, postgraduate students, students and cadets of higher law educational establishments as well as anyone interested in the latest tendencies of the development of modern jurisprudence in the studied direction.

UDC 343.126 (477)
LBC 67.9 (UKR) 311.5

ISBN 978-617-7474-67-7

© Dahl A.L., Ablamskiy S. E., 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 Загальноправові питання інституту тримання під вартою в кримінальному провадженні	
1.1. Становлення та розвиток законодавства і наукової думки щодо тримання під вартою	9
1.2. Тримання під вартою в системі запобіжних заходів	30
1.3. Міжнародно-правові стандарти правового регулювання тримання під вартою	50
РОЗДІЛ 2 Процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою	
2.1. Мета, підстави та обставини, що враховуються при застосуванні тримання під вартою	73
2.2. Визначення розміру застави при застосуванні тримання під вартою	94
2.3. Строк тримання під вартою та процесуальний порядок його продовження	116
РОЗДІЛ 3 Захист прав, свобод і законних інтересів особи при застосуванні тримання під вартою	
3.1. Гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи при застосуванні тримання під вартою	140
3.2. Прокурорський нагляд за законністю та обґрунтованістю застосування тримання під вартою	162
3.3. Запровадження практики Європейського суду з прав людини при застосуванні тримання під вартою	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	208

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION.....	7
SECTION 1. GENERAL LEGAL ISSUES OF THE INSTITUTION OF DETENTION IN CRIMINAL PROCEDURE	
1.1. The formation and development of legislation and scientific thought concerning detention.....	9
1.2. Detention in the system of restraint.....	30
1.3. International standards of law of the legal regulation of detention.....	51
SECTION 2. PROCEDURAL ORDER OF APPLICATION OF MEASURE OF RESTRAINT IN THE FORM OF DETENTION	
2.1. The purpose, grounds and circumstances that are considered in the application of detention.....	73
2.2. Determination of the amount of bail in application of detention.....	94
2.3. The period of detention and the procedural order of its prolongation.....	116
SECTION 3. THE PROTECTION OF RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF AN INDIVIDUAL IN THE APPLICATION OF DETENTION	
3.1. Safeguards of providing rights, freedoms and legitimate interests of an individual in the application of detention.....	140
3.2. Procuracy supervision over the legality and validity of application of detention.....	162
3.3. The application of the practice of the European Court of human rights in the application of detention.....	184
LIST OF SOURCES USED.....	208

ВСТУП

Сфера застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні загалом, і зокрема тримання під вартою як найсуворішого з них, завжди була і залишається однією з найбільш суперечливих і проблемних. Обумовлено це тим, що тримання під вартою супроводжується застосуванням примусу і, відповідно, має правообмежувальний характер.

З прийняттям у 2012 році чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) законодавцем змінено систему запобіжних заходів, а також процесуальний порядок їх застосування. Однак, незважаючи на наявну тенденцію у напрямі гуманізації кримінального процесу, показник звернення до суду з клопотаннями про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є найбільшим у порівнянні з іншими. Так, у 2013 р. загалом до суду було подано 24 922 клопотання про застосування запобіжних заходів, з яких 17 373 стосувалися тримання під вартою; у 2014 р. цей показник становив 42 576, з яких 18 149 щодо тримання під вартою; у 2015 р. було подано 43 576 клопотань про застосування запобіжних заходів, з яких 23 969 щодо тримання під вартою; у 2016 р. було подано 33 759 клопотань про застосування запобіжних заходів, з яких 17 593 щодо тримання під вартою¹. Така тенденція пояснюється тим, що більшість слідчих і прокурорів вважають тримання під вартою доцільним та ефективним запобіжним заходом у порівнянні з іншими.

У той самий час, як свідчить аналіз слідчої та судової практики, під час застосування тримання під вартою виникають певні труднощі, спричинені неоднозначністю праворозуміння та суперечністю норм КПК України. Це наочно підтверджує необхідність подальшої активізації наукових пошуків щодо вдосконалення чинного законодавства з метою підвищення ефективності його правозастосування з дослідженого питання.

¹ Статистичні дані Генеральної прокуратури України за 2013-2016 роки
URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

Теоретико-прикладні аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою були предметом наукових дискусій у працях Ю. П. Аленіна, К. Д. Волкова, Г. І. Глобенка, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, Н. С. Карпова, О. Ф. Кістяковського, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, П. І. Люблінського, О. Р. Михайленка, Ю. Д. Москалюк, В. В. Наразова, О. В. Попелюшки, І. Л. Петрухіна, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, І. Я. Фойницького, Т. Г. Фоміної, О. Г. Шило, О. О. Юхна та ін. Водночас більшість досліджень були проведенні за часи дії КПК України 1960 р., який не відповідав вимогам розвитку держави й фактично був одним із інструментів збереження правових утисків. Останні зміни, що відбулися на сучасному етапі реформування кримінального процесуального законодавства, вимагають переосмислення підходів до розуміння й призначення тримання під вартою як запобіжного заходу. Нині перед ученими постає завдання щодо напрацювання науково обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій, спрямованих на формування оптимальної та ефективної моделі застосування тримання під вартою як виняткового запобіжного заходу. Належне нормативне врегулювання обрання зазначеного запобіжного заходу, з одного боку, дозволить забезпечити необхідний рівень захисту прав, свобод та законних інтересів особи, стосовно якої він застосовується. З іншого – забезпечить повне, швидке й неупереджене розслідування та судовий розгляд кримінального провадження.

Простеживши генезис інституту тримання під вартою, сучасну тенденцію слідчої та судової практики його застосування, автори намагалися відшукати подальші шляхи законодавчого врегулювання та вдосконалення існуючих прогалин і суперечностей під час його застосування.

Автори висловлюють щире подяку рецензентам докторам юридичних наук, професорам М. В. Даньшину та Р. Л. Степанюку за слушні зауваження та поради, надані під час підготовки монографії до друку. Окремі слова вдячності висловлюємо доктору юридичних наук, професору О. О. Юхну.

АВТОРИ

РОЗДІЛ 1

Загальноправові питання інституту тримання під вартою в кримінальному провадженні

1.1. Становлення та розвиток законодавства і наукової думки щодо тримання під вартою

Розпочинаючи наше дослідження, перш за все, зауважимо, що весь період розвитку та подальшого вдосконалення системи прав, свобод і законних інтересів людини нерозривно пов'язаний зі становленням держави як регулятора суспільних правовідносин. Водночас історичний шлях державотворення сучасних країн світу, зокрема й України, має притаманний тільки їм напрям розвитку, що безпосередньо стосується державного устрою, судової та законодавчої влади.

У контексті дослідженого питання Ю. Д. Москалюк підтримала концепційну періодизацію виникнення запобіжних заходів, запропоновану П. І. Люблінським, який вважав, що їх правозастосовний характер залежить від форми державного устрою. Так, П. І. Люблінський визначив чотири періоди розвитку інституту запобіжних заходів, а саме: обцинний, княжий, царський та імператорський².

На нашу думку, слушним є зауваження Ф. М. Дмитрієва, який вважає, що дослідити історичні особливості вітчизняного судочинства, визначити, що в ньому було випадковим, а що є суттєвим становить обов'язок науки права, оскільки це справляє позитивний вплив на практику за-

² Москалюк Ю. Д. Домашній арешт і тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2015. С. 14–15.

стосування відповідного інституту³, що ми підтримуємо. На важливості вивчення історії розвитку кримінального процесуального законодавства також наголошував А. Ф. Коні. Учений звернув увагу на таке його значення: 1) історичне – як показник шляхів розвитку народу до сприйняття панівних форм і обрядів кримінального процесу; 2) політичне – необхідність забезпечення особистих прав і свобод та ступеня обмеження влади органів правосуддя та свавілля; 3) етичне – розвиток правосвідомості народу та проникнення в процесуальні правила моральних засад⁴.

Що ж стосується генезису правового інституту запобіжних заходів на території сучасної України, то вирішення цього питання є надзвичайно складним, адже історіографія розвитку права в нашій країні давня й заплутана. Важкість більш-менш чіткого визначення генезису запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою пов'язана з тим, що територія сучасної України (або ж її окремих частин) за всю свою багатовікову історію перебувала в складі різних держав, зокрема Польщі, Росії, Австро-Угорщини та ін. Унаслідок цього на різних історичних етапах діяли різноманітні правові системи, часто навіть із суттєвими відмінностями.

На теренах колишньої Київської Русі злочин мав дещо специфічний правовий характер, адже розглядався як образа. У зв'язку з цим між злочинами і цивільно-правовими деліктами не було жодної відмінності, а судова процедура їх розгляду була однаковою, оскільки сам процес був приватним. З розбудовою державного устрою кримінальний процес поступово набуває публічного характеру, а розслідування злочинів становить одну з невід'ємних функцій держави⁵.

³ Дмитриев Ф. М. История судебных инстанций и гражданского апелляционного производства от Судебника до Учреждения о губерниях. М.: Тип. А. И. Мамонтова, 1859. С. 580.

⁴ Коні А. Ф. История развития уголовно-процессуального законодательства в России: в 8 т. М.: Наука, 1967. Т. 4. С. 317.

⁵ Бушная Н. В. Проблемы применения мер процессуального принуждения в стадии предварительного расследования: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2005. С. 14.

Відповідно до Судебника 1497 і 1555 років основним методом ведення кримінального процесу стає обшук. Усіх осіб, які викликали підозру при обшуку, і аж до вирішення справи в суді, позбавляли свободи. Зважаючи на те, що на той час тюрм як таких не було, позбавлення волі здійснювалося способом сковування і саджання особи в колоду, після чого арештовані знаходилися на подвір'ї в пристава (у ямі, сараї чи хліву)⁶.

З прийняттям Соборного Уложення 1649 р. кримінальний процес стає інквізиційним, а основним видом запобіжних заходів – тримання під вартою, яке здебільшого застосовувалося губними старостами та воеводами. Протягом цього періоду попереднє тюремне ув'язнення невинувато могло тривати 2–3 роки. Також були випадки, коли ув'язнювали заведомо невинних селян-кріпаків, щоб спонукати їх пана видати винну особу⁷. Існування таких негативних фактів доводить дослідження радянського вченого І. Л. Петрухіна, який вказував й на більш жорстокі випадки, зокрема тримання під вартою майора Воеводського протягом 10 років, а поручика Бабева аж 12 років. Крім того, він констатував факт, коли хлопчика Кузьміна досить довго тримали під вартою за крадіжку церковної приналежності всього на суму один карбованець 49 копійок⁸. З огляду на існуючу негативну обстановку, приклади чого наведено, влада намагалася скоротити термін тримання під вартою, але це було безуспішно. Саме тому представники влади стали приховувати від громадськості офіційну статистику тривалості тримання осіб під вартою.

Досліджуючи питання виникнення, становлення й розвитку положень кримінального процесуального законодавства, які регулювали порядок застосування запобіжного

⁶ Кистяковский А. Ф. О пресечении обвиняемому способов уклоняться от следствия и суда: исследование. СПб: Изд-е «Судебного вестника», 1868. С. 22.

⁷ Бушная Н. В. Проблемы применения мер С. 5.

⁸ Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. *Ин-т государства и права*. М.: Наука, 1989. С. 129.

заходу у вигляді тримання під вартою в період XVIII – початку XX століття, Р. В. Орлов зазначив, що перші конкретні положення містилися в наказі імператриці Катерини II від 30 червня 1767 р. Зокрема, у цьому документі безпосередньо наводився орієнтовний перелік доказів, які були необхідні для ув'язнення особи в тюрму. За твердженням ученого, такі докази були запозичені з трактату Ч. Беккарія «Про злочини і покарання» 1764 р. У своєму наказі Катерина II намагалася реалізувати дві правові ідеї: по-перше, не застосовувати тримання під вартою без повідомлення особі сутності обвинувачення, а також не здійснювати її допит; по-друге, ввести судовий порядок розгляду скарг на незаконне тримання під вартою. Запропоновані імператрицею зміни до порядку застосування тримання під вартою були спрямовані на захист прав і свобод особи, однак так і не прижилися в дореформеному процесі⁹. Проте, як зазначає Н. В. Бушная, у цьому наказі було викладено досить прогресивне положення, зокрема про те, що запобіжні заходи та міри кримінального покарання мають різні цілі, унаслідок чого тримання під вартою слід розглядати як жорстку міру, строк якої, наскільки це можливо, має бути найкоротшим¹⁰.

З прийняттям Сенатського Указу «Про якнайшвидше вирішення справ колодників та про штрафування Суддів, якщо такі справи в Колегіях залишаться, без особливої законної підстави неvirішеними» від 5 березня 1731 р. держава почала поступово визнавати необґрунтованість тривалого тримання під вартою колодників (заарештованих осіб). Крім того, згідно з цим указом судді, які були винні у неvirіправданій затримці розгляду справи, підлягали штрафу¹¹.

⁹ Орлов Р. В. Применение заключения под стражу в качестве меры пресечения на предварительном расследовании в российском уголовном судопроизводстве: автореф. ... юрид. наук. Иркутск, 2008. С. 10.

¹⁰ Бушная Н. В. Проблемы применения мер С. 16.

¹¹ Волков К. Д. Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: К., 2015. С. 19.

Іншим Сенатським Указом «Про надсилання відомостей про колодників з кожного присутнього місця особливо, та про створення Експедиції для розгляду цих відомостей» від 8 червня 1761 р. влада також визнавала неприйнятним безпідставне тримання під вартою осіб. У зв'язку з цим було запроваджено не тільки суворий контроль за справами, у яких особи тримаються під вартою, а й створено спеціальну комісію («Експедицію»), завдання якої полягало в перевірці абсолютно всіх без винятку судових та правоохоронних органів з цих питань. Перевірка правоохоронної системи мала певні результати¹².

Наступний етап розвитку інституту тримання під вартою пов'язаний із прийняттям у 1832 році Зводу законів Російської Імперії, у якому том XV Книги 2 містив положення кримінального судочинства, які називалися «Про судочинство за злочинами». У Зводі законів запобіжні заходи, які були закріплені в томі XV (ст. 416–430), визначалися як «запобіжні заходи обвинуваченому способів ухилитися від слідства і суду». При цьому, відповідно до ст. 877 Зводу законів, тримання під вартою застосовувалося до осіб, які обвинувачувалися в тяжких злочинах, а саме: убивстві, розбої, крадіжці, тобто злочинів, за які передбачалося позбавлення всіх прав стану або торгова страта. Водночас жодних правил тримання особи під вартою не містилося, але про цей запобіжний захід згадувалося в різних положеннях як про звичайну міру, що застосовувалась упродовж всього слідства. Проте жодних конкретних умов його обрання встановлено не було. Лише в ст. 192 цього Зводу передбачалося, що в разі застосування до обвинуваченого приводу поліція зобов'язана була негайно допитати його і, відповідно до характеру обвинувачення, наявності доказів і статусу особи, ухвалити рішення щодо подальшого її тримання у в'язниці на час слідства і суду, або тримання під домашнім арештом, або під наглядом поліції чи віддати її на поруку.

Зважаючи на законодавче регулювання тримання під вартою того часу, О. О. Кістяковський наголосив, що

¹² Волков К. Д. Забезпечення права особи С. 20.

його завдання полягало не стільки в запобіганні втечі обвинуваченого, скільки в психологічному впливі на свідомість особи, адже викликало в неї певний страх, під впливом чого відбувалося її зізнання у вчиненні злочину. Цьому сприяв жорстокий і нелюдський режим тримання заарештованих у в'язницях, у результаті чого в 1858 році під вартою утримувалися: від одного до двох років 15 305 осіб, від двох до трьох років – 3 670, більше трьох років – 1 968. Наприклад, 15-річний Василь Серков тримався під вартою вісім років і лише після цього був засуджений за накладання камінчиків на рейки залізної дороги¹³.

Радикальна судова реформа в Російській імперії, у правовому полі якої знаходилося багато українських земель, відбулася в 1864 р., коли 20 листопада 1864 р. імператор Олександр II затвердив Статут кримінального судочинства. Система запобіжних заходів (на той час це заходи перешкоджання обвинуваченому ухилитися від слідства) була визначена в ст. 416 Статуту і виглядала так: відібрання посвідки на проживання або підписки про явку до слідства та невідлучення з місця проживання (прототип запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд); передача під особливий нагляд поліції; передача на поруки; застава; домашній арешт; взяття під варту¹⁴. Отже, на нашу думку, наведена система запобіжних заходів, яка існувала в XIX ст., значною мірою нагадує сучасну, запровадження якої покликано подолати свавілля й безпідставне позбавлення людини права на свободу та особисту недоторканність.

У контексті досліджуваного питання зазначимо, що з прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 р. зроблено спробу деталізувати порядок застосування тримання під вартою як найбільш суворого виду запобіжних заходів. Свідченням цього є закріплення підстав його обрання, конкретизація умов застосування, встановлення вимог до постанови про взяття під варту, а також передба-

¹³ Кистяковский А. Ф. О пресечении обвиняемому... С. 109.

¹⁴ Уваров В. Г. Інститут запобіжних заходів за новим КПК України в контексті міжнародних стандартів. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 294.

чалася можливість оскарження його обрання в суді. Так, у ст. 419 зазначеного Статуту було встановлено, що взяття під варту є вищою мірою для обвинувачених, які підозрювалися у вчиненні злочинів або проступків. Такий вид запобіжного заходу застосовувався до обвинуваченого, якому загрожувало ув'язнення з позбавленням усіх прав і переваг, тримання в арештантських ротах, або життя в засланні в одній із сибірських чи іншій віддаленій губернії, а також заслання на поселення або на каторжні роботи з позбавленням усіх прав і переваг (пільг)¹⁵.

Відповідно до вказаного Статуту 1864 р. взяття особи під варту об'єднувало два заходи – затримання і попередній арешт. При цьому взяття під варту дозволялося в таких випадках: 1) з метою попередження ухилення обвинуваченим від слідства і суду; 2) задля запобігання змови між обвинуваченими (ст. 1035); 3) з метою недопущення приховування слідів злочину (ст. 421); 4) попередження можливості вчинення нового злочину (ст. 422). Тобто, можна констатувати, що на відміну від попереднього законодавства в Статуті були закріплені більш чіткі підстави застосування тримання під вартою. Однак, у зв'язку з тим, що Статут не обмежував терміну тримання під вартою, воно залишалося тривалим і найбільш уживаним. Тобто, тримання під вартою, як і раніше, залишалося основним видом запобіжних заходів. Як наголошував І. Л. Петрухін, строки тримання під вартою й далі залишалися великими: один рік – 39 % обвинувачених, два роки – 11 %, три роки – 0,9 %, більше трьох років – 0,4 %¹⁶.

З огляду на викладене можна стверджувати, що така ситуація була обумовлена відсутністю передбачених законодавчих обмежень часовими межами строків тримання особи під вартою, а сам термін такого тримання не враховувався при призначенні обвинуваченому міри покарання

¹⁵ Викторский С. И. Русский уголовный процесс. 2-е, испр. и доп. М.: Изд. А. А. Карцева, 1912. С. 309.

¹⁶ Петрухин И. Л. Неприкосновенность в уголовном процессе. *Институт государства и права* / отв. ред. И. Б. Михайловская. М.: Наука, 1989. С. 136.

у вигляді позбавлення волі. З приводу цього І. І. Розін зазначав, що запобіжні заходи в дореволюційній Росії відрізнялися особливою суворістю і репресивністю, адже вони завдавали страждання людям, принижували їхню людську гідність і з особливою жорстокістю охороняли політичний режим, прагнучи забезпечити таке становище, за якого особистість стоїть перед судом не як рівний йому процесуальний суб'єкт, а як переможена сторона¹⁷.

Початок наступного періоду розвитку кримінального процесуального законодавства, зокрема і законодавчого регулювання тримання під вартою, пов'язано із Жовтневою революцією 1917 р., яка зумовила кардинальні зміни державного і суспільного ладу в тодішній Росії. Такі зміни були викликані проголошенням владою більшовиків гасла щодо повного скасування жорстких законів повалених урядів, а також встановленням диктатури революційної законності. Однак, за дослідженням Р. В. Орлова та Н. В. Бушної, навіть після скасування законів царської Росії система запобіжних заходів офіційно не була відмінена. Перші нормативні акти нової влади, що безпосередньо стосувалися застосування взяття під варту, мали ще ліберальний характер. Наприклад, у Постанові Народного комісаріату юстиції РРФСР від 15 грудня 1917 р. «Про заходи утримання затриманих і про заснування при в'язницях слідчих комітетів, перевірки правильності та законності арешту» було встановлено, що до створення постійних судово-слідчих установ засновуються тимчасові слідчі комітети, до обов'язку яких входила негайна перевірка законності тримання під вартою заарештованих осіб¹⁸.

У першому Кримінально-процесуальному кодексі УСРР 1922 р. (прийнятий на 3-й сесії Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету) було зроблено спробу звузити межі правозастосування взяття під варту. Зокрема, у ст. 161 КПК УСРР 1922 р. визначалося, що взяття

¹⁷ Розин И. И. Уголовное судопроизводство. Томск: Типогр. Томского университета, 1913. С. 311.

¹⁸ Орлов Р. В. Применение заключения под стражу С. 12–13; Бушная Н. В. Проблемы применения мер С. 29.

під варту могло бути застосоване лише в справах про злочинні діяння, за які призначається покарання у вигляді позбавлення волі й лише за наявності побоювання, що обвинувачений ухилиться від слідства і суду, або ж за наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений, перебуваючи на волі, буде перешкоджати розкриттю істини. Стаття 148 КПК Української СРР 1922 р. передбачала, що будь-який запобіжний захід, у тому числі взяття під варту, може бути застосований лише після залучення підозрюваної особи до справи як обвинуваченого. Крім того, обраний запобіжний захід міг бути змінений або скасований після першого допиту обвинуваченого. Стосовно підозрюваного взяття під варту могло обиратися лише у виняткових випадках¹⁹. Отже, можна констатувати, що перший кодифікований законодавчий акт містив досить-таки прогресивні положення щодо застосування тримання під вартою в кримінальному процесі того часу.

Певні кроки в напрямі гуманізації застосування взяття під варту були зроблені з введенням у дію КПК Української СРР 1923 р. Зокрема, ч. 1 ст. 158 цього кодексу передбачала, що взяття під варту застосовується лише в справах про злочинні діяння, за які судом може бути призначено позбавлення волі на строк понад один рік, за наявності побоювання, що обвинувачений сховається від слідства і суду або ж за наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений, перебуваючи на волі, перешкоджатиме розкриттю істини. Разом із тим у ч. 2 ст. 158 КПК Української СРР 1923 р. був передбачений перелік злочинів (містив дев'ять видів), за вчинення яких обрання взяття під варту як запобіжного заходу допускалося в разі, якщо було встановлено, що обвинувачений має зв'язок зі злочинним середовищем, або не має постійного місця проживання і занять, або ухиляється від явки до слідчого і суду. При цьому в ч. 3 ст. 158 цього самого кодексу було закріплено перелік злочинів, що належали до розряду особливо тяжких, за вчинення яких взяття під варту могло бути застосоване за мотивами однієї лише соціальної небезпеки цього злочину.

¹⁹ Орлов Р. В. Применение заключения под стражу С. 12.

На нашу думку, в окремих випадках аналогічне положення варто передбачити в чинному КПК України, застосовуючи тримання під вартою стосовно осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі насильницькі злочини.

З прийняттям Основ кримінального судочинства 1924 р. терміни «арешт» і «взяття під варту» були виключені, а замість них введено поняття «позбавлення волі», тим самим зблизивши дану міру запобіжного заходу з позбавленням волі, як мірою соціального захисту. Також Основи ввели ще одну підставу для позбавлення волі як запобіжного заходу, а саме: якщо перебування обвинуваченого на волі буде визнане суспільно небезпечним. Тобто, позбавлення волі застосовувалося при порушенні провадження про визнання обвинуваченого суспільно небезпечним. Ці новели були введені під впливом ідеї соціологічної та антропологічної шкіл права про небезпечний стан суб'єкта і застосування до нього заходів соціального захисту навіть за відсутності встановленої вини²⁰.

З приводу цього Т. В. Боголюбська зазначила, що зміни і доповнення, що були внесені до кримінально-процесуального законодавства союзних республік, які регламентували питання застосування запобіжних заходів, здебільшого стосувалися двох із них, зокрема взяття під варту і спостереження командування військової частини. Новели, пов'язані із санкціонуванням прокурором взяття під варту як запобіжного заходу і продовження його терміну при поверненні судом справи на нове розслідування, викликані необхідністю приведення кримінально-процесуальних кодексів усіх союзних республік у відповідність до ст. 30 Закону про прокуратуру СРСР, а також ч. 3 і 4 ст. 34 Основ кримінального судочинства в редакції Указу Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1981 року²¹.

Указом Президії Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР) від

²⁰ Бушная Н. В. Проблемы применения мер С. 32–33; Орлов Р. В. Применение заключения под стражу С. 13.

²¹ Т. В. Боголюбская, В. И. Дьяченко, Г. Ю. Прохорова. Новое в уголовно-процессуальном законодательстве: учебное пособие. М.: МВШМ МВД СССР, 1987. С. 32.

8 серпня 1983 р. статтю 96 КПК було доповнено частинами 3 та 4. Зокрема, ч. 3 зазначеної статті зобов'язувала прокурора при вирішенні питання щодо надання санкції на арешт ретельно ознайомитися з усіма матеріалами справи, що містять підстави для взяття під варту, і в разі необхідності особисто допитати підозрюваного або обвинуваченого, а якщо підозрюваний, обвинувачений неповнолітній – в усіх випадках. Отже, можна констатувати, що закріплення вказаного положення в КПК того часу було зумовлене необхідністю підвищення особистої відповідальності прокурора в здійсненні нагляду за дотриманням законності при застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

У контексті порушеного питання В. З. Лукашевич зазначив, що застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних із можливістю обмеження прав і свобод громадян, які охороняються Конституцією СРСР, можливе не інакше, як із санкції прокурора або за рішенням суду, не є винятковим й тримання під вартою (ст. 11 КПК 1960 р.). Застосування всіх запобіжних заходів можливе тільки за наявних і достатніх підстав, закріплених у відповідних положеннях ст. 89 КПК 1960 р. Однак, згідно з ч. 2 ст. 34 Основ (ч. 2 ст. 96 КПК) вчинення тяжкого злочину може спричинити застосування взяття під варту як запобіжного заходу лише за мотивами однієї небезпеки злочину²².

Слід зауважити, що відповідно до ч. 4 ст. 96 КПК РРФСР правом на надання санкції на арешт були уповноважені лише: Генеральний прокурор СРСР, Головний військовий прокурор, Прокурор РРФСР, прокурори автономних республік, країв, областей, міст, автономних областей, їхні заступники, прокурори автономних округів, районні та міські прокурори, а також військові, транспортні та інші прокурори, які були наділені правами прокурорів областей, районних і міських прокурорів, заступники прокурорів, уповноважених правами прокурорів областей. Тобто, встановлений законом на той час перелік посадових осіб орга-

²² Алексеев Н. С., Бастрыкин А. И., Даев В. Г. и др. Советский уголовный процесс; под ред. Н. С. Алексеева, В. З. Лукашевича. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. С. 172–173.

нів прокуратури, до компетенції яких входило санкціонування арешту, був вичерпним.

Разом із тим ч. 2 ст. 97 КПК РРФСР (ч. 4 ст. 34 Основ) передбачала, що в разі повернення судом справи на додаткове розслідування, за якої строк тримання обвинуваченого під вартою закінчився, але обставини справи не дають можливості його змінити, продовження його терміну проводиться прокурором, який здійснює нагляд за слідством, у межах одного місяця з моменту надходження до нього справи. З огляду на це Т. В. Боголюбська звернула увагу, що така новела заповнила прогалину в кримінально-процесуальному законі, який раніше не регламентував порядку продовження терміну тримання під вартою в разі направлення справи на додаткове розслідування. Тобто, відповідно до наведеної зміни право на продовження терміну покладалося лише на прокурора вищого рівня²³.

Щодо існуючої на той час практики С. Самойлов зазначав, що з часу повернення справи з суду, складання слідчим постанови про порушення клопотання про продовження термінів розслідування і тримання особи під вартою, а також вирішення клопотання, обвинувачений тримався під вартою, що, по суті, було порушенням закону. За таких обставин неможливо було забезпечити чітке дотримання приписів п. 13 ст. 18 Положення про попереднє взяття під варту в частині звільнення обвинуваченого з-під варти у зв'язку із закінченням терміну його арешту²⁴.

У свою чергу, О. О. Чувильов наголошував, що положення ч. 2 ст. 97 КПК РРФСР має універсальний характер, оскільки охоплює всі ситуації, коли суд повертає на додаткове розслідування справу, за якою термін тримання обвинуваченого під вартою вже минув, але за обставинами справи цей запобіжний захід не може бути змінений. Тому прокурор, який здійснював нагляд за слідством, мав право продовжити термін тримання обвинуваченого під вартою в

²³ Алексеев Н. С. и др. Советский уголовный процесс С. 33.

²⁴ Самойлов С. Новое в законодательстве о продлении срока содержания обвиняемого под стражей. *Социалистическая законность*. 1981. № 12. С. 15.

порядку ч. 2 ст. 97 КПК незалежно від часу перебування його під вартою до передання справи до суду²⁵. Такий процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою був незмінним аж до прийняття Основ кримінального судочинства 1958 р. Зокрема, у ст. 33 Основ знову був введений термін «взяття під варту». Однак в Конституції 1936 р. все ж таки вживався термін «арешт», через що виникала плутанина в понятійному апараті відносно одноманітного застосування назви цього виду запобіжного заходу в кримінальному процесі.

У подальшому КПК Української РСР 1960 р. практично відтворив положення статей Основ 1958 р. щодо підстав та строків взяття під варту, порядку їх продовження, але були закріплені й нові норми. Зокрема, у ч. 2 ст. 96 КПК 1960 р. був передбачений перелік злочинів, за вчинення яких могло обиратися взяття під варту за мотивами однієї лише небезпеки злочинів (він складався вже з 70 злочинів). На практиці за мотивами небезпеки злочину взяття під варту застосовувалося в 90% випадків. Згодом до ст. 96, 97 КПК України 1960 року, що регулювали взяття під варту як запобіжний захід, було внесено зміни та доповнення 13 законодавчими актами, більша частина яких доповнювала перелік злочинів, передбачених ч. 2 ст. 96 цього КПК, новими злочинами (до 1990 р. він складався вже з 90 злочинів). Указ Президії Верховної Ради РРФСР від 11 березня 1977 р. «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу РРФСР» передбачав серйозні зміни до ч. 1 ст. 96 КПК УРСР 1960 р. Зокрема, було обмежено застосування взяття під варту, а саме: воно допускалося в справах про злочини, за які законом передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк більш ніж один рік. У справах про злочини, за які закон встановлював покарання у вигляді позбавлення волі не більше одного року, взяття під варту могло обиратися лише у виняткових випадках. Водночас, незважаючи на прийняття численних законодавчих актів, спрямованих на скорочення застосуван-

²⁵ Чувилев А. А. Законодательство уточнено. *Советская милиция*. 1983. № 4. С. 34.

ня взяття під варту, у 1970–1980-ті роки взяття під варту застосовувалося досить широко (від 40 до 50% підслідних)²⁶. Отже, наведене свідчить про те, що в кримінальному процесуальному законодавстві зазначеного періоду все ж таки відбувалися позитивні зміни, спрямовані на його гуманізацію.

Після розпаду СРСР та створення Співдружності Незалежних Держав 17 лютого 1996 р. Постановою міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД було прийнято Модельний кримінально-процесуальний кодекс. Зазначений акт кодифікації мав рекомендаційний характер та був зразком, на підставі якого країни-учасниці СНД створювали власне кримінально-процесуальне законодавство. У Модельному КПК існували два поняття, а саме «взяття під варту» та «арешт», які, виходячи зі змісту положень кодексу, за своєю сутністю були тотожними. Зокрема, у п. 41 ст. 10 Модельного КПК «взяття під варту» визначалося як акт, яким розпочинається фактичне примусове позбавлення волі під час затримання або виконання вироку у вигляді позбавлення волі; у п. 42 «арешт» – взяття під варту як запобіжний захід. При цьому в ч. 2 ст. 167 Модельного КПК зазначалося, що арешт може бути застосовано тільки до обвинувачуваного і в жодному разі – до підозрюваного. Умовами застосування цього запобіжного заходу були такі: 1) вчинення злочину, за який може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі на строк більш ніж один рік; 2) вчинення злочину, за який може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі на менший термін – у випадках, коли судом буде встановлено загальні підстави застосування запобіжних заходів.

Крім того, заслуговує на увагу положення ч. 4 ст. 169 Модельного КПК, яким передбачалося право судді розглядати клопотання про застосування арешту, а також замінювати його на домашній арешт. Застосування альтернативного запобіжного заходу ставало можливим за умови встановлення, що обвинувачений не потребує ізоляції від суспільства. Іншим альтернативним запобіжним заходом була застава, застосування якої розглядалося судом разом

²⁶ Орлов Р. В. Применение заключения под стражу С. 13–14.

із винесенням рішення про арешт. Сума застави визначалася судом. Узагалі обидва альтернативні запобіжні заходи можна було застосовувати тільки у разі винесення судом ухвали про арешт обвинуваченого. У чинному КПК України 2012 р. міститься аналогічне положення, яке зобов'язує слідчого суддю, суд обов'язково визначати розмір застави, що певною мірою є альтернативою запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Відповідно до положень ст. 86 Модельного КПК слідчий не мав права звертатися до суду з поданням про обрання щодо обвинуваченого арешту як запобіжного заходу та про продовження терміну його тримання під вартою. При цьому слідчий був уповноважений виносити постанови про обрання, зміну, скасування інших видів запобіжних заходів та про застосування інших заходів процесуального примусу або звертатися до суду з поданням про застосування зазначених заходів.

У свою чергу, прокурор мав право подати до суду клопотання про обрання арешту як запобіжного заходу або про продовження терміну тримання під вартою. У разі, якщо ініціатива щодо застосування арешту виходила від слідчого, процедура обрання запобіжного заходу була такою: слідчий звертався до прокурора з відповідним поданням для його погодження, а прокурор звертався з поданням до суду. У постанові про порушення клопотання про застосування арешту повинні бути викладені мотиви та підстави, які унеможливлювали перебування обвинуваченого на волі. У Модельному КПК була чітка вказівка на те, що постановою про порушення клопотання про застосування взяття під варту підлягає невідкладному розгляду суддею. Щодо участі обвинуваченого, то його участь не була обов'язковою. У даному разі лише зазначалося, що обвинувачений, підозрюваний, як правило, повинен бути доставлений на судові засідання.

Також вбачається прогресивним і положення щодо забезпечення прав обвинуваченого, взятого під варту. Зокрема, останній мав право негайно після взяття під варту безкоштовно отримати від особи, яка здійснила затримання або виконала постанову про арешт, дізнавача, іншого

співробітника органу дізнання, слідчого або прокурора письмове повідомлення про належні йому права, передбачені КПК. Крім того, отримувати від органу кримінального переслідування роз'яснення всіх належних йому прав, а також отримати безкоштовну юридичну консультацію від адвоката.

Суттєві зміни в реформуванні кримінального процесуального законодавства України в частині удосконалення порядку обрання щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою пов'язані з внесенням 21 червня 2001 р. до КПК України 1960 року концептуально нової процедури. На думку І. Приміч та О. Губської, це обумовлено тим, що право застосовувати зазначений вид запобіжного заходу належало органам прокуратури, а вже після внесення відповідних змін стало виключно компетенцією судів²⁷, що пов'язано з необхідністю забезпечення належного захисту прав і свобод особи. З огляду на це М. І. Карпенко та М. В. Самойлов констатували, що питання ефективного забезпечення дотримання права кожної людини на свободу та особисту недоторканність у кримінальному судочинстві почало більш ефективно реалізовуватися з 2001 року²⁸. До того ж, слід навести задеклароване конституційне положення щодо прямої дії презумпції невинуватості, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України). Також відповідно до ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за

²⁷ Приміч І. Запобіжний захід – взяття під варту. *Прокуратура. Людина. Держава* : Загальнодержавне фахове юридичне видання. 06/2004. № 6 (36). С. 66; Губська О. Взяття під варту як запобіжний захід у світлі національного та міжнародного законодавства. *Адвокат*. 2007. № 3. С. 8.

²⁸ Карпенко М. І. Кримінально-процесуальна правова характеристика запобіжних заходів в аспекті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 101.

вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Відповідно до ст. 155 КПК 1960 р. взяття під варту як запобіжний захід застосовувалося в справах про злочини, за які законом було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більш ніж 3 роки. У виняткових випадках цей вид запобіжного заходу міг бути застосований у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі і на строк не більше трьох років²⁹, але ж більшість санкцій Кримінального кодексу України передбачають вид і міру покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 3 роки. Проте слід зауважити, що не кожна особа становить суспільну небезпеку, і тому застосовувати до неї тримання під вартою не завжди є доцільним і необхідним.

Неодноразові намагання законодавця внести зміни та доповнення до КПК України 1960 р. в цілому й в частині регламентації застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зокрема, не дали свого позитивного результату. Як слушно зазначив О. С. Саїнчин, саме враховуючи специфіку проблематики запобіжних заходів, що пов'язано з обмеженням прав і законних інтересів громадян, можна зрозуміти, чому до цієї статті чотири рази, а саме: у 1971, 1984, 1996 та 2001 р. законодавець вносив певні зміни та коригування³⁰.

Ураховуючи наведене та беручи до уваги потреби того часу, до КПК України 1960 р. було внесено низку змін, оскільки більшість його норм уже не відповідали вимогам міжнародно-правових актів та практики Європейського

²⁹ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 (втратив чинність на підставі Кодексу № 4651-VI (4651-17) від 13.04.2012) URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

³⁰ Саїнчин О. С. Порівняльна характеристика кримінально-процесуальних норм кодексів 1960 та 2012 років щодо мір запобіжного заходу. *Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки*: матеріали круглого столу (Запоріжжя, 20 листопада 2013 р.). Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2013. С. 85–87.

суду з прав людини. До того ж до парламенту неодноразово вносилися проекти КПК України, але вони не знаходили своєї підтримки з боку міжнародної спільноти, у зв'язку з чим робота в цьому напрямі продовжувалася.

13 квітня 2012 р. у другому читанні Верховна Рада України прийняла новий КПК України (проект № 9700)³¹, у якому знайшли втілення додаткові гуманістичні підходи до процесуального інституту запобіжних заходів, що зумовлено зростанням вимог до забезпечення й реалізації засади (принципу) верховенства права в кримінальному процесі. Як наголосив В. Попелюшко, здійснення кримінального провадження неможливе без застосування процесуального інституту запобіжних заходів, оскільки вони забезпечують його швидке, повне та неупереджене проведення. Як наслідок розпочатого реформування в напрямі гуманізації кримінального провадження законодавець оптимізував систему запобіжних заходів крізь призму європейських правових стандартів. Зокрема, з раніше існуючої в КПК України системи запобіжних заходів вилучено підписку про невиїзд, поруку громадської організації або трудового колективу, нагляд командування військової частини. Водночас запроваджено нові запобіжні заходи, про які ми тільки чули з європейської практики, а саме: особисте зобов'язання та домашній арешт³². Удосконалено й законодавчі положення в частині регулювання тримання під вартою як запобіжного заходу.

Відповідно до положень ст. 176 чинного КПК України найбільш суворим видом запобіжних заходів є тримання під вартою, яке слід застосовувати лише у виняткових випадках. З огляду на специфіку цього запобіжного заходу процесуальний механізм його застосування постійно перебуває в центрі уваги вчених, практиків, юристів і

³¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // *Голос України*. 2012. № 90–91 (5340–5341). 19 травня. С. 9–49.

³² Попелюшко В. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 4.

громадського суспільства. Це зумовлено тим, що застосування тримання під вартою хоча й тимчасово, але суттєво обмежує конституційне право людини на свободу та особисту недоторканність. У зв'язку з цим перед державою постає обов'язок забезпечити неприпустимість свавільного втручання компетентних органів і посадових осіб у зазначену сферу життєдіяльності людини. Але, незважаючи на прийняття нового КПК України, нині тривають дискусії щодо окремих аспектів даної проблеми, що зумовлено відсутністю практичного досвіду запроваджених новел. З приводу цього О. Г. Шило слушно зауважила, що нова правозастосовна практика, яка поки що лише формується, свідчить про скорочення застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, чому сприяє як зміна порядку його застосування, зокрема з обов'язковим одночасним визначенням розміру застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим, передбачених КПК України, крім випадків, встановлених ч. 4 ст. 183 КПК України, так і впровадження нових видів запобіжних заходів, здатних реально гарантувати належну поведінку особи і виконання нею покладених обов'язків³³.

Згідно з Моніторинговим звітом «Реалізація нового КПК України: перші результати», підготовленим у межах проекту за підтримки Програми «Матра» Посольства Королівства Нідерландів, за перший квартал 2013 року порівняно з відповідними даними за 2011 і 2012 рр. збільшилася кількість випадків застосування альтернативних запобіжних заходів. Так, щомісяця до 40 осіб застосовують особисту поруку, до 250 осіб – домашній арешт і до 2100 осіб – особисте зобов'язання³⁴. Як наголосив М. Короткевич, у новому КПК України має місце загальна позитивна тенденція

³³ Шило О. Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 25. С. 270.

³⁴ Моніторинговий звіт «Реалізація нового КПК України: Перші результати», підготовлений в рамках проекту за підтримки Програми «Матра» Посольства Королівства Нідерландів. *Центр політико-правових реформ*. К., 2013. URL: http://www.pravo.org.ua/files/___2013-3.pdf.

до гуманізації кримінальної юстиції³⁵.

Досліджуючи чинний КПК України, А. Александрова зазначила, що українські слідчі ізолятори (далі – СІЗО) кількісно зменшили наповнюваність майже на третину. Зокрема, станом на січень 2012 р. у них тримали від 35-37 тисяч осіб, а на березень 2013 р. вже залишилося близько 21 тис. Фактично 12–13 тис. осіб вийшло на волю і це безпрецедентні цифри. До набуття чинності КПК України правоохоронці щомісячно заарештовували близько 2200–2500 осіб. У 2013 р. щомісячно така кількість складала від 550 до 650 громадян. Тобто, за чотири місяці спостерігається різке зменшення кількості осіб, яких тримають у СІЗО за нетяжкі злочини та злочини середньої тяжкості³⁶. Водночас, як наголосив О. Ю. Татаров, незважаючи на позитивні зміни, внесені в КПК України, перший практичний досвід його дії засвідчив наявність низки проблемних аспектів, які потребують оперативного вирішення. Учений зазначив, що з 1 січня по 1 квітня 2013 р. під час розслідування кримінальних проваджень було застосовано 3703 запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою, 721 – домашнього арешту, 212 – застави, 207 – особистої поруки та 6622 – особистого зобов'язання³⁷. Загалом, звертаючись до офіційних статистичних даних Генеральної прокуратури України, можна констатувати, що застосування тримання під вартою було незначним лише в перший рік запровадження чинного КПК України. У цілому з грудня 2012 р по вересень 2016 р. до суду було

³⁵ Короткевич М. Забезпечення права на захист, свободу та особисту недоторканність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 54.

³⁶ Александрова А. Рівняння на кодекс. *Закон і бізнес*. 2013. № 11 (1101). 16–23 березня. С. 2.

³⁷ Татаров О. Ю. Деякі питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження за новим КПК України. *Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 квіт. 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2013. С. 19, 22–23.

подано 137 144 клопотання про застосування запобіжних заходів, з них про застосування тримання під вартою: у грудні 2012 р. – 850; у 2013 р. – 24 922; у 2014 р. – 42 576; у 2015 р. – 43 576; за січень-вересень 2016 р. – 25 121. Тобто, бачимо, що загальна кількість поданих клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за вказаний період дії КПК України становить 53, 3%³⁸.

Таким чином, практика застосування тримання під вартою в Україні свідчить про збереження традиційного «репресивного» ухилу при його обранні. З огляду на це беззаперечною і необхідною залишається вимога дотриманням принципу верховенства права, пропорційності та справедливості, без будь-якого обмеження вже проголошених і гарантованих законом прав і свобод людини, що підтверджуватиме взятий напрям на гуманізацію та демократизацію інституту запобіжних заходів.

Наразі подальше вдосконалення застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має здійснюватися відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015³⁹. Обумовлено це тим, що сучасна система кримінального судочинства не спроможна на належному рівні забезпечити виконання поставлених перед нею завдань. У подальшому вбачається доцільним запровадження посилення динаміки в напрямі наближення до європейських правових стандартів, зокрема посилення контролю з боку слідчого судді, суду при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

³⁸ Звіт про роботу прокурора за грудень 2012 – вересень 2016 роки. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

³⁹ Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

1.2. Тримання під вартою в системі запобіжних заходів

Як засвідчило проведене вище дослідження, КПК України 2012 р. став значним здобутком на шляху реформування сфери кримінального судочинства. У цілому чинний порядок здійснення кримінального провадження значно відрізняється від сталих підходів проведення кримінального судочинства. Важливим питанням, яке суттєво впливає на захист прав, свобод і законних інтересів особи, є належне виконання завдань кримінального провадження, що в передбачених законом випадках супроводжується необхідністю застосування системи заходів забезпечення кримінального провадження, одним з елементів якої є запобіжні заходи.

Зважаючи на те, що здійснення кримінального провадження спрямоване на наближення до європейських правових стандартів, першочерговим питанням є вироблення єдиного понятійного апарату. Зміни, що відбулися внаслідок внесення до кримінального процесуального законодавства України нововведень, свідчать про прагнення законодавця перетворити змішаний тип кримінального провадження, яким здебільшого характеризувався КПК України 1960 р., на змагальний, притаманний країнам із розвиненими засадами демократії. Змагальність кримінального провадження за КПК України підтверджується, перш за все, розширенням повноважень сторони захисту щодо отримання та надання доказів органам досудового розслідування, прокурору та суду.

Позитивні зміни в порядку здійснення кримінального провадження не минули й систему запобіжних заходів. Так, у КПК України 2012 р. порівняно з КПК України 1960 р. перелік запобіжних заходів значно розширено, а також оновлено процедуру їх обрання. Ураховуючи те, що одним із завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК України, є недопущення фактів застосування до осіб необґрунтованого процесуального примусу, а також забезпечення застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження, чинна система запобіжних заходів змінена в бік їх пом'якшення. Пере-

дусім, йдеться про можливість більш широкого застосування заходів, не пов'язаних з ізолюванням особи. Наприклад, положення ст. 183 КПК України зобов'язують слідчого суддю, суд під час вирішення питання про застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначати розмір застави. Вбачається, що цим законодавець засвідчив своє прагнення до забезпечення прав і свобод особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Запроваджений до чинного КПК України процесуальний інститут заходів забезпечення кримінального провадження є новелою, якому присвячено окремий розділ II «Заходи забезпечення кримінального провадження». Проте законодавче тлумачення цього поняття в КПК України відсутнє, внаслідок чого ускладнюється його одноманітне розуміння. До того ж, попереднє кримінальне процесуальне законодавство не оперувало аналізованою правовою дефініцією, адже КПК України 1960 р. містив лише перелік заходів кримінально-процесуального примусу, які були закріплені в окремих його главах. Отже, однією з наукових проблем сьогодення, що потребує доктринального вирішення, є встановлення тотожності та відмінності заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу. Звернувшись до юридичної літератури, можна побачити, що думки вчених з цього питання розійшлися.

Так, Г. К. Кожевніков дійшов висновку, що зазначені поняття є тотожними. Свою позицію вчений пояснює тим, що кінцевою метою обох видів заходів є виконання головної кримінальної процесуальної функції, тобто забезпечення належної поведінки суб'єктів кримінального провадження, коло яких визначено нормами кримінального процесуального закону⁴⁰.

У свою чергу, О. М. Гумін звернув увагу на те, що незважаючи на ідентичність таких заходів, кримінальний

⁴⁰ Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2013. № 3. С. 69.

процесуальний примус за своєю суттю є більш широким, оскільки, крім заходів забезпечення кримінального провадження, охоплює й інші примусові заходи⁴¹. Аналогічної наукової позиції дотримується Ю. М. Мирошніченко, який вважає, що система заходів кримінального процесуального примусу також передбачає проведення певних слідчих (розшукових) дій⁴². У цілому ми підтримуємо думку зазначених авторів, але вважаємо, що система цих заходів має спільні риси, хоча вони й не є тотожними.

Звернувшись до цього питання, Ю. І. Азаров, С. О. Заїка та В. Г. Фатхутдінов, заходи кримінально-процесуального примусу визначили як передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які ведуть кримінальний процес, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, для запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів для успішного виконання завдань кримінального судочинства⁴³. Стосовно тримання під вартою, на думку цих учених, його суть полягає в обмеженні особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого шляхом поміщення до спеціальної установ⁴⁴. Проте, на наш погляд, таке визначення не охоплює всі значущі ознаки цього виду запобіжних заходів.

⁴¹ Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 229.

⁴² Мирошніченко Ю. М. Заходи кримінально-процесуального примусу: сутнісна характеристика, умови та підстави застосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 4. Т. 2. С. 149.

⁴³ Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. Кримінально-процесуальне право України: посіб. для підготов. до екзаменів. К., 2010. С. 106.

⁴⁴ Там само. С. 116.

За дослідженням Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної, загальноприйнята дефініція поняття заходів кримінального процесуального примусу передбачає, що це заходи примусового характеру, визначені кримінальним процесуальним законодавством, які застосовуються компетентними особами та органами за наявності підстав і в порядку, встановлених законом, з метою подолання негативних обставин, які перешкоджають вирішенню завдань кримінального судочинства, а також забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування та суду⁴⁵.

Як бачимо, наведені визначення поняття заходів кримінального процесуального примусу відрізняються за метою їх застосування. У першому випадку увага акцентується на забезпеченні успішного виконання завдань кримінального судочинства, натомість у другому – наголошено на необхідності забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування та суду. На нашу думку, остання позиція є більш прийнятною, адже розкриває сутність заходів кримінального процесуального примусу, а також цілі їх застосування.

Аналіз переліку заходів забезпечення кримінального провадження, передбачений ст. 131 КПК України, дає підстави стверджувати, що серед них відсутні деякі слідчі (розшукові) дій, які б можна було віднести до заходів кримінального процесуального примусу (наприклад, обшук). Це дозволяє дійти висновку, що система заходів кримінального процесуального примусу та забезпечення кримінального провадження співвідносяться як частина та ціле.

Тримання під вартою, як один із видів запобіжних заходів, є і заходом кримінального процесуального примусу, і заходом забезпечення кримінального провадження. На підтвердження даного аргументу доцільно навести позицію А. М. Попова, який зазначив, що тримання під вартою як один із запобіжних заходів несе функціональне навантаження подвійного характеру. З одного боку, воно виконує превентивну роль, тобто перешкоджає здійсненню обвину-

⁴⁵ Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна. Кримінальний процес: підручник. Х.: Право, 2010. С. 426.

ваченим незаконної діяльності під час досудового розслідування, розгляду матеріалів кримінального провадження в суді, а також для забезпечення виконання вироку, а з іншого – має забезпечувальний характер, тобто покликане гарантувати нормальну кримінальну процесуальну діяльність⁴⁶.

Беручи до уваги наведене вище, можна стверджувати, що застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні загалом, і зокрема тримання під вартою, не має на меті покарання особи та ставлення до неї як до потенційного злочинця. Таку позицію підтримує і Конституційний Суд України, який у своєму висновку зазначив, що за своєю правовою природою застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу не є кримінальним покаранням⁴⁷. Це положення набуло особливого значення з часу набуття чинності КПК України 2012 р., оскільки тримання під вартою є найсуворішим запобіжним заходом у кримінальному провадженні.

З урахуванням проведеного дослідження слід зауважити, що на різних історичних етапах назва цього запобіжного заходу змінювалася, у зв'язку з чим актуальним питання є визначення його правової природи. Упродовж тривалого часу трактування аналізованого поняття формувалося під впливом складного історичного розвитку й здебільшого визначалося як взяття під варту. Однак вважаємо, що з погляду етимології більш прийнятним є термін, застосований у чинному КПК України, оскільки заходом примусу є саме перебування (тримання) особи під вартою, а не процес взяття (затримання). Затримання становить собою одну з форм тримання під вартою та є тимчасовим явищем на відміну від тримання під вартою, сукупний строк якого може сягати 12 місяців. Строк затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду не повинен перевищувати 36 годин (ч. 1 ст. 191 КПК України), у випадку затри-

⁴⁶ Попов А. М., Громов Н. А., Черкасов А. Д. Совершенствование и правовая природа ареста как мера уголовно-процессуального принуждения. *Российский следователь*. 2001. № 5. С. 15.

⁴⁷ Юдківська Г. Затримання особи та взяття під варту у світлі вимог презумпції невинуватості. *Адвокат*. 2008. № 3. С. 12.

мання особи без ухвали слідчого судді, суду такий строк не повинен перевищувати 72 годин (ч. 1 ст. 211 КПК України). Метою затримання як тимчасового запобіжного заходу є забезпечення явки підозрюваного чи обвинуваченого для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або встановлення факту причетності особи до вчинення певного кримінального правопорушення⁴⁸. З цього приводу І. А. Веретенников зазначив, що це є ще одним проявом того, що затримання підозрюваного, будучи початковим етапом взяття під варту, спрямоване в кінцевому підсумку на досягнення цілей цього запобіжного заходу⁴⁹. Проте, на нашу думку, з таким твердженням у повній мірі не можна погодитися, оскільки в подальшому затриману особу може бути звільнено чи обрано більш м'який вид запобіжного заходу.

У юридичній літературі окремі науковці все ж таки розмежовують поняття «взяття» та «тримання». Так, на думку К. Б. Калиновського, взяття під варту необхідно розуміти як найсуворіший запобіжний захід, який становить собою тримання під вартою обвинуваченого (підозрюваного) з метою забезпечення його належної поведінки. У свою чергу, тримання під вартою – це перебування обвинуваченого (підозрюваного) в слідчому ізоляторі чи іншому місці, визначеному законом⁵⁰. На наш погляд, така позиція викликає зауваження, адже за визначенням ученого поняття «взяття під варту» за своїм змістом найбільш наближене до поняття «затримання особи».

Варто зауважити, що в кримінальному процесуальному законодавстві України відсутнє офіційне тлумачення поняття «тримання під вартою». З огляду на це серед учених відсутня єдина позиція щодо його визначення. Деякі

⁴⁸ Слинько С. Затримання особи на стадії досудового розслідування. URL: <http://sud.ua/blog/2014/03/20/61816-zatrimannya-osobi-na-stad-dosydovogo-rozsliduvannya>.

⁴⁹ Веретенников И. А. Задержание подозреваемого как комплексный правовой институт: дис. ... канд. юрид. наук. М.: Юрид. ин-т МВД России, 2003. С. 35.

⁵⁰ Калиновский К. Б., Смирнов А. В. Уголовный процесс: учебник; под общ. ред. проф. А. В. Смирнова. СПб: Питер, 2005. С. 57.

вчені пропонують досить лаконічну його дефініцію. Так, О. О. Малина тримання під вартою визначає як ізоляцію особи в порядку і в місцях, передбачених федеральним законом⁵¹, з чим не можна погодитися. Вважаємо, що формулювання поняття «тримання під вартою» повинно здійснюватися з урахуванням всіх специфічних ознак, притаманних даному виду запобіжних заходів. Отже, щоб стало можливим виокремити специфіку та межі його застосування стисле визначення є недоцільним.

На думку Р. В. Орлова, тримання під вартою є винятковим заходом запобігання, що застосовується тільки на підставі судового рішення стосовно обвинувачених (у виключних випадках щодо підозрюваних) та підсудних на підставах та в порядку, встановлених законом⁵². У наведеній правовій дефініції автор звернув увагу на такі ознаки тримання під вартою, як винятковий характер, особливий порядок застосування, а також на специфічний суб'єкт застосування. При цьому, на нашу думку, науковцем не розкрито сутнісної характеристики вказаного запобіжного заходу. За таких обставин пропонуване визначення є досить загальним, у зв'язку з чим може бути застосовано до визначення й інших видів запобіжних заходів, наприклад, до домашнього арешту.

Аналогічне визначення поняття «тримання під вартою» запропонував В. І. Фаринник. На його думку, це винятковий запобіжний захід, який полягає в ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства, ув'язненні (арешті) й утриманні його під вартою на встановлених законом підставах та умовах⁵³. Вбачається, що запропонуване визначення також не можна вважати таким, що виявляє його сутність та охоплює основні ознаки, характерні саме для

⁵¹ Малина Е. А. Заключение под стражу в российском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2002. С. 8.

⁵² Орлов Р. В. Применение заключения под стражу С. 7.

⁵³ Фаринник В. І. Підстави та процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. *Форум права*. 2015. № 1. С. 329

тримання під вартою. У цьому визначенні слова «тримання» та «утримання» є близькими за значенням, унаслідок чого вони не розкривають змісту терміна, а тільки доповнюють одне одного.

Професор Ю. П. Аленін також пов'язує тримання під вартою з ізоляцією особи. Учений вважає, що тримання під вартою полягає в фізичній ізоляції від суспільства, у результаті чого різко звужується можливість ухилення від слідства і суду, перешкоджання виконанню завдань кримінального судочинства або продовження злочинної діяльності⁵⁴. Тобто, вчений наголосив, що особа піддається саме фізичній ізоляції, що дозволяє запобігти настанню певних негативних ризиків.

Розкриваючи поняття «тримання під вартою», В. М. Тертишник акцентував увагу на ізоляції особи, а також на умовах винесення такого рішення, а саме: до визнання особи винною судом, тобто до моменту винесення кінцевого рішення за наслідками розгляду кримінального провадження. На думку вченого, тримання під вартою – це запобіжний захід, який полягає в ізоляції обвинуваченого чи підозрюваного від суспільства, ув'язненні (арешті), тобто позбавленні волі особи, яка вчинила злочин, до визнання її винною судом, й утриманні її під вартою на встановлених законом підставах і умовах⁵⁵. На наш погляд, пропонуване визначення, хоча й містить окремі характерні ознаки запобіжного заходу, що розглядаються, однак не надає можливості ідентифікувати його серед інших заходів кримінального процесуального примусу, що передбачають обмеження прав і свобод особи.

Натомість Г. В. Юркова та О. М. Делієв пропонують вважати взяттям під варту (арештом) запобіжний захід, що застосовується судом і полягає в позбавленні волі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого за загальною вимогою на строк не більше ніж два місяці, а у винят-

⁵⁴ Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг. ред. Ю. П. Аленін. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. С. 145.

⁵⁵ Тертишник В. М. Кримінальне-процесуальне право України : підручник. 4-те вид., доп. і перероб. К.: Вид-во А.С.К., 2003. С. 661.

кових випадках – чотири, дев'ять чи вісімнадцять місяців, й утриманні їх у місцях попереднього ув'язнення⁵⁶. Автори наведеного визначення до специфічних ознак тримання під вартою відносять його тимчасовий характер, який обмежений відповідними положеннями КПК України певними строками. Проте, по-перше, у наведеній правовій дефініції поняття арешту та тримання під вартою розглянуті як тотожні; по-друге, автори не конкретизували, який саме вид арешту мається на увазі. Вважаємо, що арешт як міра покарання не є тотожним триманню під вартою, оскільки зазначені заходи мають різну правову природу. Якщо автори мали на увазі тимчасовий чи екстрадиційний арешт, то зазначені запобіжні заходи за своєю правовою природою є тотожними за винятком деяких особливостей їх застосування⁵⁷.

Заслуговує на увагу позиція Н. В. Буланової, яка зауважила, що застосування тримання під вартою полягає в обмеженні права обвинуваченого (у виняткових випадках підозрюваного) на свободу та особисту недоторканність на певний проміжок часу, який не перевищує встановленого законом строку, на підставі судового рішення, прийнятого за клопотанням прокурора або дізнавача, слідчого за згодою прокурора, та поміщенні до спеціально призначеної установи з метою попередження чи припинення їхньої злочинної діяльності, перешкоджання провадженню по кримінальній справі, а також з метою забезпечення виконання вироку⁵⁸. У наведеній дефініції автором вказано на одну з основних ознак тримання під вартою, якою є обмеження права на свободу та особисту недоторканність, яке має тимчасовий характер, та застосовується у визначено законом порядку. При цьому доцільно було наголосити на

⁵⁶ Юркова Г. В., Делієв О. М. Застосування в слідчій практиці запобіжного заходу взяття під варту. Херсон: ХЮІ, 2002. С. 6.

⁵⁷ Грошевий Ю. М., Шило О. Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 221.

⁵⁸ Буланова Н. В. Заключение под стражу при предварительном расследовании преступлений: проблемы совершенствования законодательной регламентации и правоприменения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2004. С. 15.

винятковий характер цього виду запобіжного заходу, а також можливості його застосування у випадках, коли в інший спосіб неможливо уникнути негативних ризиків. Крім того, вчена не врахувала той факт, що тримання під вартою застосовується й до засудженого.

У свою чергу, О. О. Чувільов визначив тримання під вартою як позбавлення обвинуваченого можливості сховатися від дізнання, попереднього слідства і суду, або перешкоджати встановленню істини в кримінальній справі, або займатися злочинною діяльністю, а також забезпечення виконання вироку⁵⁹. Аналогічне визначення запропоновано Е. К. Кутуєвим⁶⁰. На нашу думку, в даному випадку науковцями не охоплено всі значущі, індивідуальні ознаки тримання під вартою, що виокремлюють його з-поміж інших, а лише перераховано ризики, які є підставою для застосування всіх видів запобіжних заходів. Вважаємо, що така дефініція може застосовуватися для визначення не тільки тримання під вартою, а й інших видів запобіжних заходів.

Досліджуючи правове регулювання тримання під вартою підозрюваних і обвинувачених у слідчих ізоляторах, Р. Р. Байрамов дійшов висновку, що взяття під варту – це запобіжний захід, який полягає в обмеженні свободи обвинуваченого, а у виняткових випадках – підозрюваного, тобто осіб, винність яких не встановлена вироком суду, що вступив у законну силу в передбаченому законом порядку, з тим щоб вони не ховалися від дізнання, попереднього слідства і суду, не стали на заваді встановленню істини в кримінальній справі, не продовжували займатися злочинною діяльністю, а також для забезпечення виконання вироку⁶¹. Отже, учений акцентував увагу на меті застосуван-

⁵⁹ Чувилев А. А. Заключение под стражу в качестве меры пресечения: лекция; Московская высшая школа милиции МВД СССР. М., 1989. С. 6.

⁶⁰ Кутуев Э. К. Заключение по стражу и содержание под стражей: состояние, проблемы, перспективы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб. 1999. С. 9.

⁶¹ Байрамов Р. Р. Правовое регулирование содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых в следственных изоляторах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб, 2003. С. 11.

ня даного запобіжного заходу та особі, до якої він може бути застосований. На наш погляд, таке визначення дещо неповне, оскільки, наприклад, домашній арешт також певною мірою обмежує свободу підозрюваного, обвинуваченого. Звідси випливає, що така ознака може бути застосована не лише стосовно характеристики запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Наведені визначення були сформульовані вченими ще за час дії КПК України 1960 р., натомість при розробці та прийнятті чинного КПК України вони не були враховані. Унаслідок цього в ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» КПК України 2012 р. законодавче тлумачення поняття «тримання під вартою» відсутнє. До того ж, у ст. 176 та ч. 1 ст. 177 КПК України передбачено, що запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, а уже в ч. 2 ст. 177 КПК України законодавець вказав на засудженого. Отже, можна дійти висновку, що відповідно до положень КПК України запобіжні заходи, зокрема і тримання під вартою, можуть застосовуватися і до засудженого. У даному контексті, на нашу думку, варто конкретизувати осіб, щодо яких можуть бути застосовані запобіжні заходи взагалі та тримання під вартою зокрема. Крім того, як слушно зазначив М. І. Карпенко, в КПК України засуджений не є суб'єктом застосування запобіжного заходу, оскільки метою їх застосування є забезпечення виконання процесуальних обов'язків, покладених на підозрюваного та обвинуваченого⁶².

Як свідчить аналіз положень КПК України, які безпосередньо регламентують процедуру обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, у ньому змінилася не тільки назва, але й змістовне його наповнення. Зокрема, в ч. 1 ст. 183 чинного КПК України прямо вказано на його винятковий характер, адже воно застосовується тільки у разі, якщо прокурор доведе неефективність застосування інших, більш м'яких видів запобіжних заходів. У свою чер-

⁶² Карпенко М. І., Самойлов М. В. Кримінально-процесуальна правова характеристика запобіжних заходів в аспекті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 103.

гу, в ст. 155 КПК України 1960 р. були закріплені лише умови застосування взяття під варту. Як бачимо, наведена новела чинного КПК України свідчить про гуманізацію кримінального процесу та його наближення до європейських правових стандартів у сфері захисту прав і свобод людини, що відповідає євроінтеграційному курсу.

Беручи до уваги викладене вище, на нашу думку, недоцільною є теза про те, що тримання під вартою з поміж інших є найбільш ефективним запобіжним заходом. Основним аргументом прихильників такої позиції є те, що підозрюваний, обвинувачений, будучи ізольованим та перебуваючи в слідчому ізоляторі вже не зможе ані перешкодити здійсненню кримінального провадження, ані перебуватися від органів слідства та суду. Проте вказівка на винятковість характеру зазначеного запобіжного заходу, що міститься в ч. 1 ст. 183 КПК України, цілком обґрунтована та пояснюється, перш за все, тим, що застосування тримання під вартою завжди пов'язане з обмеженням конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність. У зв'язку з цим слід підтримати думку В. М. Корнукова про те, що надмірне застосування даного запобіжного заходу призведе до невиправданого обмеження свободи обвинувачених (підозрюваних)⁶³.

Варто зауважити, що тримання під вартою має схожі риси з арештом та позбавленням волі, що належать до системи кримінальних покарань, оскільки результатом усіх зазначених заходів є ізолювання особи. Однак арешт і обмеження волі як кримінальні покарання та тримання під вартою як захід кримінально-правового примусу мають низку відмінностей. По-перше, це стосується суб'єкта, до якого можуть бути застосовані такі заходи. Зокрема, тримання під вартою застосовується до підозрюваного та обвинуваченого, тобто осіб, вина яких ще не доведена в судовому порядку. У той самий час кримінальне покарання може бути застосоване виключно після судового розгляду та є результатом об'єктивно з'ясованих обставин вчиненого кри-

⁶³ Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения С. 83.

мінального правопорушення, що підтверджено дослідженими доказами.

Іншою відмінністю є мета застосування. У разі застосування тримання під вартою ізолювання особи здійснюється для того, щоб унеможливити спроби підозрюваного, обвинуваченого переховатися від органів досудового розслідування та суду, негативно вплинути на інших учасників кримінального провадження або в інший спосіб перешкодити кримінальному провадженню. Інакше кажучи, метою застосування тримання під вартою є створення таких обставин, за яких підозрюваний, обвинувачений буде виконувати покладені на нього процесуальні обов'язки, у той час як ізолювання особи внаслідок застосування до неї арешту та позбавлення волі відбувається з метою її покарання, а також для здійснення на неї профілактичного впливу, результатом якого є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Ще однією особливістю застосування тримання під вартою є місця, в яких перебувають підозрювані, обвинувачені, до яких застосовано зазначений вид запобіжних заходів. Як уже зазначалося, з огляду на презумпцію невинуватості, закріплену в Конституції України, підозрюваний та обвинувачений не можуть вважатися злочинцями. Тому умови їх тримання повинні бути більш м'якими та лояльними, ніж місця, в яких утримуються засуджені особи. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення» такими установами є слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України, гауптвахти Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, в окремих випадках – ізолятори тимчасового тримання⁶⁴.

Визначення правової природи будь-якого явища, зокрема і тримання під вартою, також передбачає з'ясування правової основи його застосування. Особливо це стосується сфери кримінального судочинства, що зумовлено її право-

⁶⁴ Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. № 3352–XII URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>.

обмежувальним характером, у зв'язку з чим слід неухильно дотримуватися засад кримінального судочинства.

Насамперед це стосується конституційних засад судочинства, закріплених у ст. 129 Конституції України, а також загальних засад кримінального провадження, передбачених главою 2 КПК України. До засад, які безпосередньо стосуються тримання під вартою, слід віднести:

- верховенство права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 8 Конституції України, ст. 8 КПК України);

- законність, яка знайшла своє відображення в ст. 8, 129 Конституції України і була деталізована в ст. 9 КПК України;

- охорона честі, гідності, недоторканності приватного життя (ст. 3 Конституції України, ст. 11 КПК України). Застосування цього конституційного принципу до процедури поміщення особи під варту означає, перш за все, створення відповідних умов перебування особи в установах попереднього ув'язнення (наприклад, роздільне перебування чоловіків та жінок; восьмигодинний сон у нічний час та ін.);

- забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України, ст. 12 КПК України), відповідно до якого тримання під вартою може здійснюватися виключно за вмотивованим рішенням суду, на підставах та в порядку, встановлених законом;

- презумпція невинуватості та забезпечення доведення вини (ч. 1 ст. 62 Конституції України, ст. 17 КПК України). У контексті застосування цього конституційного принципу щодо тримання особи під вартою до підозрюваного, обвинуваченого, передусім, слід ставитись як до осіб, вину яких ще не доведено. Реалізація цієї засади знаходить своє відображення в умовах перебування осіб в установах тимчасового ув'язнення, режим в яких значно м'якший, ніж в установах відбуття покарання.

Крім того, правовою основою застосування тримання під вартою є постанови Пленуму Верховного суду України, лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання по-

рядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 04.04.2013 р. та «Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 07.02.2014 р.

У наш час важливою правовою основою застосування тримання під вартою є міжнародні нормативно-правові акти, які містять у собі загальноприйняті міжнародні правові стандарти і принципи, які мають бути враховані під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також у подальшому під час перебування особи в установі тимчасового ув'язнення. Більш докладно вони будуть розглянуті в підрозділі 1.3.

Встановлення правової природи тримання під вартою не буде повним без визначення ознак цього запобіжного заходу, а також формулювання дефініції поняття тримання під вартою. Отже, щоб сформулювати якісне та повне визначення зазначеного терміна, встановимо його ознаки. Необхідно наголосити на тому, що корисним є визначення загальних ознак, притаманних для тримання під вартою як заходу забезпечення кримінального провадження, запобіжного заходу, так і специфічних ознак, які є характерними виключно для даного виду запобіжних заходів і вирізняють його з-поміж інших.

Беручи до уваги існуючі на сьогодні підходи до трактування поняття «тримання під вартою» як одного з видів заходів забезпечення кримінального провадження, можна виділити такі його загальні ознаки:

– загальна мета застосування – визначена в ст. 131 КПК України, яка полягає в досягненні дієвості кримінального провадження. Тобто, в цілому закріплений перелік таких заходів має сприяти ефективності здійснення кримінального провадження та досягненню його завдань шляхом усунення факторів й обставин, що перешкоджають. У разі застосування тримання під вартою дієвість кримінального провадження досягається за наявності відповідних умов та обставин, передбачених КПК України, шляхом тимчасового ізолювання підозрюваного, обвинуваченого,

що унеможливило здійснення ним негативного впливу на хід і результати кримінального провадження. Разом з тим тримання під вартою має специфічну мету застосування, яка закріплена в ч. 1 ст. 183 КПК України, а саме: воно застосовується виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України.

Порівняно з метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що сформульована в одному реченні, у даному випадку законодавець визначив перелік негативних дій підозрюваного, обвинуваченого, вчиненню яких має запобігти застосування запобіжних заходів. Загальну мету застосування запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою, можна сформулювати як попередження негативних наслідків, що можуть вплинути на результати кримінального провадження через неправомірні дії підозрюваного, обвинуваченого. Інакше кажучи, застосування цих запобіжних заходів передбачає попередження майбутньої можливої негативної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, засудженого. Отже, слід погодитися з думкою Ю. М. Грошевого та О. Г. Шило, які стверджували, що складність доведення доцільності застосування запобіжного заходу пов'язана з його прогностичним характером⁶⁵;

– особливий порядок застосування. У зазначеному аспекті слід зауважити, що загальною підставою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є ухвала слідчого судді, суду. Дане правило не стосується лише виклику слідчим, прокурором, який здійснюється ними самостійно шляхом застосування засобів, передбачених відповідними положеннями КПК України. Тримання під вартою застосовується виключно на підставі ухвали слідчого судді, суду, чому передую подання прокурором або слідчим за погодженням з прокурором клопотання;

⁶⁵ Грошевий Ю. М. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 223.

– наявність специфічних умов застосування, коли йдеться про обставини, які закріплені в ч. 3 ст. 132 КПК України і які повинен довести слідчий, прокурор у своєму клопотанні. Без належного обґрунтування необхідності застосування заходів забезпечення кримінального провадження таке клопотання не підлягає задоволенню;

– строк, протягом якого вказані заходи можуть бути застосовані. Законодавець визначив чіткі часові межі, протягом яких права і свободи особи можуть бути тимчасово обмежені. Зокрема, ухвала про тримання особи під вартою діє протягом 60 днів;

– обмеження прав на свободу та особисту недоторканність особи, щодо якої застосовано заходи забезпечення кримінального провадження. Таке обмеження має примусовий характер, адже не залежить від волі особи та відбувається на підставі рішення спеціально уповноваженого державного органу, зокрема слідчого судді або суду. Зазначена ознака характерна для всіх без винятку засобів забезпечення кримінального провадження, зокрема тримання під вартою;

– особа, щодо якої застосовуються такі заходи. Розглядаючи загальну систему заходів забезпечення кримінального провадження, слід зазначити, що суб'єктом їх застосування є учасники кримінального провадження, при цьому це коло не обмежується лише підозрюваним або обвинуваченим. У разі здійснення приводу вони також можуть бути застосовані до свідків, потерпілих та інших учасників кримінального провадження. Стосовно тримання під вартою, то воно застосовується виключно щодо підозрюваного, обвинуваченого та засудженого;

– настання кримінальної відповідальності за порушення умов і порядку застосування деяких заходів забезпечення кримінального провадження. Так, підозрюваний або обвинувачений, який здійснив втечу з-під варти, перебуваючи в попередньому ув'язненні, вчиняє своїми діями злочин, передбачений ст. 393 КК України.

Поряд із вищевикладеним, можна визначити й специфічні ознаки тримання під вартою як запобіжного заходу, властиві тільки йому. Це дозволить відмежувати три-

мання під вартою від інших заходів кримінального правового примусу. Зокрема, до таких ознак відносять:

- по-перше, суб'єкт застосування. Так, запобіжні заходи можуть бути застосовані виключно до підозрюваного, обвинуваченого;

- по-друге, підставу застосування запобіжних заходів. У цьому контексті це наявність обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення певною особою, у той час як застосування заходів забезпечення кримінального провадження дозволяється і за відсутності таких учасників кримінального провадження як підозрюваний, обвинувачений. Ця відмінність пов'язана зі сферою впливу зазначених заходів кримінального процесуального примусу. Так, застосування запобіжних заходів пов'язане з обмеженням права на свободу та особисту недоторканність певної особи, що є основними природними правами людини;

- по-третє, обставини, що мають бути встановлені при визначенні доцільності обрання запобіжних заходів. Їх перелік значно ширший, ніж обставини, що враховуються при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. Крім того, більшість із них стосується характеристики особи підозрюваного, обвинуваченого щодо якого планується застосування запобіжного заходу.

Аналіз положень КПК України щодо мети, умов та порядку застосування тримання під вартою дозволяє визначити низку ознак, що характеризують зазначений вид запобіжних заходів, а також відрізняють його від інших видів кримінального процесуального примусу.

По-перше, це винятковий характер тримання під вартою, на що ще в 1978 р. звернув увагу В. М. Корнухов, який зазначив, що тримання під вартою – це виняткова міра запобіжного заходу, що максимально обмежує право на свободу та особисту недоторканність⁶⁶. Нині про це прямо вказано в ст. 183 КПК України. У даному контексті мається на увазі, що зазначений вид запобіжного заходу може бути застосовано тільки у виняткових випадках, коли інші види запобіжних заходів не здатні забезпечити належну поведі-

⁶⁶ Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения С. 79.

нку підозрюваного, обвинуваченого та виконання завдань кримінального судочинства.

Другою специфічною ознакою тримання під вартою є характеристика особи підозрюваного, обвинуваченого, до якого воно застосовується, а також особливості вчиненого кримінального правопорушення. Наприклад, відповідно до положень ч. 2 ст. 183 КПК України тримання під вартою може бути застосоване до раніше не судимої особи, якій за законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років. У даному разі законодавець пішов шляхом зміщення санкції, передбаченої відповідною статтею Особливої частини КК України, оскільки відповідно до положень попереднього КПК України 1960 р. застосування тримання під вартою дозволялося за умови наявності покарання на строк більше ніж 3 роки. Крім того, у КПК України 1960 р. умови застосування тримання під вартою не було диференційовано залежно від особи підозрюваного, обвинуваченого. Отже, положення чинного КПК України щодо підстав та умов застосування тримання під вартою є більш прогресивними.

Третя ознака тримання під вартою – обов’язкове визначення суми застави, за винятком випадків, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України. У системі запобіжних заходів тримання під вартою є єдиним заходом, для якого передбачено обов’язкову можливість застосування альтернативного запобіжного заходу. Така вимога законодавця пов’язана, передусім, із наявністю обмеження права на свободу та особисту недоторканність особи, щодо якої даний захід застосовується.

Четвертою особливістю тримання під вартою є ізолювання особи, щодо якої воно застосоване, та тримання особи в спеціально встановленій та відведеній установі. Слід зазначити, що домашній арешт також передбачає певне ізолювання особи від суспільства. Однак принциповими відмінностями між ними є такі:

- місце перебування підозрюваного, обвинуваченого.

У разі застосування домашнього арешту таким місцем є житло, яке в певних випадках особа має право залишати на

певний час, у той час як підозрюваний, обвинувачений, який тримається під вартою, утримується в спеціально відведених для цього установі, залишити яку він може лише за рішенням суду;

– під час застосування домашнього арешту підозрюваному, обвинуваченому не забороняється спілкування з особами, які проживають разом із ним, у той час як під час застосування тримання під вартою особа повністю ізолюється від суспільства, побачення можливі тільки в певні дні, з певним колом осіб та обмежені за часом, оскільки тримання під вартою є заходом забезпечення кримінального провадження, що найбільшою мірою обмежує особисту свободу громадян⁶⁷.

П'ята особливість тримання під вартою передбачена ч. 5 ст. 72 КК України, відповідно до якої попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання в разі засудження до позбавлення волі, тобто один день попереднього ув'язнення відповідає двом дням позбавлення волі. Наведене правило пов'язане з винятковим характером даного виду запобіжного заходу, а також з обсягом прав, що обмежуються внаслідок його застосування. Таке правило було внесено згідно з Законом про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення в строк покарання) № 3413 від 05.11.2015 р.⁶⁸

Також до особливостей тримання під вартою Ю. Д. Москалюк відносить характер фізичного обмеження свободи. При цьому вчена зазначила, що інші запобіжні заходи, які не пов'язані з позбавленням волі, справляють пси-

⁶⁷ Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 631.

⁶⁸ Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання): проект Закону № 3413 від 05.11.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56953.

хологічний вплив на підозрюваного, обвинуваченого⁶⁹. Ми цілком погоджуємося з такою думкою, однак вважаємо, що фізичний вплив не можна вважати специфічною ознакою тримання під вартою, оскільки його застосування також властиве такому запобіжному заходу, як затримання, під час якого відбувається тимчасове обмеження свободи особи шляхом застосування до неї фізичного впливу.

Отже, виходячи з основних ознак, що характеризують тримання під вартою, можна запропонувати таке його визначення: тримання під вартою це – винятковий запобіжний захід, що застосовується до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили, на підставі ухвали слідчого судді, суду в разі доведення недоцільності застосування більш м'яких запобіжних заходів та з обов'язковим визначенням розміру застави в передбачених законом випадках, і полягає в примусовій ізоляції особи шляхом поміщення до установи попереднього ув'язнення з метою попередження негативних наслідків, що можуть вплинути на хід і результати кримінального провадження.

1.3. Міжнародно-правові стандарти правового регулювання тримання під вартою

Як відомо, однією з ознак сучасної правової держави є функціонування належної і справедливої системи правосуддя. З огляду на це органи державної влади та посадові особи зобов'язані сприяти реалізації громадянами своїх прав та законних інтересів, у тому числі в сфері кримінального судочинства. Визначення на законодавчому рівні необхідності реформування сфери кримінального судочинства в напрямі її гуманізації є важливим кроком на шляху наближення української правової системи до європейських правових стандартів.

⁶⁹ Москалюк Ю. Д. Домашній арешт С. 109.

Протягом останніх років міжнародною спільнотою в країнах-учасниках запроваджуються основоположні норми та принципи захисту прав, свобод та законних інтересів особи, не становить винятку й сфера кримінального судочинства. За дослідженням учених активне впровадження європейських правових стандартів розпочалось після Другої світової війни, адже кардинально було змінено погляди на гарантії миру, а захист прав людини перестає бути лише внутрішньою компетенцією держави⁷⁰.

У цілому, зазначає В. Г. Уварова, міжнародні стандарти забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві – це звід основних загальновизнаних і загальнообов'язкових норм і принципів, викладених як у міжнародних правових актах, так і в прецедентних рішеннях Європейського суду з прав людини та міждержавних угодах, які закріплюють стандартизовані правила поведінки сторін та інших учасників кримінального судочинства⁷¹.

Міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав людини складаються із сукупності загальновизнаних норм і принципів, до яких належать: 1) визнання та запровадження права та свободи особи в усіх сферах життєдіяльності; 2) обов'язкове закріплення кожною державою загальних принципів природного права; 3) забезпечення та дотримання прав особи без будь-якої дискримінації; 4) відповідальність держави за порушення прав особи; 5) подальше постійне вдосконалення та розширення захисту прав особи й запровадження ефективного контролю правового механізму відновлення порушених прав⁷².

Водночас, незважаючи на те що в КПК України законодавець закріпив можливість застосування практики Європейського суду з прав людини, для української право-

⁷⁰ Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Х.: Панов, 2015. С. 130.

⁷¹ Уваров В. Г. Проблеми підстав затримання та взяття підозрюваного під варту в контексті європейських стандартів. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 226.

⁷² Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів С. 132.

застосовної системи ця новела є новою. Необхідно наголосити на тому, що, приймаючи рішення за результатами розгляду скарг, які надходять від засуджених на принизливі та нетерпимі умови утримання, ЄСПЛ створює позитивну тенденцію щодо дотримання прав і свобод осіб, які перебувають в установах тимчасового ув'язнення. Наслідком цього час від часу проводиться ремонт та приведення до європейських правових і пенітенціарних стандартів ізоляторів тимчасового тримання, а також слідчих ізоляторів, багато з яких вже обладнані у відповідності до вимог європейських та інших міжнародних угод. Усвідомлення необхідності та доцільності застосування міжнародної практики з дотримання прав людини та міжнародних принципів здійснюється поступово. Проте й на сьогодні особи, які перебувають або перебували в місцях ув'язнення, дедалі частіше подають позови відносно держави щодо порушення міжнародних правових стандартів їх тримання, зокрема скарги щодо застосування до них тортур та катування. Адже ст. 28 Конституції України передбачає, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

У цьому напрямі діяльності актом міжнародного визнання України як демократичної держави стало прийняття її 9 листопада 1995 р. до держав-членів Ради Європи. Зважаючи на це, Верховна Рада України ратифікувала низку загальноновизнаних міжнародних правових актів щодо захисту прав, свобод та законних інтересів особи у сфері кримінального судочинства. Зазначене питання набуло особливої актуальності з часу прийняття Конституції України, у положеннях ст. 9 якої встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

У своєму дослідженні Є. Б. Тітов дійшов висновку, що система міжнародних правових стандартів захисту прав людини охоплює норми універсального, регіонально-

го, субрегіонального та локального характеру, які органічно доповнюють, посилюють, а іноді й дублюють одна одну⁷³.

У контексті нашого дослідження акцентуємо уваги саме на універсальні та регіональні міжнародно-правові стандарти захисту прав і свобод особи, щодо якої застосовується тримання під вартою.

До першої групи належать: Загальна декларація прав людини 1948 р.⁷⁴, Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р.⁷⁵, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 р.⁷⁶, Декларація про захист усіх осіб від катування та інших жорстоких, нелюдських або тих, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 1975 р.⁷⁷ тощо.

До другої групи відносять міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, запроваджені Організацією Об'єднаних Націй (багатосторонні договори, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, рекомендації Комітету з прав людини ООН та ін.). Наведені міжнародні документи мають важливе значення для кримінального процесуального законодавства України, яка є членом ООН і зобов'язана неухильно дотримуватися цілей та принципів Статуту ООН.

Першим нормативно-правовим актом із цих питань є Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. На нашу думку, саме вона становить взірець й правове підґрунтя

⁷³ Тітов Є. Б. Система універсальних міжнародних актів по боротьбі з катуванням та іншими формами негуманного поводження. *Форум права*. 2014. № 3. С. 383.

⁷⁴ Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

⁷⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.12.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 270.

⁷⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р.. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

⁷⁷ Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 09.12.1975 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_084.

для створення національного законодавства, оскільки посідає провідне місце серед інших міжнародних правових актів. Принципи гарантій дотримання прав людини, які в ній закріплені, є пріоритетними засадами захисту прав і свобод людини. Так, у ст. 9 Декларації наголошено, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання. Цей принцип знайшов своє відображення в ст. 29 Конституції України та в ст. 12 КПК України.

У Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зазначено, що ніхто не може бути позбавлений свободи, крім випадків, встановлених законом, і лише відповідно до законодавчо закріпленої процесуальної процедури. Тобто, тримання під вартою можна застосовувати лише за наявності висунення обґрунтованої підозри особи у вчиненні нею конкретного кримінального правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею іншого кримінального правопорушення. У цьому контексті термін «обґрунтована» передбачає, що слідчим, прокурором доведено існування обставин або фактів можливого вчинення кримінального правопорушення певною особою. Надані слідчим, прокурором доводи повинні переконати слідчого суддю, суд у їх реальності. Кожен, кого позбавлено свободи шляхом арешту або тримання під вартою, незалежно від строку (навіть тимчасово), має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання повинен встановити законність затримання й прийняти рішення про звільнення такої особи, якщо затримання є незаконним. З приводу цього М. Дженіс зазначив, що поняття необхідності передбачає тимчасове втручання, яке відображає гостру суспільну потребу, у зв'язку з чим воно повинно бути пропорційним переслідуваній законній меті. Тобто, жодні інші критерії, крім тих, що згадані в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не можуть бути основою для будь-яких, зокрема й тимчасових, обмежень прав і свобод особи. Зважаючи на це учений наголосив, що законодавчо закріплені критерії повинні тлумачитися в такий спосіб, щоб їх зміст не був роз-

ширений порівняно із загальноприйнятими положеннями з цього питання⁷⁸.

Розробники чинного КПК України запровадили три загальноприйняті у світовій практиці стандарти доведення (переконання) – це обґрунтована підозра (ч. 2 ст. 177 КПК), переконання поза розумним сумнівом (ч. 2 ст. 17 КПК) та достатні підстави (докази). Ці поняття не мають свого однозначного тлумачення, що значно ускладнює їх прикладне застосування. Сучасна доктрина права такі поняття іменує як оціночні поняття. На нашу думку, це ті поняття, які не конкретизовані та не визначені законодавцем, у зв'язку з чим підлягають уточненню в процесі їх правозастосування. На підставі відсутності тлумачення оціночних понять учасники кримінального провадження на власний розсуд оцінюють факти та обставини, які мають важливе значення для кримінального провадження, що негативно впливає на змагальний процес⁷⁹.

Згідно з КПК України переконання обґрунтованої підозри судді застосовують при обранні запобіжних заходів, переконання поза розумним сумнівом – при ухваленні вироку. Стандарт достатніх підстав та достатніх доказів використовується в різноманітних ситуаціях (докладний перелік випадків наводиться нижче). Спільним для них є те, що наведені стандарти слід інтерпретувати разом з положеннями про те, що «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи» (ч. 4 ст. 17 КПК України), і що суд оцінює докази, ґрунтуючись на «внутрішньому переконанні» (ч. 1 ст. 94 КПК України), а також із

⁷⁸ Дженис М., Кэй Р., Бредли Э. Европейское право в области прав человека (практика и комментарии); пер. с. англ. М.: Права человека, 1997. С. 46.

⁷⁹ Абламський С. Є. Оціночні поняття у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року: теоретичні та прикладні проблеми застосування. *Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Братислава, Словацька Республіка, 27-28 листоп. 2015 р.). Пан'європейська висока школа, Братислава, 2015. С. 19-22.

додатковими чинниками, визначених у КПК України як обов'язкові при вирішенні тих чи інших питань.

Наведенні поняття мають визначатися з урахуванням усіх обставин і фактів, наявних у матеріалах кримінального провадження. Разом із тим законодавче визначення підстав застосування того чи іншого процесуального інституту завжди є конкретним і чітко закріплено у відповідних положеннях, а отже й не може піддаватись розширенню чи звуженню. Отож, на нашу думку, вбачається за доцільне виключити з положень КПК України вказівку на «достатність». Подібна ситуація стосується й поняття «достатні докази». Проте, за твердженням О. М. Бандурки, заздалегідь визначити вичерпний перелік таких відомостей щодо різних видів кримінальних правопорушень та обставини їх вчинення неможливо. З огляду на це їх «достатність» встановлюється залежно від характеру вчиненого правопорушення, індивідуальних особливостей та конкретних обставин⁸⁰. Але, зважаючи на специфіку сфери кримінального процесу, у жодному разі подібна невизначеність не повинна бути довольною, у зв'язку з чим необхідний перелік все ж таки доцільно передбачити.

Беручи до уваги наведене, можна зробити такі висновки: по-перше, обґрунтована підозра – це добросовісне припущення про вчинення особою певного діяння, яке ґрунтується на об'єктивних відомостях, які можна перевірити в судовому розгляді та які спонукали б неупереджену та розумну людину вдатися до практичних дій, щоб з'ясувати, чи є така підозра обґрунтованою; по-друге, суди використовують стандарт обґрунтованої підозри лише при вирішенні питання про застосування запобіжних заходів; по-третє, обґрунтована підозра повинна бути заснована на об'єктивних фактах, наданих суду стороною обвинувачен-

⁸⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. Х. : Право, 2012. С. 695-696.

ня; по-четверте, обґрунтована підозра має існувати протягом усього часу тримання особи під вартою⁸¹.

Водночас, незважаючи на важливе значення цих міжнародних правових актів, І. А. Тітко констатував, що питання взяття особи під варту врегульовано з використанням оціночних понять навіть у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, у підпункті «с» п. 1 ст. 5 вказано, що «позбавлення особи свободи є законним у разі її арешту або затримання на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення»⁸².

Узагальнене визначення поняття «обґрунтована підозра» сформульоване практикою ЄСПЛ, у зміст якого вкладається наявність фактів або відомостей, які здатні переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити це правопорушення. Разом з тим, як зазначає Суд, факти, що викликають підозру, ще не досягають такого рівня, який є необхідним для засудження особи або навіть для висунення їй обвинувачення, що відбувається на наступних етапах кримінального процесу. Поняття «розумні підстави» не знайшло узагальненого визначення в практиці Європейського суду, але його тлумачення щодо тих або інших обставин мало місце в низці рішень⁸³. Частково це питання розглядатиметься в наступних підрозділах нашого дослідження.

Таким чином, «підозра», якщо вона висувається уповноваженим на те органом, повинна бути тільки обґрунтованою, з огляду на що відповідна додаткова законодавча вказівка на «обґрунтованість» вбачається недоречною. У іншому ж разі прийняте рішення (наприклад, письмове по-

⁸¹ Марчук Н. О., Касько В. В., Куйбіда Р. О. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження). К.: Арт-Дизайн, 2015. С. 9.

⁸² Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія. Х.: Право, 2010. С. 48.

⁸³ Тітко І. А. Оцінні поняття С. 129.

відомлення про підозру) втрачає свій сенс процесуального документу, адже не базується на відповідних достатніх і допустимих доказах. З огляду на викладене відмітимо, що окремі виникаючі у правозастосуванні ситуації протягом деякого часу не знаходять свого нормативного закріплення, у зв'язку з чим вони випадають із сфери правового регулювання, і це має негативні наслідки для функціонування правової системи, що вимагає удосконалення понятійного апарату⁸⁴.

У даному аспекті слід також зазначити, що Конституція України передбачає обмеження прав і свобод людини лише в порядку та за підставами, які передбачені законами, або ж за рішенням суду. З цього питання слушною є думка В. М. Джиґи, який зауважив, що правові підстави обмеження прав і свобод людини, зазначені в Конституції України, цілком співвідносяться з міжнародними нормами, які основними умовами такого обмеження називають відповідність закону та отримання рішення суду. Тобто, будь-яке обмеження прав і свобод людини не може бути свавільним та здійснюється лише для досягнення певних соціально корисних цілей⁸⁵. З цього питання Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що будь-яке позбавлення волі в ході кримінального судочинства має бути здійснене не тільки з урахуванням національного процесуального законодавства, а й відповідати меті ст. 5 Конвенції, оскільки такі законні підстави не можуть тлумачитися розширено, адже вони є винятком із загальних правил. Також у положенні п. 2 ст. 6 зазначеної Конвенції встановлено, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено відповідно до національного законодавства.

За твердженням Т. В. Садової, саме приєднання до цієї Конвенції забезпечило суттєвий прорив на шляху удо-

⁸⁴ Абламський С. Є. Оціночні поняття С. 19-22.

⁸⁵ Джиґа М. В. Забезпечення правового статусу обвинуваченого у процесі досудового розслідування: проблеми законності та доцільності: монографія. К.: Вид-во ПАЛИВОДА А.В., 2005. С. 40.

сконалення української системи запобіжних заходів, перш за все регламентації порядку затримання та тримання під вартою. Крім того, її ратифікація мала суттєві практичні наслідки, які полягають у необхідності імплементації конвенційних норм у національне законодавство, його гармонізації з європейськими правовими стандартами щодо захисту прав людини, а також практики його правозастосування і звернення за захистом до Європейського суду з прав людини в разі порушення прав і свобод людини національними державними органами під час здійснення кримінального судочинства⁸⁶. На сьогодні таке право передбачено у ч. 4 ст. 55 Конституції України, яке надає кожному можливість після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Досліджуючи питання застосування запобіжних заходів в контексті міжнародних стандартів, В. Г. Уваров вказав на те, що викладені у них норми, а також практика Європейського суду з прав людини є унікальним джерелом права, які підлягають кодифікації та імплементації в кримінальне процесуальне законодавство України⁸⁷. До цього додамо, що з-поміж іншого діяльність ЄСПЛ спрямована на гармонізацію національного законодавства держав-членів Конвенції в сфері захисту прав і основних свобод людини. У зв'язку з цим ЄСПЛ постійно робить спробу деталізувати або конкретизувати раніше ухвалені рішення, користуючись принципами правової визначеності, верховенства права, справедливості тощо.

⁸⁶ Садова Т. В. Заходи кримінального-процесуального примусу й їх класифікація. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 3. С. 161

⁸⁷ Уваров В. Г. Реформування інституту запобіжних заходів у контексті міжнародних стандартів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 48.

Як показало дослідження, низка наведених вище міжнародних документів передбачають право кожної людини на свободу та особисту недоторканність, а також те, що ніхто не може бути позбавлений волі інакше, ніж у випадках і в порядку, встановлених законом. При цьому законним може вважатися лише таке тримання (взяття) під варту, яке здійснено з метою доставлення особи до компетентного органу і лише на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні даною особою правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення. Тобто, зазначеними положеннями здійснюється захист одного з основних та невід’ємних прав кожної людини – права на свободу і особисту недоторканність.

Щодо цього права Д. В. Сімонович зазначив, що воно як європейський правовий стандарт забезпечення прав людини в кримінальному процесі охоплює: право на свободу від свавільного затримання та взяття під варту; право бути позбавленим свободи тільки «на підставі закону»; право бути невідкладно повідомленим про причини затримання або взяття під варту; право бути позбавленим волі на законних підставах лише протягом «розумного строку»; право на без відкладний судовий контроль за затриманням та взяттям під варту; право бути звільненим з-під варти до судового розгляду за наявності гарантій явки в суд; право на можливість оскаржити законність затримання або взяття під варту; право на компенсацію за незаконне затримання або взяття під варту⁸⁸.

Необхідно зауважити на тому, що 21 травня 2015 р. Верховною Радою України було прийнято Постанову «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов’язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»⁸⁹. Так, у заяві пові-

⁸⁸ Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: монографія. Х.: НікаНова, 2011. С. 68–69.

⁸⁹ Волков К. Д. Забезпечення права особи С. 106.

домлено про те, що Україна тимчасово відступає від низки зобов'язань на території окремих районів Донецької та Луганської областей, перелік яких визначено Антитерористичним центром при Службі безпеки України у зв'язку з проведенням антитерористичної операції. До таких зобов'язань віднесено:

- забезпечення особам ефективного засобу правового захисту прав та свобод;

- забезпечення права на захист будь-якій особі, яка його потребує; забезпечення застосування компетентними органам засобів правового захисту, коли вони надаються⁹⁰.

Держава відступає від зобов'язань, що стосується правових гарантій від незаконного арешту, до яких належать: право на свободу та особисту недоторканність; заборона на безпідставне застосування арешту чи тримання під вартою; повідомлення кожному заарештованому причини його арешту; доставлення до суду кожної заарештованої чи затриманої особи; застосування тримання під вартою як виняткового, а не загального запобіжного заходу; право на отримання компенсації за незаконний арешт чи тримання під вартою.

На наш погляд, йдеться про основні засади застосування запобіжного заходу тримання під вартою, а також кримінального покарання у вигляді арешту. Неможливість продовжувати виконання зазначених принципів пов'язана, по-перше, із проведенням антитерористичної операції, по-друге, із внесенням змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом»⁹¹, до якого введено новий термін – «превентивне затримання». Зміст превентивного затримання полягає в його застосуванні до осіб, причетних до здійснення

⁹⁰ Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: постанова Верховної Ради України 21.05.2015 р. № 462–VIII. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL :<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/462-19>.

⁹¹ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 25. Ст. 180.

терористичної діяльності, із санкції прокурора на строк не більше 30 днів. У такому разі погодження слідчого судді, суду не потрібно.

Указаний відступ від деяких зобов'язань став результатом внесення змін до КПК України в частині здійснення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції⁹². Відповідно до ст. 615 КПК України за умови існування вказаних вище особливих станів та в разі неможливості слідчого судді, суду виконувати покладені на них обов'язки, що передбачені статтями 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК України, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб у певних випадках, такі обов'язки бере на себе відповідний прокурор. Отже, у результаті внесення вказаних змін порушується загальна процедура здійснення кримінального провадження, зокрема втрачається процесуальна гарантія нагляду суду за законністю застосування запобіжних заходів.

Аналогічно Україна відступила від зобов'язань, закріплених у зазначеній Конвенції щодо: необхідності дотримання права на свободу та особисту недоторканність; права на справедливий суд; права на повагу до приватного і сімейного життя; права на ефективний засіб юридичного захисту⁹³.

Ще одним міжнародним правовим актом загального характеру, що здійснює правове регулювання тримання під вартою, є Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 09.12.1975 р. Заборона тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких,

⁹² Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1631-18>.

⁹³ Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України...» URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/462-19>.

що принижують гідність, видів поводження і покарання, відповідно до ст. 5 Декларації, повинна бути внесена до загальних правил чи статутів, що стосуються обов'язків і функцій кожного, хто може мати справу з триманням під вартою. Разом з тим, у ст. 6 цієї Декларації закріплено положення, відповідно до якого кожна держава повинна систематично розглядати методи та практику проведення певних слідчих (розшукових) дій, а також умови тримання осіб під вартою. Метою такого моніторингу є недопущення можливості застосування катувань або інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання до осіб. З урахуванням положень зазначеної Декларації у ст. 127 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за катування.

Через дев'ять років після прийняття зазначеної вище Декларації ООН з метою підвищення ефективності боротьби проти катувань, інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийняла Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 року⁹⁴. Положення Конвенції значною мірою збігаються з вимогами, викладеними в Декларації.

Далі доцільно розглянути Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, які суттєво впливають на імплементацію та вдосконалення чинного законодавства країн-членів. Так, Резолюцією R (65) 11 Комітету Ради Міністрів Європи «Взяття під варту» від 9 квітня 1965 р. та Рекомендацією R (80) 11 Комітету Ради Міністрів Європи «Про взяття під варту до суду» від 27 червня 1980 р. рекомендовано урядам держав-членів Ради Європи забезпечувати застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з до-триманням таких принципів:

⁹⁴ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

1) воно ніколи не повинно бути запобіжним заходом, який застосовується в обов'язковому порядку абсолютно до всіх, у зв'язку з чим національні судові органи зобов'язані приймати своє рішення з урахуванням фактів та обставин справи;

2) його слід розглядати як винятковий захід;

3) застосовується чи продовжується тільки в разі надзвичайної необхідності та за жодних обставин не повинно застосовуватися з метою покарання;

4) будь-яке рішення про тримання під вартою повинно формулювати якомога точніше зміст підозри (обвинувачення) і лише на відповідних законодавчих підставах;

5) при застосуванні тримання під вартою мають бути передбачені ефективні правові гарантії особи;

6) застосування тримання під вартою має бути застосоване у крайньому випадку⁹⁵.

Крім того, у пункту 15 зазначеної Рекомендації R (80) 11 за державами-членами Ради Європи передбачено обов'язок судового органу при вивченні можливості утриматися від обрання тримання під варту до суду та розглянути всі можливості альтернативні заходи, які можуть передбачати таке: обіцянка відповідної особи з'являтися до судового органу в разі необхідності та не перешкоджати здійсненню правосуддя; вимога проживання за конкретною адресою (наприклад, удома, у притулку під порукою, у спеціалізованому закладі для неповнолітніх злочинців тощо) на умовах, які встановлюються судовим органом; заборона залишення чи появи в певному місці чи районі без дозволу; розпорядження про періодичний звіт перед певними органами (наприклад, судом, поліцією); вилучення паспорту та інших документів, які встановлюють особу; надання застави чи інших форм забезпечення відповідною особою з урахуванням її коштів; надання поруки; нагляд чи допомога організації, призначеної судовим органом.

У межах аналізу вищенаведених Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи П. Гультай зазначив, що серед

⁹⁵ Фулей Т. І. Затримання та взяття під варту: особливості застосування : навч.-метод. посіб. К. : АДЕФ-Україна, 2011. С. 7.

альтернативних триманню під вартою запобіжних заходів вони передбачають надання досить широкого спектру відповідного забезпечення належної поведінки правопорушника⁹⁶. Таким чином, принципи міжнародно-правових актів спрямовані на вдосконалення чинного законодавства, а також усунення протиріч між нормами міжнародного і національного права. До того ж, у преамбулі Міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини ООН передбачено, що норми міжнародного права у сфері захисту прав людини є обов'язковими для всіх держав та їх органів, включаючи співробітників правоохоронних установ⁹⁷. Зазначене передбачає закріплення принципу верховенства права та законності як першочергового положення щодо конкретизації та деталізації завдань, функцій і повноважень правоохоронних органів і суду, що дозволить зменшити ризик зловживання, а також наділення їх дискреційними повноваженнями.

Дійсно, під час розробки чинного КПК України законодавцем були враховані міжнародні вимоги з цього питання. Наприклад, у разі обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, на підозрюваного, обвинуваченого можуть бути накладені процесуальні обов'язків, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК України. Водночас, на нашу думку, законодавче положення щодо визначення слідчим суддею, судом розміру застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК України, є суперечливим. Пояснюється це тим, згідно з ч. 5 ст. 194 КПК України процесуальні обов'язки покладаються на підозрюваного, обвинуваченого в разі обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. На нашу думку, необхідно передбачити, що слідчий суддя, суд при обранні запобіжного заходу повинні враховувати саме наявні ризики,

⁹⁶ Гультай П. Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави в кримінальному провадженні. *Вісн.* 2013. № 22. С. 13.

⁹⁷ Шмельова Г. Юридичні механізми забезпечення прав людини. *Право України*. 1994. № 10. С. 49–51.

які підтверджені відповідними й наявними доказами, що містяться в матеріалах провадження.

У наш час особливо актуальним є прикладне забезпечення норм міжнародно-правових актів щодо тримання під вартою, що дозволить уникнути дисбалансу та суперечностей у правозастосуванні. Як свідчить практика європейських країн, досить ефективною в цьому випадку є максимальна регламентація дій правоохоронних органів і суду з питань застосування тримання під вартою.

Продовжуючи дослідження, проаналізуємо положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі» від 9 грудня 1988 р. № 43/173⁹⁸. У цьому документі закріплено основні принципи, на підставі яких необхідно застосовувати тримання під вартою. Більшість засад, передбачених цією Резолюцією, пов'язані з організацією належного перебування особи в місці попереднього ув'язнення, дотриманням її прав і свобод, а також поваги до честі та гідності ув'язнених. Вважаємо за доцільне навести кілька основних із них:

- особи, до яких застосовано затримання чи ув'язнення, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивій людській особистості;

- здійснення арешту, затримання чи ув'язнення припустиме виключно в суворій відповідності з положеннями закону та компетентними посадовими особами;

- щодо осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню, неприпустимим є обмеження чи приниження будь-яких прав людини, що визнаються або існують у будь-якій державі відповідно до конвенцій, правил чи звичаїв, на тій підставі, що ці права не визнаються чи визнаються в меншому обсязі в цьому Зводі принципів;

⁹⁸ Резолюция 43/173 Генеральной Ассамблеи ООН от 09.12.1988 «Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме». *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

– усі заходи, що справляють вплив на права людини, та застосовуються щодо затриманих або осіб, які перебувають в ув'язненні, повинні здійснюватися на підставі постанови або підлягати ефективному контролю судового чи іншого органу;

– затримані особи повинні перебувати в режимі осіб, які не засуджені, а також не повинні піддаватися тортурам, зазнавати жорстокого чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Окремо звернемо увагу на Токійські правила, якими передбачено, що з метою забезпечення більшої гнучкості, відповідно до характеру і тяжкості правопорушення, особи правопорушника, потреб захисту суспільства, а також уникнення застосування без необхідності ув'язнення, система кримінального судочинства повинна запровадити широкий діапазон не пов'язаних із позбавленням волі заходів, від попередніх, що застосовуються до судового розгляду, до тих, що застосовуються після винесення вироку суду. Кількість і типи можливих заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, мають визначатись у спосіб, що відповідає можливості виконання вироку⁹⁹. З приводу цього зазначимо, що в чинному КПК України законодавець надає можливість підозрюваному, обвинуваченому уникнути застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якщо є на це відповідні підстави, шляхом обрання щодо нього іншого альтернативного запобіжного заходу, оскільки тримання під вартою має винятковий характер.

Отже, можна констатувати, що порушення наведених загальноновизнаних міжнародних правових стандартів призводить до численних звернень до Європейського суду з прав людини. Дійсно, статистичні дані застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою свідчать про досить значний рівень його обрання. Така тенденція пояс-

⁹⁹ Міжнародно-правові стандарти застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ: наук.-теор. журн.* 2010. Спец. вип. № 6. Ч. 3: Кримінальна юстиція: сучасний стан та перспективи розвитку. С. 27.

нюється тим, що це один із найефективніших заходів процесуального примусу, оскільки є надійним гарантом запобігання подальшої злочинної діяльності підозрюваного, обвинуваченого. Водночас реалії сьогодення надають можливість констатувати, що на сучасному етапі розвитку економіки Україна не може забезпечити належне тримання під вартою осіб в ізоляторі тимчасового тримання або СІЗО, тому що останні не відповідають міжнародним правовим стандартам.

З метою звуження меж застосування тримання під вартою в ч. 3 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права¹⁰⁰ закріплено положення, згідно з яким тримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, не має бути загальним правилом, але звільнення з-під варти може ставитися в залежність від надання гарантій явки до суду на будь-якій іншій стадії, а також для виконання вироку. Базуючись на цих нормах, у в. ст. 29 Конституції України та ст. 183, 184 КПК України встановлено процесуальний механізм, а також передбачені конкретні підстави застосування тримання під вартою на всіх стадіях кримінального провадження, яке є припустимим тільки за судовим рішенням.

Нині міжнародна спільнота закликає уряди періодично переглядати чинне національне законодавство та практику його застосування з тим, щоб забезпечити здатність реагувати на мінливі умови порушення. Тільки чітке дотримання положень міжнародно-правових актів і національного законодавства у ході застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою здатне попередити необґрунтоване обмеження прав і свобод особи.

У практичній площині при обранні запобіжних заходів важливим питання є урахування думки потерпілого, про що безпосереднього наголошено в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. Зокрема, у підпункті «с» пункту 6 ч. 3 ст. 25

¹⁰⁰ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

цієї Конвенції зазначено, що кожна країна-учасниця створює можливості для викладу і розгляду думок та побоювань потерпілих на відповідних стадіях кримінального провадження щодо осіб, які вчинили злочин, так, щоб не завдавало шкоди правам захисту¹⁰¹. Крім того, згідно з п. 1.4 Мінімальних стандартних правил ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійських правил), у процесі застосування цих Правил держави-члени прагнуть забезпечувати належне співвідношення між правами окремих правопорушників, правами жертв та інтересами суспільства щодо суспільної безпечності й попередження злочинності. Зокрема, відповідно до п. 3. 2 Правил вибір заходу, не пов'язаного з тюремним ув'язненням, ґрунтується на оцінці як встановлених критеріїв стосовно характеру і ступеня тяжкості правопорушення, так і особи, біографії правопорушника, мети вироку і прав жертв¹⁰². З часу введення КПК України 2012 р. це питання не втратило своєї актуальності та дискусійності, адже потерпілому так і не було надано такого права.

Важливим аспектом, що підлягає міжнародному врегулюванню в плані дотримання прав людини, є застосування тримання під вартою до неповнолітнього. Ураховуючи особливості психологічного та фізичного розвитку цієї категорії осіб, порядок застосування до них найсуворішого запобіжного заходу є особливим, про що йдеться як у міжнародних правових актах, так і в національному законодавстві. Так, у ст. 37 Конвенції про права дитини наголошено на тому, що арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини має здійснюватися відповідно до закону та викорис-

¹⁰¹ Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

¹⁰² Давиденко С. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування при обранні, зміні та скасуванні запобіжних заходів. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 265.

товуватися тільки як крайній захід, протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу¹⁰³.

Вимога щодо необхідності окремого тримання неповнолітніх обвинувачених також закріплена в ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р.¹⁰⁴.

З метою наголошення необхідності особливого ставлення до неповнолітнього під час здійснення правосуддя, у тому числі вирішення питання про застосування тримання під вартою, 29.11.1985 р. ООН прийнято Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)¹⁰⁵. Зокрема, у пункті 10.3 цих Правил наголошено, що контакти між органами щодо забезпечення правопорядку і неповнолітнім правопорушником здійснюються в такий спосіб, щоб поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти благополуччю неповнолітнього та уникати заподіяння їй чи йому шкоди, з належним урахуванням обставин справи. На особливу увагу заслуговує коментар до цього пункту, в якому зазначено, що участь у процесах правосуддя щодо неповнолітніх сама по собі може заподіювати шкоду неповнолітнім. У зв'язку з цим термін «уникати заподіяння шкоди» слід тлумачити широко, зокрема як заподіяння найменшої шкоди неповнолітньому, а також будь-якої додаткової або зайвої шкоди. Це особливо важливо при первісному контакті неповнолітнього з правоохоронними органами, оскільки він може справити досить значний вплив на ставлення до держави і суспільства. На наш погляд, це правило є одним з основних, таким, що має обов'язково застосовуватися в кожному випадку здійснення криміналь-

¹⁰³ Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

¹⁰⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

¹⁰⁵ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

ного провадження щодо неповнолітнього. Саме поведінка посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, в кінцевому підсумку впливає на подальший спосіб життя неповнолітнього, який може стати на шлях виправлення. Щодо тримання під вартою, то в ст. 13 «Пекінських правил» вказано, що утримання під вартою до суду застосовується лише як крайній захід і протягом найкоротшого проміжку часу. Утримання неповнолітніх під вартою до суду по можливості замінюється іншими альтернативними заходами. Створюючи подібний правовий акт, міжнародна спільнота наголосила на необхідності закладення фундаменту відповідних правових умов для виховання та перевиховання неповнолітнього, оскільки саме діти є найбільшим надбанням будь-якої держави, її майбутнім.

Особливий порядок застосування запобіжних заходів до неповнолітніх, зокрема і тримання під вартою, передбачений в чинному КПК України. Так, згідно зі ст. 492 КПК України застосування запобіжних заходів до вказаної категорії осіб здійснюється з урахуванням їх вікових та психологічних особливостей, роду занять. Про необхідність невідкладного здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього, а також щодо першочергового його розгляду в суді зазначено у ч. 4 ст. 28 КПК України. В Узагальненні судової практики судів першої та апеляційної інстанцій у справах стосовно осіб, які тримаються під вартою, судове провадження щодо яких триває більш ніж 6 місяців від 01.07.2013 р. звернуто увагу на необхідність урахування практики ЄСПЛ при вирішенні питання про обрання неповнолітньому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою¹⁰⁶. Зокрема, йдеться про рішення ЄСПЛ від 27.11.2008 р. у справі «Свершов проти України»¹⁰⁷, у якій

¹⁰⁶ Узагальнення судової практики судів першої та апеляційної інстанцій у справах стосовно осіб, які тримаються під вартою, судове провадження щодо яких триває понад 6 місяців від 01.07.2013 р.: Вищий спеціалізований суд. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002740-13>.

¹⁰⁷ Справа «Свершов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 27.11.2008 р. *Верховна Рада України*:

ЄСПЛ констатовано порушення вимог ст. 5 Конвенції щодо неповнолітнього. Рішення ЄСПЛ було обґрунтовано вказівкою на те, що національні суди під час винесення рішення про застосування даного виду запобіжного заходу не брали до уваги вік неповнолітнього заявника.

Підсумовуючи викладене можна констатувати, що здебільшого в чинному КПК України враховано норми і принципи міжнародних правових актів. Проте, навіть незважаючи на те, що завдання кримінального провадження є захист особи та охорона її прав, свобод і законних інтересів, зокрема й під час застосування тримання під вартою, уповноважені особи під час його обрання практично не звертаються до норм і принципи міжнародних правових актів та практики Європейського суду з прав людини. Відтак у цьому напрямі виникає потреба в напрацюванні практичних рекомендацій, що лише сприяє ефективній реалізації положень КПК України під час застосування тримання під вартою.

РОЗДІЛ 2

Процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою

2.1. Мета, підстави та обставини, що враховуються при застосуванні тримання під вартою

Чинний КПК України 2012 р. суттєво оновив як систему запобіжних заходів загалом, так і процесуальний порядок їх застосування зокрема. Не стали виключенням із цього й мета, підстави та обставини, що враховуються при застосуванні запобіжних заходів. Зазначене обумовлює необхідність більш ґрунтовного та комплексного дослідження прогалин у сучасному чинному кримінальному процесуальному законодавстві в частині порушеної проблематики. У цьому напрямі для більш докладного аналізу зазначеного питання необхідно порівняти положення КПК України 1960 р. та чинного КПК України 2012 р., що дозволить визначити позитивні здобутки й запропонувати шляхи вдосконалення відповідних положень КПК України.

Як показує аналіз положень ст. 148 КПК 1960 р., запобіжні заходи застосовувалися до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини в кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень. У цьому контексті В. В. Назаров зазначав, що за КПК України 1960 р. 90 % опитаних слідчих і дізнавачів органів внутрішніх справ і 85 % слідчих прокуратури вважали застосування запобіжного заходу у вигляді взяття (*тримання*) під варту найбільш ефективним, з огляду на що його краще було б обирати за наявності лише однієї формальної підстави. У цілому, за дослідженням ученого, взяття під варту як запобіжний за-

хід застосовувався більш ніж до 40 % обвинувачених, у той час як у розвинених європейських країнах цей показник становив лише 4–6 %¹⁰⁸. У свою чергу, звертаючись до цього питання, Ж. В. Удовенко та Х. Г. Янкова зауважили, що під час дії КПК України 1960 р. слідчі у своїх поданнях про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту вказували лише на факт того, що підозрюваний, обвинувачений може ухилитися від слідства чи суду або може перешкоджати встановленню істини в кримінальній справі, при цьому не наводячи реальних даних, які б свідчили про такий намір¹⁰⁹. Однак подібні факти мають місце й сьогодні, що свідчить про низьку обізнаність окремих слідчих і прокурорів щодо положень чинного КПК України з даного питання. Навіть існують випадки, коли слідчий, прокурор не вказував даних про місце проживання підозрюваного, що стало підставою для відмови у задоволенні клопотання про застосування тримання під вартою, адже це позбавляє суд можливості викликати останнього в судове засідання. Наприклад, в ухвалі слідчого судді Києво-Святошинського районного суду Київської області від 13.08.2013 р. суд дійшов висновку, що клопотання не підлягає задоволенню, оскільки суду не надані дані про місце проживання підозрюваного, що позбавляє суд можливості викликати останнього в судове засідання, а також відсутні докази оголошення особи у міжнародний розшук¹¹⁰.

Звернемо увагу, що відповідно до чинного КПК України, незважаючи на різноманітність та альтернативність запобіжних заходів, закріплених у ст. 176 КПК України, мета і підстави їх застосування є однаковими для всіх

¹⁰⁸ Назаров В. В. Актуальні проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. *Юридичний вісник*. 2010. № 4 (17). С. 111.

¹⁰⁹ Удовенко Ж. В., Янкова Х. Г. Переваги та недоліки застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в контексті нового КПК. *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)*. 2012. № 3–4 (50–51). С. 122.

¹¹⁰ Ухвала слідчого судді Києво-Святошинського районного суду Київської області від 13.08.2013 р. (справа № 369/7761/13-к) URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

видів. Зокрема, згідно із ст. 177 КПК України 2012 р. метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому самому кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню в інший спосіб; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується. Як бачимо, наведений перелік є вичерпний та додатковому розширенню не підлягає.

Порівняно з КПК України 1960 р., чинний КПК України більш чітко конкретизує перелік дій підозрюваного, обвинуваченого, які в подальшому можуть негативно вплинути на здійснення кримінального провадження. Також до раніше існуючого переліку додано такі спроби, як: знищити, сховати або спотворити речі та документи, що мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; здійснення незаконного впливу на певних учасників кримінального провадження. Вважаємо, що такі законодавчі зміни стали цілком доречними, оскільки сприяють однозначному тлумаченню положень КПК України в частині застосування запобіжних заходів.

Важливою обов'язковою складовою, що має враховуватися під час застосування тримання під вартою, є підстави застосування запобіжних заходів. Як слушно зауважив К. Ф. Гуценко, уникнення зловживань і нехтування правами та свободами особи при застосуванні запобіжних заходів можливе лише в разі неухильного дотримання відповідних підстав, передбачених законом¹¹¹. Наведене цілком узгоджується з вимогами міжнародних правових актів,

¹¹¹ Уголовный процесс: учебник для студ. юрид. вузов и фактов / под ред. К. Ф. Гуценко. 3-е изд. М.: Зерцало, 2002. С. 170.

більшість з яких оперує правовими конструкціями, як-то: «безпідставно» та «на підставах, визначених законом». Зважаючи на це, слід більш докладно визначитися зі змістом поняття «підстави застосування запобіжного заходу», оскільки законодавче його тлумачення відсутнє, що зумовлює необхідність звернення до доктринального рівня.

На думку А. Т. Гольцова, під підставами (умовами) обрання запобіжних заходів слід розуміти як власне умови, що характеризують процесуальну форму, дотримання якої дозволяє судити про законність застосування тримання під вартою (власне умови), так і обставини, з існуванням яких пов'язується необхідність обрання саме цього виду запобіжного заходу в конкретному випадку (власне підстави)¹¹². Виходячи із запропонованого визначення, можна стверджувати, що підстави застосування запобіжних заходів містять у собі певну процедуру, яка має бути передбачена відповідним законом і виконання якої є однією з правових гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів особи.

Як вважає О. Ю. Жога, підстави застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – це встановлені в ході доказування фактичні дані, що вказують на високий ступінь імовірності того, що обвинувачений (підозрюваний), залишаючись на волі, сховається від органу досудового розслідування або суду, перешкоджатиме встановленню істини у кримінальному провадженні, здійснюватиме злочинну діяльність далі або ухилиться від виконання вироку¹¹³. Вбачається, що відмінною ознакою застосування тримання під вартою вчена визначила високий ступінь імовірності, а саме: дії, що можуть виникати не тільки за неналежного поведіння підозрюваного, обвинуваченого під час здійснення кримінального провадження, й за наявності достатніх припущень про це. Водночас, на нашу думку, така позиція є дещо суперечливою, оскільки посилення

¹¹² Гольцов А. Т. Заключение под стражу в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. С. 47.

¹¹³ Жога Е. Ю. Арест как мера пресечения в уголовном процессе и судебная проверка его законности и обоснованности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001. С. 10–11.

слідчого, прокурора на якісь припущення неминуче призведе до незаконного обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність, оскільки вони не підкріплюються жодними конкретно зібраними доказами.

З огляду на викладене підтримаємо наукову точку зору про те, що процесуальна діяльність слідчого, прокурора у випадку доведення можливості вчинення підозрюваним, обвинуваченим негативних дій в майбутньому має попереджувальний, прогностичний характер. З приводу цього Ю. М. Грошевий та О. Г. Шило зазначили, що прогнозована ймовірність має бути обґрунтованою, що повною мірою забезпечує доведення наявності підстав застосування запобіжних заходів, а також існування обставин, передбачених ст. 178 КПК України¹¹⁴.

Аналізуючи систему ризиків, слід зазначити, що вони мають вірогідний, а не достовірний характер, тому особливистю обґрунтування тримання під вартою є те, що слідчий, прокурор зобов'язані довести: 1) високий ступінь того, що в майбутньому підозрюваний, обвинувачений буде переховуватися від органів досудового розслідування, суду; 2) зможе впливати на потерпілого, свідка, інших підозрюваних; 3) перешкоджати кримінальному провадженню тощо. Це має бути підтверджено беззаперечними доказами, які містяться в матеріалах кримінального провадження і на які слідчий, прокурор посилаються у своєму клопотанні.

Слід зауважити, що регламентація підстав застосування тримання під вартою протягом тривалого часу залишалася незмінною, а підстави, які були передбачені в КПК України 1960 року, по суті, дублювали їх мету. Зокрема, відповідно до положень ч. 2 ст. 148 КПК України 1960 р. підставою застосування запобіжних заходів була інформація про те, що особа намагатиметься ухилитися від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини в справі або здійснюватиме злочинну діяльність далі. Водночас практика ЄСПЛ із за-

¹¹⁴ Грошевий Ю. М., Шило О. Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 223.

значеного питання вказувала на нагальну необхідність внесення відповідних змін і доповнень. Наприклад, у рішенні по справі «Степуляк проти Молдови» (2007) ЄСПЛ констатував¹¹⁵, що єдиною підставою взяття особи під варту було те, що потерпіла особа прямо вказала на нього як на виконавця злочину. Зважаючи на це, слідчі органи заарештували особу, при цьому не здійснивши ретельної перевірки фактів з метою встановлення наявності обґрунтованої підозри. З огляду на наявні матеріали, у яких були відсутні будь-які фактичні докази на підтвердження обґрунтованості підозри в тому, що саме заявник вчинив злочин, ЄСПЛ дійшов висновку, що наявна інформація не може переконати в тому, що саме ця особа могла вчинити кримінальне правопорушення.

Відповідно до положень ст. 208 КПК України вказівка потерпілого або очевидців на вчинення кримінального правопорушення певною особою є однією з підстав для її затримання. Згідно з ч. 2 ст. 176 КПК України затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, але в жодному разі сам факт затримання не може бути застосовано для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Однак у науковій літературі можна зустріти твердження, за яким кінцевою метою затримання особи є застосування тримання під вартою, з чим ми не погоджуємося.

Чинний КПК України передбачає наявність обов'язкового існування обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення. Проте на практиці виникає проблема, яка полягає у встановленні того, чи є доцільним під час застосування до особи тримання під вартою збирання доказів вчинення нею кримінального правопорушення, чи ж достатньо лише довести наявність ризиків, що передбачають обрання певного виду запобіжного заходу. З приводу цього, на думку А. В. Захарко, докази вчинення злочину потрібні лише для пред'явлення обвину-

¹¹⁵ Дело «Степуляк против Молдавии» [Stepuleac v. Moldova] (заявление № 8207/06): решение Европейского суда по правам человека от 06.11.2007 г. *Право и практика*. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2466358/2466358-002.htm#21>.

вачення, а підстави застосування запобіжних заходів це доведені в матеріалах кримінального провадження обставини (факти), що обумовлюють наявність у конкретного підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного достатнього мотиву спробувати ухилитися від слідства та суду або від виконання процесуальних рішень, перешкодити встановленню істини в справі або здійснювати злочинну діяльність далі¹¹⁶, з чим повністю не можна погодитися. У даному випадку виникає цілком логічне запитання: як можна посилатися на якісь обставини (факти), не маючи при цьому відповідних доказів причетності особи до вчинення кримінального правопорушення. Більш того, чи можна мати докази того, що особа й далі здійснюватиме злочинну діяльність за відсутності доказів того, що таку злочинну діяльність вона взагалі здійснювала. Тож цілком доречною є думка В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора та М. Є. Шумили, які вважають, що наявність обґрунтованої підозри є загальною підставою для застосування всіх запобіжних заходів, у тому числі тримання під вартою¹¹⁷.

До викладеного необхідно додати наукову позицію В. М. Тертишника, який зазначив, що фактичні підстави застосування запобіжних заходів – це наявність системи беззаперечних доказів вчинення відповідною особою злочину. У такому разі арешт буде законним тільки в разі, якщо доведено наявність у діях особи складу злочину, а також зібрано неспростовні докази вчинення нею кримінально караного діяння¹¹⁸. Отже, у випадку обмеження права на свободу та особисту недоторканність не слід забувати про дію принципу верховенства права, а відповідне тимчасове обмеження слід застосовувати лише як крайню необхідність і виняток, і лише за умови обґрунтованості та про-

¹¹⁶ Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2010. С. 13.

¹¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. С. 404.

¹¹⁸ Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 5-те вид., доп. і перероб. К.: А.С.К., 2007. С. 509.

порційності. Зважаючи на це, на законодавчому рівні мають бути визначені чіткі підстави застосування тримання під вартою в кримінальному провадженні, а також перелік осіб, до яких воно може бути обрано.

Важливою обов'язковою складовою застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є обґрунтована підозра. Поняття «обґрунтована підозра» введене в кримінальне процесуальне законодавство з метою його наближення до європейських правових стандартів. Зазначений термін міститься в пункті «с» ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Разом з тим необхідно наголосити на тому, що дана Конвенція, як, до речі, і чинний КПК України, не містить роз'яснення цього терміна. Однак ЄСПЛ вказав, що поняття «обґрунтована підозра» означає існування фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення. При цьому слід мати на увазі, що ступінь «обґрунтованості» підозри визначається в кожному випадку та стосовно кожної особи індивідуально на розсуд слідчого судді, суду. Отже, можна констатувати, що зазначене поняття є оцінним.

На підтвердження вказаного в рішенні по справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. ЄСПЛ наголосив про необхідність дотримання вимоги, згідно з якою підозра має базуватися на обґрунтованих підставах, оскільки є значною частиною гарантії недопущення свавільного затримання і тримання під вартою. Суд вказав, що за відсутності обґрунтованої підозри особу за жодних обставин не може бути затримано або взято під варту з метою примушення її зізнатися в злочині, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть стати підставою для обґрунтованої підозри¹¹⁹. Крім того, у пункті 49 рішення по справі «Ткачов проти України» від 13 грудня 2007 р. ЄСПЛ звертав увагу

¹¹⁹ Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04): рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_683.

на те, що одна з типових проблем національного кримінального провадження пов'язана з недостатнім обґрунтуванням застосування найсуворішого запобіжного заходу¹²⁰.

Узагальнюючи судову практику розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зробив певну спробу розтлумачити поняття обґрунтованої підозри, при цьому лише послався на єдиний витяг із рішення ЄСПЛ по справі «Нечипорук і Йонкало проти України»¹²¹, що жодним чином не сприяло чіткості розуміння цієї правової дефініції. Водночас у чинному КПК України зазначена правова конструкція вживається неодноразово, зокрема в п. 1 ч. 3 ст. 132, ч. 2 ст. 177, п. 4 ч. 1 ст. 190, п. 1 ч. 1 ст. 194, ч. 2 ст. 206, ч. 7 ст. 206, ч. 3 ст. 210, ч. 1 ст. 213 та ін. Така невизначеність породжує певний клубок практичних проблем щодо застосування відповідних положень КПК України, з приводу чого доцільно до ст. 3 КПК України внести роз'яснення щодо цього поняття.

На думку К. Д. Волкова, до визначення «обґрунтована підозра» належать такі критерії: 1) існування фактів або інформації, які спроможні переконати слідчого суддю, суд у тому, що відповідна особа, імовірно, вчинила кримінальне правопорушення; 2) існування обґрунтованої підозри не зобов'язує сторону обвинувачення під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування довести всі елементи правопорушення та не вимагає, щоб сторона обвинувачення мала достатні докази для оста-

¹²⁰ Справа «Ткачов проти України» (заява № 39458/02): рішення Європейського суду з прав людини від 13.12.2007 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_335.

¹²¹ Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг): пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. *Офіц. сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ*. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

точного вирішення питання про винуватість особи і висунення обвинувачення; 3) факти, які викликали підозру, не обов'язково мають бути одного рівня з тими, які необхідні для того, щоб не лише висунути обвинувачення, а й обґрунтувати засудження; 4) обґрунтованість підозри в усіх випадках залежить від конкретних обставин кримінального провадження¹²².

Дійсно, підставою для обрання запобіжного заходу в порядку ч. 2 ст. 177 КПК України є наявність обґрунтованої підозри, а також ризиків. У зв'язку з цим у юридичній літературі зазначено, що підстави, закріплені в ч. 2 ст. 177 КПК України, можна поділити на загальні та особливі. До загальної складової належить поняття «обґрунтована підозра», а до особливої – наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України¹²³. Проте вважаємо, що мабуть важко визначити що є загальним, а що особливим, оскільки ці елементи взаємопов'язані й не можуть бути відірвані один від одного.

Аналіз наукових досліджень у цій сфері показує, що ще за радянських часів В. М. Коркунов і Ф. М. Кудін вказали: якщо визнати наявність обґрунтованої підозри підставою застосування запобіжного заходу, то відбудеться змішання підстав здійснення різних процесуальних дій, зітреться чітка межа між залученням особи як підозрюваного (обвинуваченого) і застосуванням запобіжного заходу, які, за загальним правилом, хоча й впливають одне на ін-

¹²² Волков К. Д. Забезпечення права особи С. 9.

¹²³ Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. Х.: Право, 2013. С. 300; Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К.: Центр учбової літератури, 2013. С. 168; Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. Х.: Право, 2012. Т. 1. С. 455.

шим, проте за своїм характером і призначенням у системі кримінального судочинства далеко нерівнозначні¹²⁴.

Отже, надання підозрі значення підстави обрання тримання під вартою надає можливість його застосування до кожного підозрюваного, обвинуваченого, навіть незалежно від наявності чи відсутності дійсної в ній необхідності.

Варто зазначити, що в кримінальному процесуальному законодавстві країн колишнього СРСР відсутнє жодне посилання на необхідність доведення обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення певною особою під час застосування запобіжного заходу. У даному аспекті у чинному КПК України запроваджено найбільш важливі вимоги щодо захисту особи від застосування необґрунтованого примусу, що пов'язано з імплементацією міжнародних правових стандартів і принципів.

Не можна підтримати позицію вчених, які вважають, що надання підозрюваному, обвинуваченому матеріалів кримінального провадження до його завершення, а також заслуховування свідків під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу в суді, є порушенням таємниці слідства¹²⁵. У такому разі виникає запитання: як саме підозрюваний, обвинувачений повинен ознайомитися з клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою? Тим паче, що його ознайомлюють безпосередньо з клопотанням і матеріалами, що його обґрунтовують.

У період дії КПК України 1960 р., незважаючи на відсутність аналогічного положення, на практиці подання про застосування запобіжного заходу обов'язково містило в

¹²⁴ Коркунов В. М. Вопросы теории и практики применения мер процессуального принуждения в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1970. С. 9; Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве. Красноярск: Изд-во Краснояр. Ун-та, 1985. С. 108–109.

¹²⁵ Карпов Н. С. Деякі аспекти застосування запобіжного заходу під час досудового розслідування. *Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 грудня 2014 р.). Х.: ХНУВС, 2014. С. 41.

собі посилення на відповідні докази вини обвинуваченого. Така позиція законодавця є цілком очевидною, про що йшлося вище. Стосовно пропозиції вчених про вилучення з ч. 4 ст. 193 КПК України положення щодо заслуховування слідчим суддею будь-якого свідка, зазначимо, що у вказаному положенні йдеться про допит свідків, що має значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу. У такому разі мова не йде про дослідження доказів вини підозрюваного, що здійснюється тільки під час судового провадження після ознайомлення підозрюваного з матеріалами кримінального провадження та складення обвинувального акту. Під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу допит свідків здійснюється з метою підтвердження або спростування наявності ризиків, закріплених у ст. 177 КПК України. Саме тому вважаємо дану пропозицію необґрунтованою.

Щодо поняття «ризик», то воно є однією з новел чинного КПК України, адже було відсутнє в КПК України 1960 р. Розглядаючи ризик як правову категорію, В. В. Бондарчук зауважив, що це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка пов'язана з такими поняттями, як «ризикована ситуація, ініціатива, вибір»¹²⁶. У свою чергу, визначаючи поняття ризику в кримінальному процесуальному законодавстві України, М. Дерев'янка та О. Мироненко вказали на те, що це небезпека, яку слід уникнути в майбутньому¹²⁷. Вважаємо за доцільне підтримати таку точку зору, оскільки запропоноване визначення сформульовано виходячи з природи ризиків як певного явища.

У положенні п. 4 ч. 1 ст. 184 чинного КПК України закріплено, що в клопотанні про застосування запобіжного заходу слідчий, прокурор зобов'язаний посилатися на один

¹²⁶ Бондарчук В. В. Ризик як правова категорія. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 314.

¹²⁷ Дерев'янка М. Зміст та поняття ризиків у кримінальному процесі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 2 (96). С. 78; Мироненко О. В. Мета і підстави застосування запобіжних заходів за новим КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 1 (22). С. 72.

або кілька ризиків. У зв'язку з чим слідчий, прокурор повинні викласти обставини, на підставі яких вони дійшли висновку про наявність відповідних ризиків, зробивши конкретні посиланнями на матеріали, що підтверджують викладені обставини. При цьому в ст. 183 чинного КПК України встановлено, що тримання під вартою застосовується виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України. Тримання під вартою застосовується виключно на підставі ухвали слідчого судді або суду, тим самим, на думку законодавця, така процедура повинна забезпечити законність та обґрунтованість тримання під вартою. Отже, наведені положення встановлюють додаткові гарантії дотримання прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого.

Крім того, чинним КПК України визначено, що під час обрання або продовження строку тримання під вартою участь підозрюваного, обвинуваченого є обов'язковою, що було відсутнє в положеннях КПК України 1960 р. Для порівняння слід зазначити, що в ч. 3 ст. 165-2 КПК України 1960 р. доцільність участі підозрюваного, обвинуваченого в слуханні при вирішенні питання про продовження тримання під вартою вирішувалася судом. На нашу думку, наведене положення КПК України 1960 р. порушувало норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародного пакту про громадські та політичні права, які передбачають, що кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій за законом належить право здійснювати судові повноваження, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. Вимога особистої участі арештованого в судовому засіданні передбачає доставлення його до суду.

Водночас окремі зміни, внесені до КПК України щодо мети, підстав та обставин, які враховуються під час застосування тримання під вартою, викликають певні сумніви щодо їх ефективного прикладного застосування. Зокрема, у положенні ч. 2 ст. 184 КПК України закріплено, що

копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання. При цьому виникає запитання: хто ж саме повинен надати копію клопотання та матеріали підозрюваному, обвинуваченому для ознайомлення. З буквального тлумачення наведеного положення можна зрозуміти, що ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого повинен зробити слідчий суддя, суд. Водночас у положенні ст. 186 КПК України передбачено, що клопотання про застосування запобіжного заходу розглядається слідчим суддею, судом негайно, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту його надходження, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі. У такому випадку підозрюваний, обвинувачений повинен бути вже ознайомлений з клопотанням про застосування запобіжного заходу і матеріалами, на що вказує негайний його розгляд.

Ураховуючи викладене, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до положень ч. 2 ст. 184 КПК України, у якій передбачити, що копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу надається підозрюваному, обвинуваченому слідчим або прокурором не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання.

Разом із викладеним, на наш погляд, прогалиною чинного КПК України є відсутність в його положеннях вказівки на місце вручення підозрюваному, обвинуваченому клопотання про застосування запобіжного заходу та відповідних матеріалів. Виходячи з того що вручення матеріалів провадження здійснюється слідчим або прокурором, то й місцем їх вручення має бути службове приміщення органів досудового розслідування чи прокуратури. У зв'язку з цим до положень ст. 184 КПК України необхідно внести відповідні доповнення.

Слід звернути увагу, що в чинному КПК України звужено коло осіб, до яких може бути застосовано запобіжний захід. Так, відповідно до положення ч. 1 ст. 177 КПК України запобіжні заходи застосовуються з метою запобігання вчинення певних дій підозрюваним, обвинуваченим.

Проте, якщо визначаючи мету застосування запобіжних заходів законодавець вказує тільки на дві категорії осіб, то, розкриваючи підстави їх застосування, мова йде також і про засудженого (ч. 2 ст. 177 КПК України). З метою удосконалення КПК України по цих питаннях В. Г. Уваров запропонував з положення ч. 2 ст. 177 вилучити вказівку на такого учасника кримінального провадження, як засуджений, оскільки щодо нього вирок суду вже набрав законної сили¹²⁸, з чим не можна погодитися. На нашу думку, з метою досягнення однакового застосування положень КПК України доцільним є внесення до переліку осіб, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України, засудженого. Також, ураховуючи той факт, що положення КПК України надають суду право застосовувати запобіжний захід до засудженого, вважаємо необхідним доповнити ч. 1 ст. 177 КПК України ризиком щодо запобігання спробам засудженого ухилитися від виконання вироку.

Загальними обставинами, які повинні враховуватися слідчим суддею, судом при обранні запобіжного заходу, є широке коло ознак, що характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого, його майновий стан. У КПК України 1960 р. порівняно з КПК України 2012 р. зазначений перелік був узагальнений і неконкретизований. Так, у ст. 150 КПК України 1960 р. серед обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу, було вказано тільки на тяжкість злочину, вік, стан здоров'я та інші обставини, що її характеризують. Натомість чинний КПК України дещо розширив і деталізував деякі з обставин, додавши, наприклад, репутацію підозрюваного, обвинуваченого, судимість, міцність соціальних зв'язків, зокрема наявність утриманців, наявність повідомлень про підозру по іншим кримінальним провадженням тощо.

Аналіз положень ст. 183 КПК України дає можливість зазначити, що на прокурора покладено обов'язок до-

¹²⁸ Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук. Х., 2014. С. 23.

ведення додаткових умов, ураховуючи які слідчий суддя, суд зможе застосувати тримання під вартою. Про винятковість його застосування свідчить й ч. 2 ст. 183 КПК України, у якій закріплено, що тримання під вартою не може бути застосоване, крім як:

1) до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – виключно в разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує;

2) до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, виключно в разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;

3) до раніше не судимої особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, – виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України, буде доведено, що перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;

4) до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більш ніж п'ять років;

5) до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більш ніж три роки;

6) до особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішено питання про видачу особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку, в порядку і на підставах, передбачених розділом IX КПК або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Крім того, у ч. 3 ст. 183 КПК України закріплено, що слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим зазначених вище обов'язків (за винятком вчинення певної категорії кримінальних правопорушень, коли визначення розміру застави не є обов'язковим).

Як свідчить аналіз, порівняно з КПК України 1960 р. у чинному КПК України можливість застосування тримання під вартою щодо певної категорії осіб більш конкретизована. У той самий час у КПК України 1960 р. взяття під варту як запобіжний захід могло бути застосоване до осіб, які вчинили злочин, за який передбачалося покарання більш ніж 3 роки, і лише у виняткових випадках на строк не більше трьох років. Однак слід урахувати той факт, що санкції більшості статей Особливої частини Кримінального кодексу України передбачають саме такий вид покарання. Так, на нашу думку, умова застосування тримання під вартою, яка містилася в КПК України 1960 р., була занадто узагальненою. Більш вираженою видається позиція авторів чинного КПК України, адже законодавець досить чітко визначив, за яких умов до особи, що вчинила кримінальне правопорушення, може бути застосовано тримання під вартою. Вбачається, що новела законодавця змусить слідчого, прокурора більш обмірковано поставитися при застосу-

ванні найсуворішого запобіжного заходу, яким є тримання під вартою.

Водночас у чинному КПК України, визначаючи підстави, ризики та обставини, що мають враховуватися при застосуванні тримання під вартою, законодавець не розмежовував вчинення особою злочинів залежно від ступеня їх тяжкості. З цього питання положеннями КПК України 1960 р. суддям надавалося право виносити ухвали про застосування взяття під варту лише з підстав вчинення обвинуваченням тяжкого або особливо тяжкого злочину. Отже, доведення всіх необхідних елементів складу кримінального правопорушення є обов'язковим як для злочинів невеликої тяжкості, так і для особливо тяжких злочинів. Натомість, для порівняння: у положенні ч. 2 ст. 154 КПК Республіки Туркменістан зазначено, що до осіб, які обвинувачуються у вчиненні злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких злочинів, передбачених особливою частиною КК Туркменістану, взяття під варту як запобіжний захід може бути застосовано лише за мотивами тяжкості та небезпеки злочину¹²⁹. Вважаємо, що дане положення є доцільним із практичної точки зору, з огляду на що доречно закріпити аналогічне положення й у КПК України.

Разом із тим у положенні ч. 1 ст. 126 КПК Республіки Білорусь¹³⁰ закріплено, що тримання під вартою може застосовуватися до осіб, які вчинили умисні насильницькі, тяжкі та особливо тяжкі злочини, за мотивами лише їх небезпеки та тяжкості. Тобто, за вказаних обставин слідчому, прокурору не потрібно доводити ймовірність настання ризиків, як це передбачено ст. 177 КПК України, а тільки обґрунтувати підозру щодо вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. З огляду на це в ст. 183 КПК України слід передбачити положення, відповідно до якого особа, яка на-

¹²⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18.04.2009 г. URL: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Turkmenistan/TUK_Crim_Pro_RU.pdf.

¹³⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. № 295-З. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovno-processualnyj-kodeks-respubliki-belarus/>.

вмисно вчинила насильницький, тяжкий або особливо тяжкий злочин повинна бути ізольована від суспільства.

Позитивним також уявляється використання положень ст. 242 КПК Республіки Узбекистан¹³¹, згідно з яким тримання під вартою може застосовуватися до підозрюваного, обвинуваченого, особа якого або місце проживання не встановлені. Внесення наведених підстав до КПК України сприятиме виконанню завдань кримінального провадження в частині швидкого, повного розслідування та судового розгляду.

Зважаючи на викладене, на нашу думку, ч. 2 ст. 183 КПК України необхідно доповнити положенням, відповідно до якого у виняткових випадках запобіжний захід у вигляді тримання під вартою може бути застосовано за наявності таких умов: 1) підозрюваний, обвинувачений не має постійного місця проживання на території України; 2) не встановлено його особу. При цьому з моменту встановлення таких обставин, слідчий, прокурор зобов'язаний звернутися до слідчого судді, суду про вирішення питання щодо доцільності подальшого тримання даної особи під вартою.

Як свідчить практика застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, у клопотаннях про його обрання слідчі, прокурори не завжди зазначають початок строку його дії, що, у свою чергу, викликає непорозуміння при подальшому винесенні слідчими суддями, судом відповідної ухвали. Також часто клопотання про обрання запобіжного заходу надходять до суду безпосередньо перед закінченням встановленого строку, що, відповідно, не дає можливості слідчим суддям вивчити матеріал на достатньому рівні, а також визначити, чи справді обставини є такими, що дозволяють застосувати до особи тримання під вартою.

У зв'язку з цим В. Семенов вказав на існування прикладів обрання та продовження строків тримання під

¹³¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. Утвержден Законом Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. № 2013-XII. *Офици. сайт Верховного Суда Республики Узбекистан*. URL: <https://www.supcourt.gov.uz>.

вартою з абсолютно необґрунтованих підстав, без належного доведення прокурором наявних ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, з використанням формальних, шаблонних фраз, які не розкривають істинні підстави необхідності тримання особи в слідчому ізоляторі, характеризуючи соціальні зв'язки та суворість майбутнього судового вироку, не наводячи беззаперечних доводів та доказів про дійсне існування ризиків переховування особи від слідства¹³². На подібні прикладні проблеми вказала й О. С. Осадча¹³³.

Звертаючи увагу судів на найбільш складні питання застосування КПК України в частині правового регулювання запобіжних заходів, Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ наголосив, що слідчий суддя, суд має зважати, що слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу за відсутності для цього підстав, передбачених ст. 177 КПК України. Саме тому в разі розгляду відповідного клопотання, не підкріпленого визначеними в КПК України метою та підставами, останнє має бути відхилено¹³⁴. При цьому рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має відповідати характеру суспільного інтересу (визначеним в КПК конкретним підставам і меті), що, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалює над засадою забезпечення права на свободу та особисту недоторканність.

Таким чином, на підставі викладеного можна наголосити, що однією з додаткових підстав застосування запо-

¹³² Семенов В. Взяття під варту за новим КПК: прокурори та судді працюють по старому. URL: <http://blog.liga.net/user/vsemenov/article/11890.aspx>.

¹³³ Осадча О. С. Процесуальні повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. С. 11–12.

¹³⁴ Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 р. № 511–550/0/4–13 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0511740–13>.

біжного заходу у вигляді тримання під вартою також є наявність відомостей про те, що іншими запобіжними заходами виконання завдання кримінального провадження є неможливим. Зазначене відповідає положенню ч. 3 ст. 176 КПК України, у якій закріплено, що слідчий суддя, суд відмовляє в застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам. З приводу цього Ю. М. Грошевий та О. Г. Шило зазначили, що прийняття рішення про обрання запобіжних заходів та продовження строку їх дії віднесено до виключної компетенції слідчого судді (під час досудового розслідування) або суду (у судовому провадженні). Це пояснюється високою цінністю прав і свобод людини, що зумовлює необхідність впровадження особливої процедури, яка містить гарантії щодо унеможливлення їх безпідставного обмеження. Саме така процедура становить зміст окремого судового провадження щодо забезпечення судом законності обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового розслідування¹³⁵. До цього слід додати, що така правова позиція неодноразово була викладена в рішеннях ЄСПЛ, зокрема й стосовно України. Так, у п. 60 рішення по справі «Харченко проти України» від 6 листопада 2008 р.¹³⁶ та п. 80 рішення по справі «Єлоєв проти України» від 10 лютого 2011 р.¹³⁷ ЄСПЛ вказав, що обрання та продовження тримання під вартою здійснюється виключно на пі-

¹³⁵ Грошевий Ю. М., Шило О. Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 221.

¹³⁶ Справа «Харченко проти України» (заява № 40107/02): рішення Європейського суду з прав людини від 06.11.2008 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_662.

¹³⁷ Справа «Єлоєв проти України» (заява № 17283/02) [Електронний ресурс]: рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_433.

дставах, які можна вважати відповідними і достатніми, до того ж такі підстави мають бути визначені чітко національним законодавством.

Слід підтримати точку зору вчених, які підстави застосування тримання під вартою поділяють на загальні та спеціальні (особливі)¹³⁸. Вважаємо, що під загальними підставами слід розуміти обставини, наявність яких необхідна для прийняття рішення про тримання під вартою в будь-якому кримінальному провадженні, а під спеціальними – обставини, наявність яких вимагається для окремих категорій кримінальних проваджень.

Підводячи підсумок проведеного дослідження наголосимо, що гарантії дотримання й забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, щодо якої застосовується тримання під вартою, стануть більш ефективними, якщо діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді та суду буде повною мірою врегульована не декларативними положеннями, а реально діючими правовими нормами. На нашу думку, цьому значною мірою сприятиме більш продумане і зважене поєднання мети, підстав і обставин, які необхідно враховувати при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

2.2. Визначення розміру застави при застосуванні тримання під вартою

Застосування застави як запобіжного заходу в кримінальному процесі має давню історію. Водночас новели чинного КПК України щодо можливого обрання застави під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою породжують певні проблемні питання, пов'язані із практичним втіленням відповідних положень КПК України у цьому напрямі діяльності.

¹³⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. С. 404.

Як свідчить розвиток законодавства з питань застосування запобіжних заходів, то ще Статут кримінального судочинства 1864 р. передбачав використання застави як заходу судового примусу. Визначали заставу як запобіжний захід також і КПК УСРР 1922, 1927 років, але з прийняттям КПК УРСР 1960 р. її застосування вже не було передбачено. Повернення застави до переліку запобіжних заходів у листопаді 1996 р. пов'язано із процесом гуманізації кримінального процесу України та з необхідністю створення запобіжного заходу, що посідатиме проміжне місце між триманням під вартою та іншими, менш суворими, запобіжними заходами¹³⁹. Так, Законом України від 20.11.1996 р. № 530/96-ВР ст. 149 КПК України 1960 р. було доповнено пунктом 3 щодо застави як запобіжного заходу, а також внесено додаткову ст. 154-1. Саме з цього часу починає свій відлік застосування застави в сучасній Україні¹⁴⁰. Очевидно, це було зумовлено імплементацією загальноприйнятих міжнародних і європейських правових стандартів щодо застосування альтернативних запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

У контексті порушеного питання слід зауважити, що сучасний розвиток кримінального процесуального законодавства України спрямований на гуманізацію та реалізацію конституційних положень й здійснюється з урахуванням загальновизнаних міжнародних правових стандартів у сфері кримінального судочинства¹⁴¹.

У наш час застосування застави як альтернативного запобіжного заходу під час вирішення питання про тримання особи під вартою пояснюється намаганням законодавця зробити із неї дієвий запобіжний захід, на що свого часу було вказано в Постанові Пленуму Верховного Суду

¹³⁹ Паламард Д. С. Розмір застави як чинник дієвості запобіжного заходу. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1. Ч. 2. С. 348.

¹⁴⁰ Буценко А. П., Ільковець Л. Б. Застосування застави як запобіжного заходу під час розслідування та судового розгляду: методичні рекомендації. К., 2007. С. 4.

¹⁴¹ Абламський С. Є. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 80.

України від 26.03.1999 р. № 6 «Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу»¹⁴². Звичайно, порівнюючи ефективність застосування цих двох заходів процесуального примусу з погляду відсутності ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, слід зазначити, що й на сьогодні перевага надається триманню під вартою. Свідченням цьому є наведені статистичні дані його застосування.

Слід звернути увагу на те, що тримання особи під вартою здійснюється в слідчих ізоляторах пенітенціарної системи, де також очікують на набрання законної сили вироків особи, які були неодноразово засуджені за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів. Крім того, умови тримання в слідчих ізоляторах далеко не завжди відповідають міжнародним і європейським стандартам щодо умов тримання під вартою. Так, у камері, що розрахована на шістьох осіб, можуть одночасно утримуватися в середньому у два рази більше таких осіб. За таких обставин імовірність захворіти тяжкими хворобами (наприклад, на туберкульоз, ВІЛ, СНІД) зростає в декілька разів. І це не кажучи про те, який негативний психологічний вплив на підозрюваного, обвинуваченого, які потрапили в таку обстановку вперше, здатні чинити особи, які не один рік провели за ґратами. У такому разі йдеться про надання не завжди корисних порад щодо поведінки зі слідчим, прокурором та суддею, і в пенітенціарній установі в цілому. Не найкращим чином на підозрюваного, обвинуваченого, який вперше потрапив до СІЗО, можуть вплинути розповіді про життя та субкультуру в місцях позбавлення волі. Унаслідок цього після закінчення строку тримання під вартою з ізолятора може вийти особа, у якої вже зовсім інше мислення, мета життя та ставлення до оточуючих її людей.

Необхідно визнати, що в кожному випадку, коли є можливість замінити тримання під вартою, внесення застави є необхідним і навіть доцільним. Тут слід погодитися

¹⁴² Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу: постанова Пленуму Верховного суду України від 26.03.1999 р. № 6. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-99>.

з думкою В. Г. Крайнюк, яка зауважила, що застава гарантує досягнення мети застосування запобіжних заходів, здійснюючи вплив на майнову сферу особи, не обмежуючи при цьому інші фундаментальні права громадян¹⁴³. Саме тому, на нашу думку, її визнання й застосування є найбільш коректним з погляду співрозмірності щодо ефективності, дієвості та ступеня тимчасового обмеження права на свободу та особисту недоторканність. Разом із тим це аж ніяк не повинно бути умовою для здійснення подальшої протидії проведення досудового розслідування.

Застосування застави в кримінальному провадженні також є одним із чинників дотримання європейських правових стандартів кримінальної процесуальної діяльності. Так, у Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи від 9 квітня 1965 р. та Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи від 27 червня 1980 р. серед альтернативних взяттю під варту запобіжних заходів передбачено надання відповідного забезпечення належної поведінки правопорушника, в тому числі у формі застави¹⁴⁴.

Можливість вирішення завдань кримінального судочинства за допомогою застосування застави пов'язана, перш за все, з тим, що підозрюваний, обвинувачений та заставодавець особисто зацікавлені у виконанні покладених процесуальних обов'язків. Обумовлено це тим, що у випадку, коли гроші як заставу вносить не підозрюваний або обвинувачений, а інша особа, то й відповідальність за досягнення мети застосування запобіжного заходу фактично покладається на таку особу. Подібна ситуація складається у зв'язку з тим, що саме заставодавець несе ризик неповернення йому коштів, що були внесені на спеціальний рахунок, а отже, він додатково зацікавлений в тому, щоб підозрюваний, обвинувачений виконав усі покладені на нього процесуальні обов'язки. За таких обставин заставу як за-

¹⁴³ Крайнюк В. Г. Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2013. № 1. Т. 26. С. 401.

¹⁴⁴ Паламард Д. С. Розмір застави як чинник дієвості запобіжного заходу. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1. Ч. 2. С. 348.

побіжний захід умовно можна порівняти з особистою порукою, але ж ніяк їх не ототожнювати.

Відповідно до ч. 3 ст. 183 КПК України слідчий суддя, суд під час винесення ухвали про застосування тримання особи під вартою зобов'язані також вказати, у якому розмірі застава може забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК України.

Аналізуючи перші здобутки практичного застосування положень КПК України 2012 р., О. М. Коріняк зазначила, що статистика застосування застави в кримінальному процесі свідчить про недосягнення бажаного результату, адже за дев'ять місяців 2013 р. зафіксовано лише близько 600 (1,6 %) випадків її застосування по Україні. Проте автор вказала, що імперативність вимоги ч. 3 ст. 183 КПК України сприяє посиленню ролі застосування вказаного заходу на практиці. На її думку, саме в цьому виявляється гуманність і демократичність положень КПК України 2012 р. Це обумовлено тим, що можливість внести заставу і виконувати процесуальні обов'язки, які будуть визначені слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді застави, сприймається більш позитивно, ніж перебування в місцях попереднього ув'язнення (в ізоляторі тимчасового тримання). Водночас перші правозастосовні напрацювання засвідчили, що відсутність визначення слідчими суддями саме розміру застави в ухвалах про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стає підставою для її скасування в апеляційній інстанції. У деяких випадках навіть занадто великий розмір визначеної застави та невідповідність реальному матеріальному становищу підозрюваного, обвинуваченого чи його родини також є підставою для перегляду ухвали слідчого судді, суду¹⁴⁵.

Подібна ситуація мала місце й під час дії КПК України 1960 р. Зокрема, М. І. Сірий вказував, що застава не застосовується так широко, як очікувалося, і, відповідно, не

¹⁴⁵ Коріняк О. М. Проблемні питання захисту прав та свобод при застосування запобіжного заходу – тримання під вартою. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 253–253.

стала ефективним засобом збалансування завдань кримінального переслідування із завданнями охорони прав і свобод громадян¹⁴⁶, і це навіть незважаючи на європейський досвід її застосування. У зв'язку з чим слід погодитися з позицією З. З. Зінатулліна, який свого часу наголошував на тому, що однією з причин низької ефективності застосування застави є те, що передбачена сума не завжди забезпечує від можливої неналежної поведінки обвинуваченого на період слідства та суду¹⁴⁷, про що свідчать й сучасні результати її застосування.

У наш час однією з причин неактивного застосування застави, як альтернативи триманню під вартою, є небажання заставодавців (підозрюваного, обвинуваченого або іншої особи, яка погодилася на внесення грошей) вносити велику суму грошей, яка через нестабільну економічну ситуацію в країні може швидко знецінитися. Не слід забувати і про той факт, що, як правило, отримавши прибуток, людина намагається його помножити шляхом придбання цінних паперів, вкладання коштів до банку тощо. Проте, поклавши гроші на рахунок як предмет застави, особа не отримує додаткового прибутку, що може стати причиною відмови від внесення застави, особливо коли йдеться про велику суму.

В Україні найбільший розмір застави, який становив 10 млн грн, було внесено за начальника управління ДАІ в Полтавській області. На другому місці визначено заставу в розмірі 9 млн 987 тис грн, яку було внесено за колишнього голову НАК «Нафтогаз». На третьому місці визначено заставу в розмірі 5 млн грн, що внесено за колишнього заступника голови фракції Партії регіонів. Наведені приклади стосуються кримінальних проваджень, порушених у

¹⁴⁶ Сірій М. Функція захисту на досудовому розслідуванні. *Роль захисника у досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22–23 лютого 2006 р.). Х.: Серга, 2006. С. 32–36.

¹⁴⁷ Зінатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (вопросы теории и практики). Казань: Изд-во Казанского ун-те, 1981. С. 41.

сфері службової діяльності, зокрема, це зловживання чи перевищення влади або службового становища, одержання незаконної вигоди, незаконне збагачення та ін. Тобто, ці та інші факти є свідченням того, що здебільшого під заставу звільняються особи, які мають досить високий рівень прибутків, або серед їхніх знайомих є такі особи. Такі обставини надають підозрюваному, обвинуваченому можливість уникнути перебування за ґратами навіть у випадку вчинення тяжкого чи особливого тяжкого злочину, що не відповідає принципу рівності перед законом і судом. У зв'язку з цим В. Руднев акцентує увагу на тому, що виникає ситуація, коли особи, які підозрюються у вчиненні тяжких злочинів, володіють значними коштами і звільняються під заставу, тоді як осіб, які не мають грошей і не вчинили тяжких злочинів, беруть під варту без будь-якої надії бути відпущеними на свободу під заставу. Судді США в таких випадках дотримуються принципу, згідно з яким «бейл» (застава, поручительство) взагалі не застосовується до осіб, які не спроможні внести гроші або цінності. Водночас пропонуються інші альтернативні варіанти звільнення особи з під варти, що дозволяє досягти певної рівності і захищеності особистості¹⁴⁸, що свідчить про більш гуманні підходи до вирішення цього питання.

Зважаючи на таку негативну ситуацію, до Верховної Ради України було внесено проект закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо аспектів застосування застави та злочинів, до яких застосовується тримання під вартою)»¹⁴⁹. У цьому законопроекті запропоновано розширити перелік кримінальних правопорушень, закріплених ч. 5 ст. 176 КПК України, за вчинення яких слідчий суддя, суд у разі засто-

¹⁴⁸ Руднев В. Залог в России, «бейл» в США. *Российская юстиция*. 1998. № 4. С. 22.

¹⁴⁹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо аспектів застосування застави та злочинів, до яких застосовується тримання під вартою) : проект закону України від 05.03.2015 р. № 2330. Ініціатор законопроекту А. Ю. Геращенко *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2330&skl=9.

сування тримання під вартою не обирає заставу. Стосовно цього законопроекту слід звернути увагу на його назву, яка, на нашу думку, є некоректною, оскільки запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, а не до злочинів¹⁵⁰. Крім того, фахівці Головного науково-експертного управління зазначили, що законопроектом пропонується значно розширити перелік злочинів, підозра (обвинувачення) у вчиненні яких виключає можливість застосування до підозрюваних, обвинувачених будь-яких інших видів запобіжних заходів, крім тримання під вартою. На їхній погляд, такий законодавчий підхід є хибним, оскільки, по-перше, на стадіях досудового розслідування та судового розгляду особа лише підозрюється чи обвинувачується у вчиненні того чи іншого злочину. До набрання обвинувальним вироком суду законної сили така особа вважається невинуватою у його вчиненні. Отже, вони наголосили, що в цілому сама по собі підозра (обвинувачення) у вчиненні навіть тяжкого чи особливо тяжкого злочину без урахування особи підозрюваного (обвинуваченого), способу вчинення злочину, доказів, які підтверджують її винуватість, та інших обставин, які мають стосунок до справи, не може бути підставою для автоматичного застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою¹⁵¹, що ми підтримуємо. Проте вказаний законопроект було відкликано, що свідчить про необхідність подальшого формування відповідних пропозицій та рекомендацій з удосконалення положень чинного КПК України з окресленого аспекту.

Зазначене обґрунтовується тим, що крім ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, під час застосування запобіжних заходів також ураховуються всі обставини, які

¹⁵⁰ Даль А. Л. Щодо визначення застави при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і безпека*. 2015. № 1 (56). С. 47–51.

¹⁵¹ Висновок на проект закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо аспектів застосування застави та злочинів, до яких застосовується тримання під вартою)»: від 16.03.2015. Голов. експерт упр. *Верховна Рада України*: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54315&pf35401=333822.

надані учасниками конкретного кримінального провадження і безпосередньо містяться в його матеріалах. Крім того, експерти зазначили, що в законопроекті відсутні належні аргументи, які б свідчили про необхідність встановлення заборони для застосування будь-яких інших видів запобіжних заходів (у тому числі застави), крім тримання під вартою, до осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні корупційних злочинів. До того ж, такі законодавчі заборони виглядатимуть дещо нелогічними у тих випадках, якщо розмір застави в рази перевищуватиме майнову шкоду, заподіяну злочином. На нашу думку, з таким твердженням не можна погодитися, особливо якщо це стосується корупційних злочинів, злочинів у сфері господарювання та інших, де особа шляхом незаконних дій збагачує власні прибутки, при цьому завдаючи майнової шкоди державі чи іншим суб'єктам. Більш того, на практиці остаточна сума збитку, який був завданий кримінальним правопорушенням, здебільшого встановлюється на кінцевому етапі здійснення кримінального провадження¹⁵².

Принагідно звернути увагу на те, що 29.08.2015 р. на офіційному сайті Президента України була розміщена петиція щодо заборони застосування застави до хабарників та осіб, які вчинили тяжкі або особливо тяжкі корупційні злочини (набрала 32 024 підписів з 25 000 необхідних). У відповідь на вказану електронну петицію Президент України звернувся до Верховної Ради України з пропозицією розглянути законопроекти з цього питання з метою вироблення компромісу щодо змін у законодавстві в частині обмеження застосування застави до корупціонерів¹⁵³. Подібні зміни в кримінальному процесуальному законодавстві України є нагальною необхідністю, що обумовлена загальнодержавною стратегією протидії корупції як негативному

¹⁵² Даль А. Л. Щодо визначення застави при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і безпека*. 2015. № 1 (56). С. 49.

¹⁵³ Електронні петиції. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/215>.

явищу. Цілком зрозуміло, що особа, яка протягом тривалого часу отримувала незаконну винагороду або незаконно збагачувалася, швидше знайде гроші для внесення застави, ніж, наприклад, кишеньковий крадій. Можливо, відсутність застави як альтернативного запобіжного заходу для осіб, які вчинили кримінальні правопорушення корупційного характеру, стане одним із профілактичних заходів, що в подальшому сприятиме попередженню вчинення вказаної категорії кримінальних правопорушень. Однак, здійснюючи протидію навіть такому негативному явищу, як корупція, не слід переступати букву закону та йти шляхом недотримання й спотворення положень КПК України.

Прихильники заборони застосування застави для осіб, які вчинили корупційні злочини, звертають увагу на те, що особи, яким оголошено про підозру у вчиненні даного виду кримінального правопорушення, вносять як предмет застави гроші, отримані ними внаслідок незаконних корупційних дій. З цього приводу слушною є думка українського правознавця М. І. Сірого, який наголосив на помилковому способі формулювання поняття застави в національному законодавстві. Він вказав на те, що норма, відповідно до якої суддя в ході вирішення питання про взяття особи під варту зобов'язаний одночасно визначати розмір застави, має бути змінена. За словами правознавця, процедуру щодо застосування тримання під вартою законодавчо слід викласти в такий спосіб, щоб особа, якій воно загрожує, зберегла право звернутися до суду з проханням залишити її на свободі шляхом внесення застави. При цьому така процедура повинна застосовуватися не тільки до корупціонерів, а й до інших категорій осіб, які вчинили кримінальні правопорушення¹⁵⁴. Вважаємо, що дієвим засобом протидії корупційним правопорушенням та таким, що відповідають загальним принципам правосуддя, є встановлення більш жорсткого кримінального покарання за їх вчинення. Сьогодні це підтверджено практикою розви-

¹⁵⁴ Сірий М. І. Запропоновані зміни є популістськими – правознавець. *Радіо Свобода*: офіц. сайт. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27119046.html>.

нених європейських країн, наприклад, Німеччини, Фінляндії, Бельгії та ін.

У той самий час слід звернути увагу, що в положеннях ч. 4 ст. 183 КПК України слідчому судді, суду надано право не визначати розмір застави в кримінальному провадженні щодо:

1) злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування;

2) злочину, який спричинив загибель людини;

3) особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею.

Водночас буквальне тлумачення викладеного положення дає можливість констатувати, що це не є заборонаю протилежного, щоб визначити заставу, оскільки це його право, а не обов'язок. З огляду на таку законодавчу суперечливість, на нашу думку, у наведеній статті чинного КПК України насамперед слід передбачити саме заборону визначення застави у зв'язку з наявністю вказаних обставин, про що необхідно вести мову при внесенні змін і доповнень до чинного КПК України з цього питання.

При подальшому розгляді порушеної проблеми логічним є запитання, чи повинен слідчий або прокурор попередньо визначати розмір застави і викладати свою позицію з цього аспекту в клопотанні про застосування запобіжного заходу у вигляді застави. Водночас чітка регламентація з цього питання в положеннях КПК України відсутня.

Спираючись на матеріали слідчої практики та діяльності прокуратури, П. М. Гультай констатував, що єдиного підходу до вирішення даного питання так і не вироблено. За його дослідженням, в одних клопотаннях для розгляду слідчим суддею, судом уже передбачено конкретний розмір застави або його межі, а в інших лише ставиться питання про її застосування. Для усунення законодавчої прогалини автор пропонує розмір застави попередньо встановлювати прокурором. Таку необхідність автор обґрунтував тим, що, складаючи клопотання про застосування цього запобіжного заходу, слідчий, прокурор мають можливість більш повно, ніж слідчий суддя та суд, з'ясувати

всі обставини, які лежать в основі визначення розміру застави, оцінити наявність ризиків (ризиків) чи співрозмірність застави для підозрюваного, обвинуваченого. Тому в клопотанні на розгляд суду доцільно пропонувати конкретний розмір застави, обґрунтувавши його конкретними доводами, підтвердження яких перед слідчим суддею, судом є в подальшому обов'язком прокурора¹⁵⁵, що ми підтримуємо.

На доцільності вдосконалення КПК України стосовно застосування застави в кримінальному провадженні також наголошує й Ю. В. Лисюк. Зокрема, вчений звернув увагу, що законодавець, визнаючи межі застави, не регулює механізму визначення та призначення розмірів застави саме у виняткових випадках. Більше того, він констатував, що критерії визначення виняткових випадків не розшифровуються. Такий підхід, на його думку, є формальним та покладає прийняття рішення про застосування застави в сумі, що перевищує її максимальний розмір, лише на суб'єктивний розсуд слідчого судді, суду¹⁵⁶.

Частково відповідь на питання, що саме в даному випадку мав на увазі законодавець, надано під час узагальнення аналізу причин скасування ухвал місцевих судів про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строку тримання під вартою (період з 01 січня 2013 р. по 30 червня 2013 р.). Так, суддя судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва Л. В. Барташук вказав на те, що під час вирішення питання про розмір застави у винятковому випадку слідчий суддя повинен урахувати обставини кримінального провадження, практику Європейського суду з прав людини, яка свідчить про те, що рішення суду має забезпечити не тільки права підозрюваного, а й високі стандарти охорони загальносупільних прав та інтересів. Разом із тим слід ура-

¹⁵⁵ Гультай П. Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави в кримінальному провадженні. *Віче*. 2013. № 22. С. 14.

¹⁵⁶ Лисюк Ю. В. Окремі аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді застави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 7. С. 218.

ховувати майновий та сімейний стан підозрюваного, інші дані про нього, а також ризики, передбачені ст. 177 КПК України. І тільки після проведення оцінки зазначених вище обставин слідчий суддя може дійти висновку, що застава в передбачених ч. 5 ст. 182 КПК України межах не забезпечить виконання підозрюваним, який вчинив особливо тяжкий злочин, покладених на нього обов'язків, та призначити заставу, що перевищує 300 розмірів мінімальної заробітної плати¹⁵⁷.

Поряд із викладеним, на нашу думку, доцільно звернути увагу на обмеження предмета застави, яким на сьогодні є лише кошти в грошовій одиниці України, внесені на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Вбачається, що вказане обмеження щодо предмета застави в деяких випадках може стати дійсною перешкодою на шляху використання підозрюваним, обвинуваченим можливості перебувати не під вартою в спеціальній установі, а вільно користуватися своїми права та свободами. Разом із тим варто вказати на те, що в кримінальному процесуальному законодавстві інших країн предметом застави може бути широке коло цінностей, зокрема нерухоме майно.

Так, у ч. 1 ст. 176 Модельного кримінально-процесуального кодексу, положення якого мали рекомендаційний характер для країн колишнього СРСР, було визначено, що заставою є гроші, цінні папери та інші цінності, внесені для звільнення обвинуваченого з-під варти однією або кількома особами в депозит суду на забезпечення знаходження обвинуваченого у розпорядженні органу, що здійснює кримінальний процес. Як заставу з дозволу суду допускалося прийняття нерухомого майна¹⁵⁸.

¹⁵⁷ Узагальнення аналізу причин скасування ухвал місцевих судів про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строку тримання під вартою (період з 01 січня 2013 року по 30 червня 2013 року) URL: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/12/>.

¹⁵⁸ Модельный Уголовно-процессуальный Кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств: Принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств –

У даний час наведене положення міститься в ч. 1 ст. 200 КПК Грузії, у якій передбачено як заставу використувати нерухоме майно. Натомість, відповідно до ч. 1 ст. 164 КПК Азербайджанської Республіки, застава передбачає внесення на депозит суду грошової суми (цінних паперів) та інших цінних речей, крім того, на розсуд суду, нерухоме майно також може бути прийняте як застава¹⁵⁹. Аналогічне положення міститься в ч. 1 ст. 143 КПК Республіки Вірменія¹⁶⁰ та в ч. 1 ст. 192-1 КПК Республіки Молдова¹⁶¹. Натомість у ч. 1 ст. 124 КПК Республіки Білорусь зазначено, що предметом застави можуть бути тільки грошові кошти¹⁶².

Досліджуючи проблему визначення предмета застави в кримінальному процесі України Т. В. Данченко зістала визначення предмета застави в КПК України 1960 року із Законом України «Про заставу». У результаті цього вчена дійшла висновку, що коло предметів, які можуть бути внесені як застава в кримінальному процесі, є значно вужчим¹⁶³. Так, відповідно до ст. 4 вказаного закону, предметом застави можуть бути:

– майно та майнові права;

участников Содружества Независимых Государств (Санкт-Петербург, 17.02.1996 г.). URL: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/ipa.pdf>.

¹⁵⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-ІГ. URL: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Azerbaijan_Code_of_Criminal_Procedure_in_Russian_Full_ext.pdf.

¹⁶⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 01.07.1998 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>.

¹⁶¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122. URL: http://pravo.org.ua/files/___pdf.

¹⁶² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. № 295-З. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovno-processualnyj-kodeks-respubliki-belarus/>.

¹⁶³ Данченко Т. В. Актуальні питання визначення предмета і розміру застави в кримінальному процесі України. *Сучасні питання економіки і права*. 2011. Вип. 1. С. 111.

– майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужене заставодавцем та на яке може бути звернено стягнення;

– майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, зокрема продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо), якщо це передбачено договором¹⁶⁴.

Найбільш повно перелік визначення предметів застави в кримінальному провадженні, а також порядок їх залучення як предметів застави, було надано в Інструкції про застосування застави як запобіжного заходу в Республіці Казахстан (втратила силу в 2014 році). Відповідно до вказаної інструкції, цінності – це коштовності, цінні папери, автотранспортні засоби та інше майно, антикваріат та інші предмети, що становлять собою культурну та іншу цінність. До коштовностей належать дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, а також вироби з них. До цінних паперів відносять акції, облігації та інші види цінних паперів, визначені відповідно до Цивільного кодексу Республіки Казахстан та іншими законодавчими актами Республіки Казахстан. Відсутність обов'язкових реквізитів або невідповідність встановленої форми тягне недійсність цінного паперу. Вартість цінного паперу визначається на момент обрання запобіжного заходу.

У цілому до нерухомого майна (нерухомі речі, нерухомість) належать земельні ділянки, а також будівлі, споруди та інше майно, міцно пов'язане із землею, тобто об'єкти, переміщення яких без невідповідного збитку їх призначенню неможливе. Не можуть бути запропоновані як застава квартира або будинок за наявності у співвласників неповнолітніх дітей¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р. № 2654–XII. Верховна Рада України: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>.

¹⁶⁵ Об утверждении Инструкции о применении залога и домашнего ареста в качестве мер пресечения: Совместный приказ и.о. министра внутренних дел Республики Казахстан от 6.10.2005 г. № 590. *Юридическая газета*. 2005. № 239 (973). 22 декабря.

З урахуванням викладеного вважаємо за доцільне доповнити існуючий в КПК України предмет застави, зокрема до коштів у грошовій одиниці України додати матеріальні цінності, рухоме та нерухоме майно. Така необхідність зумовлена тим фактом, що особа, щодо якої може бути застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не завжди становить суспільну небезпеку. У зв'язку з цим до цієї особи було б доцільно застосувати заставу, але ж не завжди підозрюваний, обвинувачений має необхідну для цього суму грошей.

У своєму дослідженні М. І. Карпенко і М. В. Самойлов навели нещодавно комуніковану Уряду України справу Європейського суду з прав людини «Охріменко проти України», в якій запобіжний захід взяття під варту застосували до обвинуваченого в умисному вбивстві, який вже на момент затримання мав четверту стадію раку нирок із метастазами в легенях, тобто страждав від нестримного болю і майже був нерухливим. Після того як ЄСПЛ застосував правила ст. 39 Регламенту Суду (термінові заходи), його перевели із СІЗО до лікарні¹⁶⁶. На нашу думку, запропонований підхід є цілком гуманним й обґрунтованим, і в подальшому повинен застосовуватися національними судами у разі виникнення подібних ситуацій.

Ураховуючи наведене вище та беручи до уваги конструктивність дослідження, за доцільне вбачається розширити предмет застави шляхом надання можливості внесення на депозит цінностей, а також рухомого і нерухомого майна. З практичної точки це є необхідною умовою для ефективного застосування зазначеного запобіжного заходу. При цьому постає питання, в який спосіб у разі настання ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, має відбуватися, по-перше, застосування нерухомого майна як предмета застави, а, по-друге, звернення застави. Для відповіді на це питання звернемося до законодавства інших

¹⁶⁶ Карпенко М. І., Самойлов М. В. Кримінально-процесуальна правова характеристика запобіжних заходів в аспекті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 106.

країн, у яких застосовується такий вид застави. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 200 КПК Грузії на нерухоме майно, що внесене замість грошової суми, накладається арешт. Про прийняття застави складається відповідний протокол, одна копія якого вручається особі, яка внесла заставу. Щодо необхідності нотаріального посвідчення факту передачі заставного майна, то п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу» від 26 березня 1996 р. № 6 прямо вказує на відсутність такої необхідності¹⁶⁷.

Перед тим як прийняти рухоме або нерухоме майно як заставу, заставодавець повинен довести слідчому судді, суду вартість зазначеного майна (шляхом надання, наприклад, висновку незалежної експертної оцінки), а також факт належності майна одноосібно заставодавцю. Стосовно цінностей, то до моменту настання зазначених ризиків, вони можуть також зберігатися на депозиті банку, у разі виникнення необхідності їх звернення у дохід держави або забезпечення за їх рахунок виконання цивільного позову відбувається їх оцінка та продаж через відкриті аукціони відповідно до норм чинного законодавства. Отже, наведені факти доводять доцільність внесення відповідних змін щодо розширення предмета застави до положень КПК України. На нашу думку, такий крок зробить використання застави як запобіжного заходу більш вживаним, а також значно розширить коло осіб, до яких цей вид процесуального примусу зможе бути застосовано.

У чинному КПК України передбачена можливість звернення застави в разі завдання підозрюваним, обвинуваченим матеріальної шкоди потерпілому. Однак під час її обрання слідчим суддею, судом не враховується розмір цивільного позову. Водночас у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу» наголошено, що в усіх випад-

¹⁶⁷ Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.03.1999 р. № 6. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-99>.

ках розмір застави не може бути меншим від розміру цивільного позову про відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди, обґрунтованого достатніми доказами, тобто такими, на які посилається цивільний позивач і які є в провадженні. Розмір цивільного позову про відшкодування моральної шкоди, матеріальних вимог потерпілого, не пов'язаних з учиненням щодо нього злочином, судових витрат тощо на розмір застави впливати не повинен. Проте з цього питання в ч. 11 ст. 182 КПК України передбачено лише, що застава, внесена підозрюваним, обвинувачуваним, яка не була звернена в дохід держави, після припинення дії цього запобіжного заходу може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень. Застава, внесена заставодавцем, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за його згодою.

У той самий час окремі вчені вважають зовсім недоречним, щоб слідчий суддя, суд враховували суму цивільного позову під час визначення застави. Свою позицію вони обґрунтовують тим, що велика ймовірність визначення надмірно великого розміру застави, яку обвинувачуваний буде не спроможний внести, а отже, і не зможе скористатися своїм правом на заставу. Однак, на нашу думку, таке обґрунтування не відповідає змісту застави як альтернативного запобіжного заходу по відношенню до тримання під вартою. Створення визначених кримінальним процесуальним законодавством умов (у даному разі визначення розміру застави) означає, що вказаний запобіжний захід може бути застосовано не в обов'язковому порядку, а тільки в разі можливості внесення відповідної суми застави. Тому можливість чи неможливість заміни застосування тримання під вартою безпосередньо залежить від платоспроможності підозрюваного, обвинуваченого, що є цілком логічним і повністю відповідає сутності такого запобіжного заходу, як застава.

На нашу думку, розмір застави повинен бути не меншим, ніж сума заявленого цивільного позову, а у разі його відсутності – встановленого розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або розміру отриманого

внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу. Свого часу аналогічне положення було закріплене в ч. 2 ст. 154-1 КПК України 1960 р., однак у чинному КПК України такої можливості не враховано. Коли йдеться про достатнє обґрунтування розміру цивільного позову, мається на увазі, що матеріальна вартість речей повинна бути підтверджена відповідними документами, зокрема чеками, договорами чи висновком судово-товарознавчої експертизи тощо. Вважаємо, що витрати на лікування також повинні бути підтверджені, по-перше, листком-призначенням лікаря, у якому має бути зазначено, які саме ліки необхідно приймати потерпілому, по-друге, чеками або іншими документами, що підтверджують їх придбання. При цьому розмір моральної шкоди, завданої потерпілому, не повинен впливати на суму застави.

Нині кримінальне процесуальне законодавства країн колишнього СРСР по-різному регулює розмір суми можливої застави. Наприклад, у ч. 2 ст. 192-1 КПК Республіки Молдова¹⁶⁸ закріплено, що розмір застави встановлюється суддею по кримінальному переслідуванню або судовою інстанцією в межах від 300 до 100 тис. умовних одиниць залежно від матеріального становища відповідної особи і тяжкості вчиненого злочину. У ч. 5 ст. 182 чинного КПК України також закріплені чіткі межі визначення розміру застави в кримінальному провадженні.

Другою причиною, яку називають вчені при обґрунтуванні недоречності врахування суми цивільного позову під час визначення розміру застави, є те, що мета застави – не відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, а забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого. Ми частково погоджуємося з наведеними аргументами, адже система запобіжних заходів взагалі та тримання під вартою зокрема є також частиною системи заходів забезпечення кримінального провадження, мета яких – досягнення дієвості цього провадження. Дієвість кримінального провадження необхідно визначати не тільки

¹⁶⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122. URL: http://pravo.org.ua/files/__.pdf.

ки виходячи із завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, але й з огляду на повноту відшкодування збитків, завданих потерпілому внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Як свідчить практика, підозрюваний, обвинувачений далеко не завжди мають бажання відшкодовувати завдану шкоду, посилаючись на різні причини, зокрема й на відсутність коштів. Вбачається, що для того, щоб уникнути обрання тримання під вартою, замінивши його на заставу, вказані вище особи набагато швидше знайдуть можливість внести певну суму грошей на відповідний депозит.

На нашу думку, з цього питання не можна погодитися з думкою С. О. Баранова, який наголосив, що в жодному разі застава не може бути засобом забезпечення цивільного позову, оскільки тоді вона не зможе слугувати засобом досягнення цілі щодо відшкодування обвинуваченим (підозрюваним) шкоди потерпілому за рахунок звернених у дохід держави заставних сум. Це зробить вказаний запобіжний захід апріорі неефективним, а зростання випадків відшкодування шкоди потерпілим не зможе співіснувати з провальною практикою застосування застави¹⁶⁹. На противагу зазначеної позиції та обґрунтування нашого твердження наведемо положення ч. 11 ст. 182 КПК України, в якій передбачено, що застава може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень в повному розмірі або частково за умови її внесення підозрюваним, обвинуваченим. Питання щодо повернення або неповернення предмета застави вирішується слідчим суддею, судом під час судового слухання. Отже, підозрюваному, обвинуваченому заздалегідь не відомо про те, буде в разі дотримання ним процесуальних обов'язків повернуто предмет застави чи ні. З огляду на це в них немає підстав для умисного порушення взятих на себе зобов'язань.

¹⁶⁹ Баранов С. А. Цели применения меры пресечения в виде залога в современном уголовном процессе. *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*. 2009. № 4. С. 93.

Третьою причиною, якою деякі з учених пояснюють недоцільність визначення розміру застави, виходячи із суми завданої матеріальної шкоди потерпілому, є те, що в разі вчинення злочину двома й більше особами та застосування до них застави як запобіжного заходу окреслений підхід до обчислення розміру застави неоднозначно враховуватиме інтереси підозрюваних, обвинувачених¹⁷⁰. Проте слід пам'ятати, що визначення розміру застави при обранні тримання під вартою покликане забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, у зв'язку з чим необхідно й передбачити певні важелі впливу на останніх. Вбачається, що розмір застави не повинен повністю залежати від майнового стану підозрюваного, обвинуваченого. Це має бути сума, максимально наближена до розміру шкоди, завданої потерпілому. У разі переховування підозрюваного, обвинуваченого від органів досудового розслідування, прокуратури чи суду з метою уникнення справедливого покарання за вчинене кримінальне правопорушення, потерпілий та цивільний позивач позбавлений можливості отримати понесені збитки.

На нашу думку, створюючи систему запобіжних заходів та визначаючи порядок їх застосування, необхідно однаковою мірою враховувати як інтереси потерпілого, так і інтереси підозрюваного, обвинуваченого. Намагаючись не зашкодити правам осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, і максимально гарантувати дотримання їхніх прав та законних інтересів, законодавець не враховував інтереси потерпілого та цивільного позивача. Вважаємо, що поява в КПК України положення, передбаченого ч. 11 ст. 182, є значним кроком щодо забезпечення реального відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Отже, вважаємо доцільним запропонувати внесення змін до положень ст. 182 КПК України, додавши, зокрема, до частини 4 вказаної статті вимогу про те, що розмір застави повинен ви-

¹⁷⁰ Паламард Д. С. Розмір застави як чинник дієвості запобіжного заходу. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1. Ч. 2. С. 352.

значатися з урахуванням матеріальної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Слід наголосити, що помилка в обранні розміру застави та призначення занадто низького розміру може стати причиною переховування підозрюваного, обвинувачуваного від органів досудового розслідування, суду. На наш погляд, найбільш доцільно визначати розмір застави з урахуванням матеріальної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому, цивільному позивачу. В такому випадку застава виступить у якості додаткової гарантії відшкодування шкоди, завданої підозрюваним, обвинуваченим.

Разом із тим наголосимо, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, у зв'язку з чим до підстав і порядку його застосування законодавець висунув особливі вимоги. Якщо в слідчого або прокурора виникла необхідність в обранні стосовно особи саме тримання від вартою, то можна дійти висновку, що підозрюваний, обвинувачений є суспільно небезпечним або його перебування на волі може стати причиною настання ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. Водночас задля уникнення можливо-го безпідставного та необґрунтованого застосування тримання під вартою законодавець передбачив судовий порядок його обрання, що є додатковою правовою гарантією.

На підставі проведеного дослідження можна дійти загального висновку, що обрання застави при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є важливим кроком у напрямі гуманізації національного кримінального процесуального законодавства. До того ж, зважаючи на певні законодавчі протиріччя й неузгодженість, нині виникає необхідність внесення відповідних змін і доповнень з цього питання. У подальшому такі зміни, з одного боку, стануть запорукою більш ефективного дотримання прав, свобод та законних інтересів особи, а з іншого – сприятимуть досягненню швидкого, повного та неупередженого виконання завдань кримінального провадження.

2.3. Строк тримання під вартою та процесуальний порядок його продовження

Однією з новел чинного КПК України є внесення до переліку загальних засад кримінального провадження розумних строків, практична реалізація яких покладена на прокурора, слідчого, слідчого суддю, суд. За допомогою такої засади, з одного боку, забезпечуються належне виконання завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, а з іншого – здійснюється захист прав, свобод та законних інтересів особи від можливих неправомірних дій правоохоронних органів і суду.

Виділення розумного строку як окремої загальної засади кримінального провадження пов'язано, передусім, із необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних правових стандартів здійснення кримінального судочинства. Так, у п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. вказано на те, що кожна особа, затримана чи заарештована, повинна негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і їй має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження¹⁷¹. Аналогічна вимога міститься у Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-який спосіб. Зокрема, відповідно до Принципу 38 вказано Зводу особа, затримана за кримінальним звинуваченням, має право на судовий розгляд в розумні строки¹⁷². Натомість, жоден із наведених міжнародних правових ак-

¹⁷¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.: офіц. пер. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 270

¹⁷² Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі: Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1988 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

тів не розкриває поняття розумності строків, у наслідок чого його можна віднести до оціночних понять.

Аналіз наукової літератури дає можливість зазначити, що поняття розумності строку є предметом дослідження багатьох учених, однак на сьогодні відсутня єдина наукова позиція стосовно того, який саме строк необхідно вважати розумним. І це навіть незважаючи на те, що в ст. 28 КПК України певні критерії розумних строків все ж таки передбачені.

Розглядаючи розумний строк у кримінальному судочинстві, А. Б. Романюк та І. М. Канюка дійшли висновку, що це один із виявів процесуальної економії, що є особливо важливим в умовах обмеженості ресурсів, які надаються на боротьбу зі злочинністю¹⁷³, з чим ми не погоджуємось і вважаємо недоцільним ототожнювати розумні строки з процесуальною економією. У зв'язку з цим слушною є позиція О. Ю. Татарова, який наголосив, що принцип процесуальної економії жодним чином не передбачає економію за рахунок якості правосуддя. Не може йтися про скорочення часу провадження, зменшення витрат за рахунок неповноти та односторонності дослідження доказів, провадження необхідних процесуальних дій, оскільки ці дії призводять не до раціоналізації, пришвидшення та здешевлення процесу, а, навпаки, – до слідчих та судових помилок, зокрема незаконного затримання, тримання під вартою та ін. Процесуальна економія не може суперечити винесенню законного і обґрунтованого вироку, оскільки покликана сприяти досягненню істини, а не відмові від цього¹⁷⁴.

Трактування розумних строків як таких, що збігаються або ж менші, ніж строки, встановлені законодавством, на думку М. Я. Никоненка, є неприпустимим, оскільки

¹⁷³ Романюк А. Б., Канюка І. М. Вимога дотримання розумних строків у кримінальному судочинстві України як прояв принципу дії процесуальної економії. *Прикарпатський Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 253.

¹⁷⁴ Татаров О. Ю. Теоретико-правові і організаційні засади досудового провадження в кримінальному судочинстві: дис. ... д-ра юрид. наук. К., 2013. С. 77-78.

саме визначення «розумності» строків означає, що це об'єктивно необхідний строк для проведення певної процесуальної дії або прийняття процесуальних рішень¹⁷⁵. Ми цілком поділяємо таку позицію вченого і вважаємо, що встановлення законодавцем процесуальних строків здійснено з урахуванням відповідної практики застосування попереднього кримінального процесуального законодавства. Тому, на нашу думку, зазначені в КПК України процесуальні строки є найбільш оптимальними для вчинення певних слідчих (розшукових) дій та прийняття процесуальних рішень.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 113 КПК України процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. У ч. 1 ст. 28 КПК України вказано, що розумні строки – це ті, що об'єктивно необхідні для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. У той самий час наголошено на тому, що розумні строки не можуть перевищувати строки, визначені КПК України.

Отже, виходячи з тлумачення положень ст. 28 КПК України, можна дійти попереднього висновку, що для всіх процесуальних рішень та дій відсутній єдиний часовий проміжок, який може вважатися розумним. Однак постає питання, у який спосіб має визначатися об'єктивність як одна з характеристик розумності строків. Кожне кримінальне провадження за своєю суттю є унікальним, оскільки існує безліч зовнішніх обставин, що можуть об'єктивно впливати на визначення критерію розумності строку.

З метою узагальнення таких факторів законодавець закріпив у ч. 3 ст. 28 КПК України критерії для визначення розумності строків кримінального провадження, що по-

¹⁷⁵ Никоненко М. Я. Значення у процесі доказування розумності строків як засади кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 2013. № 2. С. 27.

винно враховуватися в кожному конкретному випадку, коли виникають сумніви щодо їх дотримання. Такими критеріями є:

1) складність кримінального провадження, що визначається залежно від кількості підозрюваних, обвинувачених, кримінальних правопорушень, обсягу та специфіки необхідних процесуальних дій. Перелік факторів, що можуть впливати на строк здійснення досудового розслідування по кожному кримінальному провадженню, невичерпний та може доповнюватися залежно від його специфіки. У деяких випадках складність кримінального провадження може виправдовувати надмірну тривалість розгляду¹⁷⁶;

2) поведінка учасників кримінального провадження. Цей критерій містить в собі обставини, які не залежать від волі слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, та які пов'язані з суб'єктивною характеристикою сторін кримінального провадження. Наприклад, систематична неявка для проведення слідчих (розшукових) дій свідків або підозрюваного, хвороба одного із учасників кримінального провадження, постійна зміна показань, що впливають на визначення обґрунтованості підозри щодо певної особи, а також на встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, оголошення особи в розшук та ін. Зазначені фактори справляють негативний вплив на швидкість досудового розслідування, а тому повинні бути враховані під час визначення розумності строків;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. Із цього приводу на практиці є непоодинокі випадки, коли дії службових осіб, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, призводять до невиправданої затримки прийняття відповідного рішення та виконання процесуальної дії.

За дослідженням В. О. Лагути, до таких факторів належать: 1) невжиття судом заходів для забезпечення присутності учасників судового провадження (свідків, відповідачів, експертів); 2) надто тривалі перерви між судови-

¹⁷⁶ Лагута В. О. Критерії визначення розумних строків. *Форум права*. 2013. № 3. С. 329.

ми засіданнями без поважної причини; 3) надмірна тривалість судових експертиз та невжиття судом заходів для належного їх здійснення; 4) невиправдана тривалість розгляду справ апеляційних та касаційних скарг у судах вищих інстанцій¹⁷⁷.

Цікавим є факт, що в рішенні по справі «ДеКюббе проти Бельгії» та «Гінчо проти Португалії» ЄСПЛ відхилив аргументи уряду стосовно того, що недостатня кількість персоналу та загальні адміністративні проблеми є достатнім виправданням порушення критерію «розумного строку»¹⁷⁸.

Для того, щоб визначити часові межі розумного строку, необхідно, перш за все, з'ясувати момент, від якого починається його перебіг, а також час закінчення виконання певної процесуальної дії або прийняття рішення. У цьому сенсі слушною є думка О. А. Гончаренка про те, що практика ЄСПЛ є принципово важливою, оскільки саме в ній розкривається юридичний зміст кожного із закріпленого права людини і громадянина. Крім того, учений зазначив, що виключне право щодо офіційного тлумачення змісту конвенційних норм, зокрема й щодо захисту права на справедливий суд, належить саме ЄСПЛ¹⁷⁹.

Відповідно до практики ЄСПЛ початок перебігу розумного строку кримінального провадження починається з моменту вручення особі компетентним органом офіційного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального злочину (рішення по справі «Де Вейер проти Бельгії»)¹⁸⁰. Необхідно зазначити, що вимоги рішень ЄСПЛ мають враховуватися судами з огляду на положення ст. 17 Закону України від 23.02.2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав люди-

¹⁷⁷ Лагута В. О. Критерії визначення розумних строків. *Форум права*. 2013. № 3. С. 330.

¹⁷⁸ Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. Д. Гом'єн ; пер. С. Ткачук. 3-тє вид. К. : Фенікс, 2006. 192 с.

¹⁷⁹ Гончаренко О. А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 3. С. 126.

¹⁸⁰ Лагута В. О. Критерії визначення розумних строків С. 328-332.

ни»¹⁸¹. Отже, початок перебігу розумного строку стосовно кримінального провадження розпочинається з моменту вручення особі повідомлення про підозру, що здійснюється відповідно до положень ст. 278 КПК України.

Досліджуючи критерії розумності строку стосовно тримання під вартою, слід зазначити, що відповідно до положень ч. 2 ст. 197 КПК України строк тримання під вартою обчислюється з моменту взяття особи під варту, а у випадку, коли взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого, облік часу починається з моменту затримання особи.

Оперативність розгляду кримінальних проваджень, у яких особи тримаються під вартою, ґрунтується на підвищених вимогах до розумного строку розгляду (з урахуванням виключного ступеня тимчасового обмеження права особи на свободу). Вимоги про необхідність забезпечення й дотримання розумних строків провадження законодавчо закріплені в ст. 28 КПК та відповідають існуючій практиці ЄСПЛ та нормам Конвенції стосовно дотримання прав людини у цій сфері діяльності. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, яка тримається під вартою, має бути здійснене невідкладно й розглянуте в суді першочергово. У цьому випадку «розумність» строків полягає в першочерговому розгляді справ щодо осіб, які потребують гуманного ставлення. Наприклад, до неповнолітніх через їх малолітство, а до утримуваних під вартою – через тяжкість запобіжного заходу, обраного щодо особи, яка згідно з презумпцією невинуватості є невинуватою¹⁸².

Обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо неповнолітніх має певні особливості, що за-

¹⁸¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

¹⁸² Карабут Л. В. «Розумність» строків як принцип кримінально-процесуальної діяльності. *Часопис Академії адвокатури*. 2012. № 2. С. 6.

звичай пов'язано з віком особи, щодо якої даний запобіжний захід застосовується. Так, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою може бути застосовано до неповнолітньої особи лише у випадку, коли вона підозрюється чи обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, та за умови, якщо слідчий, прокурор доведе, що застосування іншого запобіжного заходу не здатне запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України. При цьому, вирішуючи питання про застосування до неповнолітнього найсуворішого запобіжного заходу, слідчий суддя, суд повинні брати до уваги позитивну практику ЄСПЛ (рішення від 27 листопада 2008 р. по справі «Свершов проти України»¹⁸³) та зобов'язані враховувати вік підозрюваного, обвинуваченого.

Водночас, не зважаючи на те що в КПК України не передбачено зменшений строк тримання під вартою для неповнолітнього, у листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 р. «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» зазначено, що, урахуовуючи винятковість запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, законодавець наголошує на необхідності застосування до неповнолітнього коротших термінів такого тримання із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження¹⁸⁴. Ця вказівка Вищого суду надана у зв'язку з необхідністю урахування рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 р. по справі «Асенов та інші проти Болгарії». Далі, на підставі рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 р. по справі «Прокopenко проти України» у наведеному листі вказано, що слідчий суддя, суд відповідно до ч. 3 ст. 331 КПК України

¹⁸³ Справа «Свершов проти України». : рішення Європейського суду з прав людини від 27.11.2008 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_428.

¹⁸⁴ Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 р. № 223–1134/0/4–13. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.

мають урахувувати, що після спливу строку дії попередньої ухвали саме лише існування обґрунтованої підозри перешкоджає бути підставою для позбавлення свободи. У зв'язку з цим, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, суд зобов'язаний навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою.

Відповідно до ст. 197 КПК України строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження його строку не може перевищувати 60 днів. Дещо інший підхід до обчислення строку тримання під вартою було передбачено в ст. 156 КПК України 1960 р. Зокрема, відповідно до ч. 1 вказаної статті тримання під вартою під час попереднього розслідування не повинно було тривати більше двох місяців.

З приводу цього необхідно зазначити про те, що строки, передбачені чинним КПК України, у тому числі щодо тримання під вартою, обчислюються годинами, днями і місяцями. При цьому строк тримання під вартою закінчується о 24-й годині останнього дня строку (ч. 3 ст. 114 КПК України). Обчислення строків тримання під вартою має свої особливості, до яких слід віднести наступні:

- 1) в нього включається той день, від якого починається строк, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого – з моменту затримання;

- 2) зараховуються неробочий час, вихідні та святкові дні;

- 3) не поширюється правило, відповідно до якого закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день;

- 4) зараховується час перебування особи в психіатричному закладі під час проведення експертизи;

- 5) у разі повторного взяття особи під варту в тому самому кримінальному провадженні строк тримання під вартою обчислюється з урахуванням часу тримання під вартою раніше.

Як зазначив О. Ю. Татаров, у такому випадку звільнення особи з-під варту за підозрою чи обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення є лише обстави-

ною, яка перериває обчислення строків тримання під вартою¹⁸⁵. Крім того, вважаємо за доцільне до вказаного переліку обставин також включити затримання підозрюваного, обвинуваченого поза межами України й до передачі органу досудового розслідування чи доставлення до слідчого судді, суду.

До того ж, новелою чинного КПК України є положення ч. 4 ст. 196, відповідно до якого в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити дату закінчення її дії в межах строку, передбаченого КПК України. Такий самий обов'язок покладено на суддю під час продовження строків тримання під вартою. Вказане нововведення, на наш погляд, є доцільним і таким, оскільки сприяє дотриманню заasad кримінального провадження, зокрема законності, забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, дотримання розумних строків та ін.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ звернув увагу на обов'язковість дотримання судами положень ст. 196 КПК України. В іншому разі органи Державної пенітенціарної служби України, куди направляється особа для перебування під вартою, звертаються із клопотанням про винесення додаткової ухвали щодо визначення дати закінчення дії ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що не передбачено КПК України. Наприклад, в ухвалі слідчого судді Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 04.06.2013 р. про обрання підозрюваному за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК України запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не зазначено дату закінчення дії ухвали. У зв'язку з цим на підставі клопотання начальника Чернівецького слідчого ізолятора ДПтС України 14.06.2013 р. слідчим суддею винесено додаткову ухвалу, якою визначено дату закінчення дії ух-

¹⁸⁵ Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. ; За заг. ред. В.Я. Тація. Х. : Право, 2012. Т. 1. С. 499.

вали слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою¹⁸⁶. Водночас, на нашу думку, це є порушенням кримінального процесуального законодавства, але все ж таки сприяє більш гуманному ставленню до осіб, які тримаються під вартою.

У контексті дослідження зазначимо, що чинним КПК України, порівняно з КПК України 1960 р., змінено як загальну процедуру продовження строку тримання під вартою, так і самі строки його застосування. Так, відповідно до ч. 3 ст. 197 чинного КПК строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Виходячи з аналізу положень ч. 2 ст. 199 КПК України, продовження строку тримання під вартою є компетенцією слідчого судді місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, незалежно від тривалості такого строку. Разом із тим у положеннях вказаної статті не має вимоги з приводу того, який саме слідчий суддя буде розглядати клопотання про продовження строку тримання під вартою – той який його обирає чи інший. Крім того, під час продовження строку тримання під вартою не змінюється також прокурор, який погоджував клопотання про його застосування.

Водночас звернемо увагу на те, що в ст. 156 КПК України 1960 р. існувало чітке розмежування компетенції як прокурора, так і судді залежно від терміну, на який продовжувався строк тримання під вартою. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 156 КПК України 1960 р. у випадках, коли в строк, передбачений частиною першою цієї статті, розслідування справи закінчити неможливо, а підстав для скасування чи заміни запобіжного заходу на більш м'який не було, строк тримання продовжувався: 1) до чотирьох місяців – за поданням, погодженим з прокурором, який здійснює нагляд за дотриманням законів органами дізнання і досу-

¹⁸⁶ Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг) URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

дового слідства, або самим цим прокурором, суддею того суду, який виніс постанову про застосування запобіжного заходу; 2) до дев'яти місяців – за поданням, погодженим із заступником Генерального прокурора України, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя та прирівняних до них прокурорів, або самим цим прокурором у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини, суддею апеляційного суду; 3) до вісімнадцяти місяців – за поданням, погодженим з Генеральним прокурором України, його заступником, або самим цим прокурором в особливо складних справах про особливо тяжкі злочини, суддею Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Отже, можна дійти попереднього висновку, що КПК України 2012 р. значно спростив процедуру продовження строків тримання під вартою. На нашу думку, з одного боку, це сприятиме підвищенню ефективності в роботі слідчого, прокурора, а з іншого – може призвести до необґрунтованого залишення особи під вартою. Обумовлено це тим, що рішення про обрання та продовження строку тримання під вартою виносяться одним і тим самим судом, у якого вже могла скластися особиста суб'єктивна думка щодо поведінки підозрюваного, обвинуваченого.

Під час обговорення законопроекту КПК України, підготовленого Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, відомий учений-процесуаліст Ю. М. Грошевий звернув увагу, що тримання під вартою допускається максимально на строк до 6 місяців (ст. 179). З огляду на це вчений зазначив, що це відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практиці ЄСПЛ щодо дотримання розумного строку здійснення кримінального провадження. Разом із тим він наголосив, що в окремих випадках з урахуванням складності кримінального провадження зазначений максимальний строк має бути збільшений та визначатися диференційовано¹⁸⁷. Інакше кажучи, фактично була

¹⁸⁷ Грошевий Ю. М. Проблеми реформування кримінального судочинства. *Право України*. 2009. № 2. С. 9.

запропонована пропозиція щодо відсутності верхньої межі тримання під вартою. Вважаємо, що в разі застосування вказаного положення існувала б реальна загроза зловживання таким диференційованим підходом з боку службових осіб, від яких залежить прийняття рішення щодо продовження строків тримання під вартою. У зв'язку з чим наявність чітко визначеної межі строку під час застосування тримання під вартою спонукає слідчого, прокурора до належного виконання завдань кримінального провадження. У цьому сенсі не слід забувати й про те, що підозрюваний, обвинувачений – це особи, вину яких ще не доведено в судовому порядку. Отже, одним із напрямів діяльності правоохоронних і судових органів на стадії досудового розслідування є неупереджена реалізація ними своїх повноважень.

У світі існує законодавча практика, коли верхню межу загального строку тримання під вартою не визначено. Наприклад, за дослідженням О. А. Трефілова, у КПК Швейцарії такої межі не встановлено. Як зазначив учений, причиною такого рішення законодавця є те, що кожна кримінальна справа є неповторною, її фактична і юридична складність залежить від цілої низки обставин, унаслідок чого заздалегідь практично неможливо визначити «усереднений» максимальний термін ув'язнення. З цієї причини рішення даного питання законодавець залишив правозастосовнику¹⁸⁸. Проте, з огляду на принцип гуманності та справедливості, з наведеною законодавчою позицією важко погодитися.

Відповідно до ч. 3 ст. 197 КПК України сукупний строк тримання під вартою не повинен перевищувати: 1) шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; 2) дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. У цілому така зміна пов'язана зі скороченням загальних строків досудового розслідування.

¹⁸⁸ Трефилов А. А. Организация досудебного производства по УПК Швейцарии 2007 года : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2014. С. 165.

При цьому, крім урахування ступеня тяжкості злочину (ст. 12 КК України), слід брати до уваги складність кримінального провадження, зокрема: кількість осіб, які підозрюються, обвинувачуються; кількість вчинених підозрюваним, обвинуваченим кримінальних правопорушень, розслідування яких пов'язане з проведенням процесуальних дій в різних адміністративних районах; проведення складних експертиз та ін.

Вирішуючи питання про можливість продовження строків тримання під вартою, слідчий, прокурор, особливу увагу повинен звертати на загальні строки досудового розслідування. Відповідно до ч. 3 ст. 219 КПК України перебіг строків досудового розслідування припиняється з дня винесення постанови про зупинення досудового розслідування. У такому разі відновлення перебігу строків починається з дня скасування вказаної постанови слідчим суддею або винесення постанови про відновлення досудового розслідування. На практиці трапляються ситуації, коли строк досудового розслідування ще не закінчився, а строк тримання під вартою сплинув. У разі закінчення строку дії ухвали про застосування тримання під вартою, така ухвала припиняє свою дію, а підозрюваний, обвинувачений підлягає негайному звільненню. За таких обставин слідчий, прокурор у разі існування обґрунтованої необхідності повинен застосувати до підозрюваного, обвинуваченого інший запобіжний захід, не пов'язаний із позбавленням волі.

Наголошуючи необхідність дотримання положень КПК України в частині обчислення сукупного строку тримання під вартою, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ вказав на те, що при надходженні клопотання про продовження строку тримання під вартою особи, яка перебуває під вартою більш ніж півтора роки, у задоволенні такого клопотання має бути відмовлено¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг): пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. *Офіц.*

У клопотанні про продовження строку тримання під вартою слідчий, прокурор повинні навести обставини, що підтверджують те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, а також викласти обставини, які перешкоджають закінченню досудового розслідування до припинення дії попередньої ухвали. У цьому напрямі важливою новелою є закріплення в положенні ч. 5 ст. 199 КПК України обов'язку слідчого судді відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо слідчий, прокурор не доведе наявності обставин, зазначених у ч. 3 ст. 199 КПК України. З огляду на викладене можна стверджувати, що в разі відсутності в клопотанні викладення обставин, що підтверджують доцільність продовження строків тримання під вартою, слідчий суддя також зобов'язаний відмовити у його задоволенні. На нашу думку, ця норма є необхідною, оскільки за час правозастосування КПК України 1960 р. зазначені обставини не були враховані. Це неодноразово призводило до труднощів ефективного його застосування, а також відсутності єдиної правової позиції з цього питання.

Принагідно зауважимо, що у ст. 196, 199 чинного КПК України відсутнє положення щодо обов'язку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду вручити підозрюваному, обвинуваченому копію клопотання про продовження строку тримання під вартою та матеріали, які підтверджують обґрунтованість даного клопотання. За таких обставин підозрюваний, обвинувачений та захисник фактично позбавлені можливості підготуватися до судового засідання, що є неприпустимим з погляду дотримання засад забезпечення права на захист і змагальності під час здійснення кримінального провадження.

Зважаючи на викладене, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до КПК України, а саме: чітко визначити порядок вручення вказаного вище клопотання з урахуванням особливостей продовження строку тримання під вартою, визначених ст. 199 КПК України. Так, відповідно

до ч. 1 ст. 199 КПК України клопотання про продовження строку тримання під вартою має право подати слідчий за погодженням з прокурором або прокурор не пізніше, ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання особи під вартою.

Вважаємо за доцільне ст. 199 КПК України доповнити додатковою новою частиною 3-1, у якій передбачити обов'язок слідчого, прокурора не пізніше ніж за добу до подання клопотання про продовження строку тримання під вартою надати підозрюваному, обвинуваченому копію такого клопотання разом із матеріалами, якими обґрунтовується необхідність продовження строку тримання під вартою. Крім того, необхідно зазначити, що місцем надання копії клопотання може бути як приміщення слідчого ізолятора, так і службовий кабінет слідчого або прокурора.

Під час узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ вказав на те, що під час вирішення питання про продовження строку тримання під вартою слідчий суддя не повинен виходити за межі строку досудового розслідування. Наприклад, ухвалою слідчого судді Києво-Святошинського районного суду Київської області від 22.05.2013 р. продовжено строк тримання під вартою гр. М., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 296, ч. 1 ст. 121 КК України, до десяти місяців. Не погоджуючись із рішенням слідчого судді, захисник підозрюваного подав апеляційну скаргу. Ухвалою Апеляційного суду Київської області від 30.05.2013 р. ухвалу слідчого судді Києво-Святошинського районного суду Київської області скасовано та винесено нову, якою продовжено строк тримання під вартою в межах строку досудового розслідування. Колегією суддів встановлено, що постановою заступника Генерального прокурора строк досудового розслідування в цьому кримінальному провадженні було продовжено до дев'яти місяців, а слідчий суддя, виносячи ух-

валу, вийшов за його межі, чим порушив вимоги ч. 3 ст. 197 КПК України¹⁹⁰.

Розглядаючи питання про строк тримання під вартою, слід наголосити на тому, що за чинним КПК України їх граничні межі більш детально встановлені на стадії досудового розслідування, при цьому щодо судового провадження не йдеться. Така законодавча прогалина призводить до тривалого тримання підозрюваних, обвинувачених під вартою, а обґрунтованість цих термінів здебільшого перевіряється судом лише з ініціативи сторони захисту. Водночас у пункті 14 Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи від 27.06.1980 р. міститься положення, відповідно до якого тримання під вартою до суду повинно переглядатися протягом розумно коротких інтервалів часу, які повинні бути встановлені законом або судовим органом. При такому перегляді слід брати до уваги всі зміни в обставинах, які відбулися з того моменту, як особа тримається під вартою¹⁹¹, що слід передбачити в чинному КПК України, адже подібного змісту положень не закріплено, а суди не встановлюють таких інтервалів. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини принцип юридичної визначеності має особливе значення під час розгляду справ, у яких розглядається питання про позбавлення особи свободи. Зокрема, у рішенні по справі «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ вказав на те, що в національному законодавстві повинні бути чітко сформульовані умови, що передбачають позбавлення свободи, оскільки таким чином відбувається дотримання вимоги законності,

¹⁹⁰ Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг): пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. *Офіц. сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ*. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

¹⁹¹ Рекомендація R (80) «Про взяття під варту до суду» від 27 червня 1980 р. № 11 URL: www.coe.kiev.ua.

що встановлені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод¹⁹².

У цьому контексті слід навести рішення Європейського суду з прав людини від 26 січня 1993 р. по справі «W. Проти Швейцарії», у якому зазначено, що безперервне тримання особи під вартою може бути виправданим, тільки якщо в справі є конкретні вказівки на те, що вимога захисту публічного інтересу, незважаючи на презумпцію невинуватості, перевищує вимогу поваги особистої свободи¹⁹³. Отже, можна констатувати, що при вирішенні питання про продовження строку тримання особи під вартою слідчий суддя, суд повинен виходити не тільки з наявності обґрунтованої підозри, й з обставин, що виправдовують таке тримання під вартою, а також складності кримінального провадження та поведінки підозрюваного, обвинуваченого.

Частково відповідь на питання щодо продовження строку тримання під вартою на стадії судового провадження надана в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою». Так, у п. 2.1 вказаного листа констатується наявність проблеми, пов'язаної зі спірними питаннями, які викликають у судовій практиці певні труднощі щодо регулювання порядку застосування тримання під вартою на цій стадії. Зокрема, чи відповідають положенням ст. 315 КПК України дії судів, які під час підготовчого провадження за відсутності клопотання автоматично продовжують строк тримання під вартою на два місяці. Також у повідомленні зазначається, що при направленні обвинувального акта до

¹⁹² Справа «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]: рішення Європейського суду з прав людини від 23.09.1998 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_106.

¹⁹³ Дело «W. против Швейцарии»: решение Европейского суда по правам человека от 26 января 1993 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461449/2461449.htm>.

суду запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту щодо обвинуваченого є незмінними в межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування.

Крім викладеного, у повідомленні наголошуємо, що продовження строку тримання під вартою судами першої інстанції за відсутності відповідних клопотань є порушенням вимог глави 18 чинного КПК та практики ЄСПЛ, яка забороняє «автоматичне» продовження строку тримання під вартою. За відсутності зазначених клопотань це питання має ініціювати суд. При цьому продовження застосування тримання під вартою повинно відповідати положенням глави 18 КПК України в частині з'ясування наявності та характеру відповідних ризиків. Наприклад, в ухвалі про призначення підготовчого судового засідання колегія суддів Лохвицького районного суду Полтавської області продовжила строк тримання під вартою обвинуваченому Б.Й. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 115, ст. 395 КК на два місяці, при цьому в ухвалі вказавши лише про обов'язок розглянути питання про доцільність продовження тримання під вартою обвинуваченого в межах двомісячного строку (ч. 3 ст. 331 КПК України) без фактичного розгляду та обґрунтування прийнятого рішення¹⁹⁴.

Вищий спеціалізований суд України наголошує на тому, що суд не має права самостійно вирішувати питання про продовження строків тримання під вартою у випадку відсутності відповідного клопотання. Водночас у разі надходження відповідних клопотань Вищий спеціалізований суд пропонує виходити із судової практики, яка склалася при вирішенні даного питання, а саме ураховувати те, що суди мають право продовжити строк тримання під вартою

¹⁹⁴ Про судову практику застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 14 від 19 грудня 2014 р. *Закон і бізнес*. URL: http://zib.com.ua/ua/print/114155-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_schodo_trimannya_pid_vartoyu.html.

в межах, визначених ч. 1 ст. 197 КПК України, тобто на строк до 60 днів.

На нашу думку, з огляду на винятковість вказаного запобіжного заходу, наведене трактуванням є неприйнятним, адже положення, які стосуються визначення процесуального порядку обрання й процедури продовження строків тримання під вартою повинні бути викладені в окремій статті КПК України. Також необхідно чітко визначити порядок перебігу строків тримання під вартою після надходження обвинувального акту до суду, закріпити граничний строк тримання під вартою, а також підстави (випадки) його продовження. При цьому застосування ч. 6 ст. 9 КПК України, у якій йдеться про те, що у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, стосовно визначення перебігу строку тримання під вартою, на нашу думку, є некоректним, ураховуючи обсяг обмеження прав і свобод особи внаслідок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Зважаючи на процесуальну неврегульованість питання щодо продовження строків тримання під вартою під час судового розгляду, вважаємо за доцільне звернути увагу на законодавчу практику інших країн з приводу цього. Так, у положеннях КПК Республіки Молдова передбачено порядок обчислення та продовження строків тримання під вартою після направлення кримінальної справи до суду. Положеннями цього Кодексу встановлено, що перебіг строків у цьому випадку починається з дня надходження кримінальної справи до судової інстанції і завершується моментом оголошення вироку. При цьому загальний термін застосування даного виду запобіжного заходу диференційовано залежно від строку покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Зокрема, відповідно до ч. 8 ст. 186 КПК Молдови після направлення справи до суду термін судового розгляду в справі, за яким підсудний тримається під вартою, не може перевищувати шести місяців з дня надходження справи до судової інстанції і до оголошення вироку, якщо особа обвинувачується у вчиненні

злочину, за який законом передбачено максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 15 років, а також 12 місяців, якщо особа обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 25 років або довічного ув'язнення. Окрім того, на законодавчому рівні передбачена можливість продовження строків тримання під вартою, однак тільки у виняткових випадках та кожного разу не більше ніж на три місяці до оголошення вироку¹⁹⁵.

Дещо в інший спосіб дане питання врегулювало в КПК Федеративної Республіки Німеччина, де відповідно до § 121 перебіг строку тримання під вартою зупиняється до винесення вироку¹⁹⁶.

У свою чергу, в КПК Грузії не визначено строків проведення досудового розслідування, оскільки закінчення таких строків законодавець пов'язав із плинном строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення¹⁹⁷. З цього питання у ст. 103 КПК Грузії зазначено, що слідство ведеться в розумні строки, але не більше строку давності кримінального переслідування, встановленого Кримінальним кодексом Грузії для відповідного переслідування. При цьому в положеннях ст. 205 КПК Грузії встановлено, що загальний термін тримання обвинуваченого під вартою не повинен перевищувати дев'яти місяців. Після закінчення цього строку обвинувачений підлягає звільненню з-під варти. Законодавець передбачив, що перебіг такого строку починається з моменту виконання ухвали суду про обрання даного

¹⁹⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122. URL: http://pravo.org.ua/files/___pdf.

¹⁹⁶ Головенков П. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO): Научно-практический комментарий и перевод текста закона. П. Головенков, Н. Спица. URL: publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/files/6039/sdrs02.pdf.

¹⁹⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 г. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.

запобіжного заходу до винесення вироку судом першої інстанції, який розглядає справу по суті¹⁹⁸.

У КПК Республіки Вірменія закріплено положення, відповідно до якого при розгляді справи в суді максимальний термін тримання обвинуваченого під вартою не передбачається. На нашу думку, таке положення не відповідає п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, адже кожна особа, яка затримана чи заарештована згідно з положеннями підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції повинна негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і їй має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Водночас воно є засобом усунення законодавчої прогалини щодо перебігу строку тримання під вартою під час судового розгляду кримінального провадження. Також у ч. 3 ст. 138 КПК Республіки Вірменія зазначено, що перебіг строку тримання під вартою при досудовому провадженні зупиняється в день, коли прокурор направляє кримінальну справу до суду, або коли обвинувачений чи його захисник знайомляться з матеріалами справи, або коли арешт як запобіжний захід скасовується¹⁹⁹.

На наш погляд, найбільш повно строки тримання під вартою особи під час судового розгляду кримінального провадження врегульовано положеннями КПК Республіки Білорусь²⁰⁰. Зокрема, у ньому передбачено, що строк тримання під вартою під час розгляду кримінальної справи в суді обраховується з дня надходження кримінальної справи до суду і до постановлення вироку та залежить від категорії злочину, вчинення якого інкримінується обвинуваченому. Разом із тим у п. 13 ст. 127 КПК Республіки Білорусь

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 01.07.1998 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>.

²⁰⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. № 295-З. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovno-processualnyj-kodeks-respubliki-belarus/>.

передбачено, що по кримінальній справі, спрямованій до суду, продовження строку тримання обвинуваченого під вартою здійснюється судом, у провадженні якого перебуває справа. Питання про подальше тримання обвинуваченого під вартою розглядається судом у строк не більше десяти діб до закінчення кожного місяця строку тримання обвинуваченого під вартою. Своєю ухвалою (постановою) суд має право прийняти три рішення, зокрема: продовжити термін тримання обвинуваченого під вартою, скасувати його або ж змінити цей запобіжний захід. Якщо кримінальна справа знаходиться на розгляді суду, то обвинувачений не може триматися під вартою більше шести місяців з дня надходження кримінальної справи до суду і до постановлення вироку, а в справах щодо осіб, обвинувачених у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, – більше дванадцяти місяців²⁰¹.

Слід звернути увагу на те, що положеннями КПК Республіки Білорусь врегульовано строк, протягом якого обвинувачений може залишатися під вартою в проміжок часу після оголошення вироку і до дня його вступу у законну силу. Такий термін у кожному випадку не може перевищувати трьох місяців, а у справах щодо осіб, обвинувачених у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, – шести місяців. Ухвала (постанова) суду про продовження терміну тримання під вартою може бути оскаржено у вищому суді, рішення якого є остаточним. Цікавим є положення КПК Білорусь, яким встановлено можливість продовження строків тримання під вартою в разі неможливості завершити розгляд кримінальної справи до закінчення строків перебування під вартою. Процедура продовження строків тримання під вартою може бути застосована судом тільки в разі розгляду кримінальної справи по обвинуваченню особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину. З цього питання в п. 13-1 ст. 127 КПК Республіки Білорусь зазначено, що в кримінальній справі щодо особи,

²⁰¹ Уголовно–процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. № 295–З. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovno-processualnyj-kodeks-respubliki-belarus/>.

обвинуваченої у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, коли розгляд кримінальної справи судом до закінчення строку тримання обвинуваченого під вартою, передбаченого частиною 13 цієї статті, неможливий, а за обставинами кримінальної справи запобіжний захід не може бути змінений. У такому разі суд, який розглядає кримінальну справу, має право не пізніше десяти діб до закінчення цього терміну порушити клопотання перед Головою Верховного Суду Республіки Білорусь про продовження строку тримання обвинуваченого під вартою на час, необхідний для розгляду кримінальної справи судом.

Проаналізувавши наведене вище, можна дійти висновку, що у випадку розгляду кримінальної справи, за якою особа обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, верхня межа загального строку тримання під вартою відсутня. У той самий час надання права продовжити строк тримання під вартою Голові Верховного Суду Республіки Білорусь забезпечує гарантію дотримання законності, у тому числі від незаконного обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність.

Як слушно наголосила О. Яновська, гострою проблемою є невизначеність порядку продовження строків тримання під вартою щодо обвинувачених у разі, коли до суду надходить обвинувальний акт в останній день строку тримання їх під вартою, або коли строк тримання під вартою закінчується до дати проведення підготовчого судового засідання. Крім того, на практиці можуть виникнути проблемні питання щодо доставки в судові засідання обвинуваченого, який тримається під вартою, для вирішення питання про запобіжний захід, якщо це засідання відбувається безпосередньо після надходження обвинувального акту. За таких обставин судам доцільно координувати діяльність із прокурорами з метою здійснення контролю за перебігом строку тримання підозрюваних (обвинувачених) під вартою і недопущення випадків надіслання до суду обвинувальних актів в останні дні строку тримання під вартою та доводити

до відома прокурора вищого рівня про такі випадки для вжиття відповідних заходів реагування²⁰².

Отже, ураховуючи позитивний досвід зарубіжних країн у частині законодавчого врегулювання питання щодо обчислення та продовження строків тримання під вартою, вважаємо за доцільне скористатися ним і запровадити відповідні зміни й у положеннях чинного КПК України.

²⁰² Яновська О. Аналітичний звіт щодо окремих проблемних аспектів практичного застосування положень кримінального процесуального кодексу України. К., 2016. С. 9.

РОЗДІЛ 3

Захист прав, свобод і законних інтересів особи при застосуванні тримання під вартою

3.1. Гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи при застосуванні тримання під вартою

Питання щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи у цілому та при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зокрема давно становить предмет пильної уваги вчених, практиків і юристів. Значну увагу цій проблемі приділено як на міжнародному, так і на національному рівні, однак, як і раніше, вона залишається актуальною. Свідченням цьому є скарги, які кожного року надходять до Уповноваженого з прав людини та Європейського суду з прав людини щодо постійних порушень прав, свобод та законних інтересів особи при застосуванні тримання під вартою. З огляду на це одним із найважливіших напрямів сучасного розвитку України є захист особи, охорона її прав, свобод та законних інтересів, а також формування правоохоронної політики на засадах демократії, гуманізму та ефективності. Досягнення такого завдання неможливо без формування належної законодавчої бази, яка повинна відповідати європейським правовим стандартам у сфері захисту прав людини та реаліям сьогодення.

На сьогодні визнання та утвердження пріоритетності ідеї захисту прав, свобод та законних інтересів особи не викликає жодних сумнівів. Водночас сам факт декларування положень з цього питання – це лише перший крок на шляху їх реального прикладного забезпечення та реалізації. Сучасні реформи будь-якої правової сфери, зокрема й кримінальної процесуальної, у першу чергу повинні сприяти завданням і цілям з питань захисту прав і свобод людини. Таке завдання не вирішується один днем, і навіть од-

ним місяцем, оскільки має комплексний та довгостроковий характер. Між іншим реалізація конституційної системи прав і свобод людини ускладнюється через незавершеність формування правового механізму їх ефективного забезпечення.

На нашу думку, зазначене обумовлене двома взаємопов'язаними факторами. По-перше, це існування радянських стереотипів у практичній діяльності правоохоронних органів і суду, що досить часто стає показником порушення прав і свобод особи. По-друге, це недосконалість і суперечливість законодавчого регулювання кримінальних процесуальних відносин між учасниками кримінального провадження. Крім того, рівень і характер злочинності свідчить про криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності, що призводить до недовіри з боку громадськості до правоохоронних органів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває цілий комплекс питань, нерозривно пов'язаних з удосконаленням кримінального процесуального законодавства, пошуком найбільш раціональних форм і методів обмеження прав і свобод людини. Більш того, визнання, дотримання та захист прав, свобод і законних інтересів особи як найвищої цінності є конституційним обов'язком держави. Як відомо, кожна демократична, правова держава, зокрема й Україна, найвищою цінністю визнає людину, а захист її прав, свобод та законних інтересів становить основний напрям її розвитку. При цьому, як слушно зазначила Т. В. Садова, права і свободи не є безмежними. Якщо людина в процесі реалізації своїх прав і свобод посягає на права і свободи інших, урегулювання конфлікту інтересів становить обов'язок держави. У цьому разі ефективним інструментом щодо забезпечення охорони прав і свобод громадян є кримінальне судочинство²⁰³. Насамперед, це обумовлено тим, що в кримінальному провадженні до особи може бути застосовано тримання під вартою.

²⁰³ Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. С. 18.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу – це визначна подія та основа реформування кримінальної юстиції в Україні. Усі його положення спрямовані на досягнення одного з основних завдань кримінального судочинства – захист прав, свобод та законних інтересів учасників процесу. У той самий час, ураховуючи правообмежувальну специфіку кримінального судочинства, чинне кримінальне процесуальне законодавство України повинно якнайкраще забезпечувати права та свободи особи під час застосування до неї тримання під вартою. Отже, з одного боку, процесуальна діяльність уповноважених державних органів і посадових осіб зумовлена необхідністю щодо забезпечення і захисту прав особи під час здійснення кримінального провадження, а з іншого обмежує їх.

В контексті поставленої проблематики важливим завданням науки кримінального процесу є формування відповідних теоретичних положень інституту тримання під вартою, виявлення недоліків у правовій регламентації цього запобіжного заходу та розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України. Це вимагає переосмислення раніше сформованих наукових поглядів та існуючої системи гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів особи при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Аналіз правозастосовної практики щодо динаміки застосування тримання під вартою вказує на те, що існуючі процесуальні гарантії учасників кримінального судочинства є недостатніми та не забезпечують в повному обсязі захисту прав і свобод особи. Отже, можна зазначити, що на сьогодні існують всі підстави вести мову про доцільність подальшого вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час застосування тримання під вартою.

Концептуальні зміни, що відбуваються в процесі радикального реформування правового інституту запобіжних заходів, потребують нового погляду на теоретичні та прикладні аспекти його застосування в кримінальному прова-

дженні. У цьому напрямі кримінальної процесуальної діяльності досить гострим і актуальним є питання дотримання й забезпечення процесуальних гарантій прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, оскільки на законодавчому рівні саме такий вид запобіжного заходу, як тримання під вартою, визначено винятковим і найбільш суворим з усіх видів запобіжних заходів, передбачених КПК України.

У ході здійснення правообмежувальної діяльності в кримінальному процесі відбувається звуження прав певної особи, а також їх зміна порівняно з іншими особами, які не залучені до сфери кримінального провадження. У такому разі особа не може вільно та повною мірою розпоряджатися своїм майном і здійснювати певні дії, що пов'язано зі зміною обсягу її прав і свобод. З приводу цього С. М. Смоков і К. Г. Горелкіна зазначили про необхідність мати на увазі, що не тільки реальні «правомірні» обмеження (затримання чи тримання під вартою), й небезпека їх застосування, яка проявляється в загрозі втратити свободу, порушують недоторканність особи, зокрема психіку, та впливають на свідомість і вчинки людини²⁰⁴.

Оскільки застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є тимчасовим правообмежувальним заходом, він повинен обиратися із урахуванням презумпції невинуватості, що є однією з гарантій забезпечення прав, свобод та законних інтересів. Тобто, як слушно зазначили Л. Д. Удалова та О. Ю. Хабло, за своєю юридичною природою запобіжні заходи застосовуються в разі, якщо особа ще не визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки відповідно до презумпції невинуватості, вона є невинуватою. У зв'язку з цим застосування запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою, в жодному разі не повинно розцінюватися як покарання, адже є лише певним обмеженням особи, яка підозрюється, обвинувачується

²⁰⁴ Смоков С. М., Горелкіна К. Г. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві: монографія. Одеса: Астропринт, 2012. С. 11.

у вчиненні кримінального правопорушення²⁰⁵. Поділяючи позицію вчених, вважаємо за необхідне наголосити також на тому, що таке обмеження особи в певних правах і свободах є тимчасовим.

У контексті порушеного питання ще відомий радянський процесуаліст В. М. Корнуков зауважив, що при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою завжди необхідно пам'ятати, що він максимально обмежує права та свободи особи, а надмірне захоплення його застосуванням виявляється, насамперед, у зайвому, не виправданому обмеженні свободи підозрюваного, обвинуваченого²⁰⁶, що на сьогодні також залишається досить актуальним прикладним аспектом.

Як наголошує Т. Фулей, засада презумпції невинуватості означає не тільки необхідність поводження з особою, вина якої не встановлена обвинувальним вироком суду, як з невинуватою особою, а й відповідну організацію досудового розслідування взагалі. У разі обрання тримання під вартою причини позбавлення особи свободи повинні бути переконливими й конкретними²⁰⁷. Вбачається, що в ході вдосконалення кримінального процесуального законодавства України наведена позиція знайшла своє відображення у ч. 2 ст. 177 КПК України, відповідно до якої підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків. Отже, законодавець мінімізував можливість обмеження прав, свобод та законних інтересів особи, щодо якої відсутні достовірні обставини про вчинення нею кримінального правопорушення.

Варто зазначити, що в КПК України 1960 р. на відміну від чинного не йшлося про «особливий статус» три-

²⁰⁵ Кримінальний процес : підручник. За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К. : Центр учбової літератури, 2013. С. 166.

²⁰⁶ Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве: монография. Саратов : Изд-во Саратов. ин-та, 1978. С. 83.

²⁰⁷ Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 42.

мання під вартою серед системи запобіжних заходів. Винятковий характер тримання під вартою знайшов своє втілення в положеннях ст. 183 КПК України. Так, у ч. 2 ст. 183 КПК України встановлено, що, крім мети та ризиків, які є загальними для застосування всієї системи запобіжних заходів, стосовно тримання під вартою обов'язковою умовою є врахування тяжкості злочину, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа. Водночас, як слушно зауважила О. А. Солдатенко, законодавець, вказавши у КПК України 2012 року на винятковість тримання під вартою, все ж таки не визначив, яка сукупність обставин може вважатися винятковим випадком²⁰⁸. Однак той факт, що у чинному КПК України закріплено особливі вимоги до застосування найсуворішого запобіжного заходу, наочно свідчить про загальну тенденцію гуманізації здійснення кримінального провадження. Також тримання під вартою становить собою єдиний вид запобіжних заходів, для якого обов'язковою вимогою є визначення розміру застави. Отже, надавши можливість застосування альтернативного запобіжного заходу навіть після доведення прокурором доцільності застосування тримання під вартою та винесення слідчим суддею, судом відповідної ухвали, законодавець наголосив на винятковості його застосування.

Насамперед, на нашу думку, пріоритетним завданням у цьому напрямі має стати усунення правової невизначеності та неточності положень чинного кримінального процесуального законодавства України, яке безпосередньо регламентує питання забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, щодо якої застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Це зумовлено тим, що такі прогалини породжують труднощі у правозастосуванні відповідних положень з цього питання, що, у свою чергу, призводить до порушення прав особи. З огляду на це слід відзначити думку Н. О. Гредескула, який наголосив, що має настати

²⁰⁸ Солдатенко О. А. Питання обґрунтованості тримання під вартою у світлі презумпції невинуватості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 404.

особливий розумовий процес: заповнення прогалин у праві²⁰⁹. До того ж цілком доречно зазначив І. В. Ростовщиков, що низка законодавчих положень щодо забезпечення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві на сьогодні так і залишаються декларативними. Однак на першому місці питання дотримання законності завжди повинні стояти гарантії прав і свобод людини, і в, першу чергу, з боку тих осіб, які уповноважені на це владою²¹⁰.

У цьому напрямі діяльності також слід виходити з конституційних положень щодо забезпечення прав і свобод людини, які є основоположними для кримінальних процесуальних гарантій та не можуть бути звужені. З огляду на це можна стверджувати, що положення розділу 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» є своєрідним історичним надбанням розвитку невід'ємних і невідчужних прав і свобод кожної людини, а органи державної влади та посадові особи зобов'язані неухильно їх забезпечити.

Досліджуючи питання забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи при застосуванні тримання під вартою, вважаємо за доцільне звернути увагу на їх систему. У цьому аспекті слушною є позиція Ю. В. Кириченко, який звернув, зокрема, увагу на те, що видова кваліфікація прав і свобод людини та громадянина сприяє забезпеченню повноти й обґрунтуванню послідовності викладу таких прав, а також полегшенню орієнтування в різноманітних правах людини²¹¹. На підставі змістовної характеристики прав і свобод розрізняють негативні та позитивні права. Існує також класифікація прав та свобод громадянина, яка ґрунту-

²⁰⁹ Гредескул Н. А. К учению об осуществлении права. Интеллектуальный процесс, требующийся для осуществления права. Социально-юридическое исследование. Х.: Тип. А. Дарре, 1900. С. 149.

²¹⁰ Ростовщиков И. В. Обеспечение и защита прав и свобод личности: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. М., 1997. С. 12.

²¹¹ Кириченко Ю. В. Класифікація прав і свобод людини і громадянина за Конституцією України: теоретичні та практичні аспекти. *Право: зб. наук. праць* Харк. нац. педагог. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Право. 2014. Вип. 21. С. 27.

ється на теорії їх походження, та складається з трьох поколінь: громадянські та політичні права, соціально-економічні та культурні, колективні або права «солідарності»²¹².

Проаналізувавши останні дослідження з цього питання²¹³, слід зазначити, що найбільш поширеною є класифікація прав і свобод громадянина на п'ять груп, а саме: особисті, політичні, економічні, соціальні та культурні. Такий поділ здійснено залежно від сфери реалізації суспільних відносин. При цьому, як стверджує Ю. В. Кириченко, не зважаючи на те що класифікації прав і свобод особи приділено значну увагу, виникає необхідність її вдосконалення з огляду на зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві. Зокрема, виникають суперечки з приводу доцільності внесення певних прав і свобод до кожної з груп²¹⁴. Стосовно права на свободу та особисту недоторканність, то науковці відносять його здебільшого до категорії особистих прав, що ми цілком підтримуємо.

Зазначене право є правом першого покоління, тобто таким, що виникло в результаті буржуазних революцій в Європі і Америці²¹⁵, а отже є одним із традиційних прав, що було сформульовано ще під час створення перших демократичних форм державного правління. На сьогодні найбільшого обмеження воно зазнає саме під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Виходячи з аналізу положень ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, право на сво-

²¹² Мушак Н. Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізації цих процесів. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 298.

²¹³ Литвиненко І. Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2 (22). С. 58; Актуальні проблеми конституційного права України: підручник. За заг. ред. А. Ю. Олійника. К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. С. 235.

²¹⁴ Кириченко Ю. В. Класифікація прав і свобод людини і громадянина за Конституцією України: теоретичні та практичні аспекти. С. 31.

²¹⁵ Лазур Я. В. Щодо класифікації прав і свобод людини. *Форум права*. 2011. № 1. С. 565.

боду на особисту недоторканність не є абсолютним та може бути обмежене у випадках, виключний перелік яких закріплено в зазначеній статті. До таких випадків належать: законний арешт або затримання особи, здійснене з метою доставлення її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення, або її втечі після його вчинення²¹⁶.

Згідно зі ст. 7 КПК України, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність є однією із засад кримінального провадження. За твердженням О. І. Галагана та Д. П. Письменного, засади кримінального провадження становлять гарантію справедливого правосуддя, забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження²¹⁷. У свою чергу, П. М. Кубрак звертає увагу на те, що порушення засад кримінального провадження є порушенням кримінального процесуального закону, а також підставою для «обов'язкового скасування вироку та інших процесуальних рішень у справі»²¹⁸. Ми повністю поділяємо наведені позиції вчених.

Разом із тим слід наголосити, що чинний КПК України значно розширив критерії забезпечення зазначеного права. Так, ст. 14 КПК України 1960 р. «Недоторканість особи» складалася з двох частин, в яких законодавець вказав на неможливість арешту інакше, ніж на підставі судового рішення, а також на обов'язок прокурора негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або

²¹⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. : офіц. пер. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 270.

²¹⁷ Галаган О. І., Письменний Д. П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 170.

²¹⁸ Кубрак П. М. Конституційні засади як гарантія забезпечення прав і свобод суб'єктів кримінального провадження. *Міжнародний Юридичний вісник*: зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. Вип. 1 (2). С. 96.

утримується під вартою. В той час, положення ст. 12 чинного КПК України містить в собі п'ять частин. Крім положень, що існували у ст. 14 КПК України 1960 р., в ст. 12 чинного КПК України акцентовано увагу на необхідність негайного повідомлення близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб про затримання особи, взяття її під варту, а також про місце її перебування. До того ж, з метою приведення кримінального процесуального законодавства у відповідність до існуючих міжнародних правових стандартів щодо застосування запобіжних заходів у ч. 2 ст. 12 КПК України вказано, що особа, затримана через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення повинна бути доставлена до слідчого судді в найкоротший строк. Крім того, змістовною складовою даної засади кримінального провадження є також вказівка на кримінальну відповідальність за затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого КПК України. Отже, наведене ще раз доводить особливу увагу законодавця до забезпечення законності під час тимчасового обмеження права на свободу та особисту недоторканність.

Як зауважив Ю. І. Браверман, положення ст. 12 КПК України містить у собі конституційний принцип, а тому вказана засада кримінального провадження повинна відповідати його змісту. Однак, на відміну від норм ст. 29 Конституції України, положення КПК України не містить обов'язку негайного повідомлення кожному заарештованому чи затриманому про мотиви арешту чи затримання, а також роз'яснення його прав та надання можливості з моменту затримання захищати себе особисто й користуватися правовою допомогою адвоката²¹⁹. Свою позицію науковець обґрунтовує тим, що засади кримінального провадження, створенні на підставі Конституційних принципів,

²¹⁹ Браверман Ю. І. Відображення конституційних принципів в засадах кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2013. № 5. С. 262.

повинні бути сформовані відповідно до тексту та визначень таких принципів.

Разом із тим Ю. І. Браверман наголосив, що законодавець не наділений правом офіційного тлумачення Конституції України, у той час як формулювання деяких із засад кримінального провадження схоже саме на тлумачення Основного Закону²²⁰. Проте з такою позицією ми не погоджуємося. На нашу думку, конституційні засади кримінального провадження мають відповідати основним конституційним положенням виключно за своїм змістом. При цьому цитування конституційних положень у кримінальному процесуальному законодавстві вважаємо недоцільним, оскільки формулювання засад кримінального провадження здійснено законодавцем відповідно до потреб досудового розслідування та судового провадження. Крім того, необхідно зазначити, що загальна засада щодо забезпечення права на захист міститься в ст. 20 КПК України. Оскільки особливістю засад кримінального провадження є їх застосування на всіх його стадіях, то внесення доповнень до ст. 12 КПК України щодо забезпечення особи захисту під час її затримання вважаємо зайвим.

Щодо доцільності внесення до зазначеної статті КПК України положення про обов'язок негайного повідомлення кожному заарештованому чи затриманому про мотиви арешту чи затримання, то відповідна вказівка міститься в положеннях КПК України, які регламентують процедуру затримання та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Вважаємо, що засади кримінального провадження повинні відображати виключно основні положення досудового розслідування та судового провадження. Більш докладна регламентація окремого процесуального інституту має міститися у відповідних розділах та статтях КПК України.

Новелою чинного КПК України в частині забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час застосування тримання під вартою є введення ст. 206 КПК України. Відповідно до положень цієї статті кожен слідчий суд-

²²⁰ Там само. С. 263.

дя має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав особи, яка тримається під вартою. Єдиною умовою винесення такої ухвали є перебування особи, яка тримається під вартою, у межах територіальної юрисдикції відповідного суду.

Щодо важливості появи наведеного положення в КПК України, то слушною вбачається думка В. І. Чорнобук. Автор зазначив, що таке нововведення забезпечує кожній особі, яка піддана арешту або триманню під вартою, зокрема шляхом забезпечення компетентним представником судової влади, права на правовий захист²²¹.

Положення ст. 206 КПК України містять загальні риси засад застосування тримання під вартою, які наведені в міжнародних правових актах. Зокрема, у разі, якщо після отримання слідчим суддею з будь-яких джерел відомостей, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому КПК України порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи. Відповідно до ч. 5 ст. 206 КПК України слідчий суддя повинен звільнити особу, якщо органами державної влади чи службовою особою не буде доведено відсутність зволікання в доставленні особи до суду.

Необхідність здійснення судового контролю за законністю застосування тримання під вартою закріплена також у п. 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Водночас, як свідчить аналіз низки рішень ЄСПЛ, випадки порушення зазначеного пункту

²²¹ Чорнобук В. Запровадження інституту слідчого судді в Україні та його роль у забезпеченні дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 82.

Конвенції є непоодинокими. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ від 10.03.2010 р. у справі «Мироненко і Мартиненко проти України», судом було встановлено порушення права заявників на судовий контроль законності тримання їх під вартою. Так, ЄСПЛ було встановлено, що 24 жовтня 2000 р. заступник прокурора м. Києва дав санкцію на тримання заявників під вартою. 8 листопада 2000 р. заявники звернулися до Московського районного суду м. Києва зі скаргою на цю санкцію прокурора. 17 січня 2001 р. Московський суд за відсутності заявників та їхнього захисника закриття провадження за скаргою заявників щодо санкціонування прокурором їхнього арешту у зв'язку із закінченням попереднього слідства в справі, як це передбачено Постановою Пленуму Верховного Суду України від 30 вересня 1994 р. № 10. ЄСПЛ у своєму рішенні вказав на те, що, ухвалюючи рішення про закриття провадження, національний суд керувався Постановою Пленуму Верховного Суду України. Проте Суд раніше встановив, що постанови Пленуму Верховного Суду не мають сили закону і не є обов'язковими до виконання судами та правоохоронними органами. Ураховуючи такі обставини, ЄСПЛ визнано, що ініційоване заявниками провадження з перевірки законності тримання під вартою тривало більш ніж два місяці і не завершилося винесенням рішення по суті. Отже, заявники не реалізували, свого права на судовий контроль законності їх тримання під вартою. Тобто, мало місце порушення цього положення²²².

Ще одним важливим обов'язком (ч. 6 ст. 206 КПК України) слідчого судді щодо захисту прав людини є вимога законодавця зафіксувати заяву особи про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі. У такому разі слідчий суддя зобов'язаний вжити заходів для забезпечення безпеки особи. З метою підвищення ступеня захисту осіб, щодо яких застосовано тримання під вартою,

²²² Справа «Мироненко і Мартенко проти України» (заява № 4785/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 р. *Верховна Рада України* : офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_567.

положення ч. 7 ст. 206 КПК України зобов'язують слідчого суддю вживати зазначені заходи незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри щодо вчинення стосовно неї незаконних дій. Так, висновком Тимчасової спеціалізованої комісії (далі – ТСК) з перевірки суддів загальної юрисдикції від 07.04.2015 р. встановлено, що підозрюваний під час судового засідання заявив про те, що у ході затримання працівники правоохоронних органів били його по обличчю, зривали одяг, силоміць заштовхнули його в машину. Частина уражень на обличчі підозрюваного була візуально доступна під час судового засідання 24 січня 2014 р. Незважаючи на це, суддя не здійснив дій, передбачених ч. 6 ст. 206 КПК України. За результатами проведеної перевірки ТСК визнала в діях судді Оболонського районного суду м. Києва порушення присяги судді²²³.

Крім того, у ч. 9 ст. 206 КПК України міститься положення, відповідно до якого слідчий суддя зобов'язаний вжити заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником. Забезпечення права на захист є однією із засад кримінального провадження, закріплених у ст. 7 КПК України. Право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника закріплене у ст. 42 КПК України. Насамперед, особлива увага законодавця до правового інституту захисту під час здійснення кримінального провадження пов'язана з тим, що саме професійний захисник здатен, з одного боку, забезпечити дотримання законодавства під час застосування до підозрюваного, обвинуваченого заходів примусу. З іншого боку, у разі перебування підозрюваного, обвинуваченого під вартою адвокат користується процесуальними правами особи, захист якої він здійснює, зокрема і в частині збирання та подання слідчому, прокурору, слідчому судді доказів. Положення КПК України щодо можливості захисника користуватися правами підозрюваного, обвинува-

²²³ Висновок Тимчасової спеціалізованої комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції від 07.04.2015 р. № 16/02-15. URL: <http://vl.ko.court.gov.ua/sud1010/200757/>.

ченого є важливою гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи, яка перебуває під вартою, та з об'єктивних причин не здатна самотійно реалізовувати надані їй законом права.

У настільній книзі професійного судді містяться досить чіткі рекомендації до вирішення питання щодо відмови від захисника або його заміни. Так, слідчому судді рекомендовано з'ясувати в підозрюваного, обвинуваченого наступне: причини відмови від захисника; якщо така відмова відбувається у зв'язку із незадоволенням якістю наданих послуг чи підозрюваний, обвинувачений бажає укласти договір з іншим захисником; якщо підозрюваний, обвинувачений не має коштів на оплату захисника, необхідно з'ясувати, чи має підозрюваний, обвинувачений право на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави; чи володіє особа відповідними знаннями в галузі права для того, щоб у подальшому здійснювати свій захист самотійно²²⁴.

На нашу думку, врахування слідчим суддею зазначеного переліку питань допоможе йому сформулювати в відповідь на запитання, чи є об'єктивними причини відмови підозрюваного, обвинуваченого від захисника. Упевнившись у тому, що рішення підозрюваного, обвинуваченого про відмову від захисника є добровільним та виваженим, слідчий суддя, суд мають роз'яснити останнім про: 1) тяжкість злочину, у вчиненні якого його підозрюють, обвинувачують; 2) необхідність самотійного представлення своєї позиції у суді та дотримання специфічних правил і процедур в суді; 3) існування обставин, за яких участь захисника є обов'язковою. Вважаємо, що наведені рекомендації мають бути використані в кримінальному процесуальному законодавстві шляхом внесення відповідних змін до положень КПК України.

У той самий час у разі, якщо в підозрюваного, обвинуваченого виникне необхідність у встановленні зв'язку із

²²⁴ Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / Н. О. Марчук, В. В. Касько, Р. О. Куйбіда та ін. За ред. Н. О. Марчук. К. : Арт-Дизайн, 2015. С. 20-21.

захисником, слідчий суддя, суд зобов'язані надати їм допомогу, зокрема шляхом надання можливості використати засоби зв'язку для запрошення захисника.

На сьогодні механізм державного захисту й забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні охоплює цілісну систему процесуальних дій і рішень, які приймаються слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом, за допомогою чого гарантується забезпечення конституційних прав і свобод. Відповідно до положень ст. 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Також кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань. Крім того, згідно зі ст. 64 Конституції України, права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім як в умовах введення воєнного та надзвичайного стану. До цього слід додати й ст. 68 Конституції України, згідно з якою кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, а незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Безумовно, таке обмеження поширюється і на процесуальний інститут тримання під вартою.

Подібні конституційні обмеження можна також зустріти у Конституціях більшості зарубіжних країн. Наприклад, у ст. 281 Конституції Республіки Індонезія до виняткових випадків обмеження прав і свобод людини додатково внесені релігійні цінності²²⁵.

На наш погляд, більш детальний підхід до обмеження конституційних прав і свобод людини встановлено в Основному законі Федеративної Республіки Німеччина 1949 р., де обмеження конкретного права зазначено в статті, яка його ж і гарантує. Позитивним слід вважати й положення ст. 19 Основного закону ФРН, якими закріплено загальні

²²⁵ Конституции государств Азии : в 3 т. / под ред. Т. Я. Хабриевой. М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ ; Норма, 2010. Т. 1: Западная Азия. С. 159-160.

вимоги до інших законодавчих актів, якими можливе обмеження прав і свобод людини. До них належать: 1) тільки випадки, безпосередньо передбачені в Основному законі; 2) закон повинен мати загальний порядок, а не стосуватися конкретного випадку; 3) у законі має бути зазначено право, що обмежується, з указівкою на відповідну статтю; 4) інші права в жодному разі не повинні бути обмежені. Такий механізм обмеження конституційних прав і свобод людини більшою мірою гарантує захист від необґрунтованого обмеження, а також дозволяє уникнути законодавчих колізій між конституцією та законами з цього питання²²⁶.

Щодо законодавчого врегулювання питання захисту прав і свобод громадян під час застосування тримання під вартою заслуговує на увагу процедура «Хабеас корпус», що застосовується в кримінальному судочинстві США. Вона передбачає подання заарештованим скарги про видання судом наказу «Хабеас корпус» щодо захисту недоторканності особи від неправомірного арешту. Згідно з цією процедурою заарештований має право оскаржити свій арешт у судовому порядку в межах тієї самої судової системи, зокрема федеральної або штатної²²⁷. Аналогічна процедура застосовується у британському кримінальному процесі, проте нині її роль незначна. До того ж законодавство Великобританії, з одного боку, передбачає відповідальність за будь-яке незаконне діяння та будь-які наслідки, які з нього випливають, незалежно від того, чи бажала та передбачала наявні наслідки винна особа. Проте, з іншого боку, однією з вимог відповідальності є усвідомлення винною особою сутності своїх дій²²⁸.

²²⁶ Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия : учебное пособие / (сост. сб., пер., авт. введ. и вступ. ст. В. В. Маклаков). 7-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2010. С. 121.

²²⁷ Махов В. Н., Пешков М. А. Уголовный процесс США (до-судебные стадии) : учеб. пособ. М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. С. 27.

²²⁸ Войтюк О. С., Кравченко О. В. Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій під час кримінального прова-

З метою посилення гарантій захисту прав осіб, які тримаються під вартою, у цій країні була введена посада «офіцер із нагляду», який контролює весь процес арешту особи з метою недопущення порушень її прав, свобод та законних інтересів²²⁹. В Україні нагляд за додержанням закону під час застосування тримання під вартою здійснює прокурор, слідчий суддя та суд. Зокрема, з боку прокурора контроль відбувається шляхом погодження або відмови у погодженні клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України.). У свою чергу, слідчий суддя або суд постановляє ухвалу про обрання останнього або його зміну на більш м'який запобіжний захід (ч. 6 ст. 193 КПК України). Таким чином, можна ствердити, що в КПК України передбачена дворівнева система контролю за дотриманням прав і свобод особи під час визначення доцільності їх обмеження при застосуванні тримання під вартою.

Діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду під час вирішення питання про застосування тримання під вартою є надзвичайно складною та відповідальною. Слід погодитися з позицією І. І. Заболотного, який зауважив, що судовий контроль посідає особливе місце в механізмі захисту конституційних прав і свобод. Крім того, науковець наголошує на тому, що здійснення ефективного судового контролю в разі взяття особи під варту є необхідним не тільки для забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, а й для того, щоб убезпечити від можливого неналежного поводження за обставин, коли особа є особливо вразливою²³⁰.

дження й можливості його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 175.

²²⁹ Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. 2-е изд., доп. и испр. М. : Зерцало–М, 2002. С. 57.

²³⁰ Заболотный И. И. Судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2013. № 2–2. Т. 26 (65). С. 300–301.

Стосовно участі прокурора в забезпеченні прав, свобод та інтересів особи, то дане питання буде більш докладно розглянуте в наступному підрозділі. Крім того, слід зазначити, що одним із заходів забезпечення прав і свобод особи під час застосування тримання під вартою є обов'язкова участь підозрюваного, обвинуваченого у судовому засіданні під час розгляду клопотання про застосування щодо нього зазначеного виду запобіжного заходу. Разом з цим у КПК України передбачений виняток із цього правила, зокрема слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, лише у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений оголошений у міжнародний розшук.

У цьому контексті слушною слід вважати думку О. М. Коріняк, яка зазначила, що одним із підтверджень дотримання прав і свобод громадянина під час застосування тримання під вартою є законність прийнятого рішення. Далі, розкриваючи зміст законності стосовно зазначеного рішення, вчена перераховує ознаки, яким воно має відповідати: 1) прийняття рішення правомочними суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності; 2) його відповідність вказаним у законі умовам та підставам; 3) дотримання передбаченого законом порядку; 4) дотримання встановленої законом процесуальної форми²³¹.

До механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час тримання під вартою слід також віднести положення ч. 3 ст. 183 КПК України, відповідно до якого слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування цього виду запобіжного заходу зобов'язаний визначити розмір застави. Слід наголосити, що зазначений обов'язок слідчого судді, суду повинен застосовуватися в усіх випадках, крім обставин, наведених у ч. 4 ст. 183 КПК

²³¹ Коріняк О. М. Проблемні питання захисту прав та свобод при застосування запобіжного заходу – тримання під вартою. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 256.

України, зокрема й щодо осіб, які відбувають покарання. Відповідне роз'яснення міститься в узагальненні судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Зокрема, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ наголошує на тому, що обов'язок визначити розмір застави при застосуванні тримання під вартою не містить винятків (крім ч. 4 ст. 183 КПК), тому, застосовуючи цей запобіжний захід до особи, яка вже відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, необхідно виконувати вимоги ч. 3 ст. 183 КПК, а саме: визначати розмір застави²³². На наш погляд, такий підхід законодавця є доцільним тільки у випадку, коли строк перебування засудженого у місцях позбавлення волі є тривалим, у будь-якому випадку не менше, ніж два місяці. У разі, коли засуджений має відбутися покарання у вигляді позбавлення волі, яке перевищує зазначений термін, вважаємо застосування застави недоцільним, оскільки особа в будь-якому випадку перебуватиме в місцях позбавлення волі та не зможе якимось чином перешкоджати кримінальному провадженню.

Беручи до уваги викладене, підтримаємо позицію В. Ю. Мельникова, який зауважив, що межі обмеження прав людини – це законодавчо встановлені положення, які дозволяють визначити характер, ступінь та способи втручання у сферу прав і законних інтересів особи при застосуванні законодавчо встановлених правообмежень. Учений констатував, що законне обмеження прав людини має відповідати таким вимогам: суворі законодавчі регламентації; обмеженість кола осіб, які можуть його застосовувати, і щодо яких можуть застосовуватися правообмеження;

²³² Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг): пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. *Офіц. сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ*. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

тимчасовий характер; винятковість; альтернативність, гуманізм і справедливість²³³.

Значна частина обмежень прав і свобод особи відбувається саме на стадії досудового розслідування, яка, на думку М. Є. Шумило, є найбільш вразливою для порушення прав людини і громадянина, оскільки в ній переплітаються і не збігаються інтереси особи, суспільства та держави²³⁴, з чим у повній мірі не можна не погодитися. Дійсно, з однієї сторони, стадія досудового розслідування відрізняється широким спектром застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що є потенційно небезпечним з позиції дотримання верховенства права та законності в кримінальному провадженні. З іншого, їх застосування є необхідним для швидкого й повного розслідування кримінального провадження, адже доволі не завжди особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, співпрацює з органами досудового розслідування.

Слід відзначити, що в чинному КПК України закріплені додаткові гарантії захисту прав і свобод окремої категорії осіб, до яких можливе застосування тримання під вартою. По-перше, це особливості обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо осіб, відносно яких запроваджено особливий порядок здійснення кримінального провадження (ст. 482–483 КПК України); по-друге, це особливості застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (ст. 492 КПК України); по-третє, особливості тримання під вартою на підставі рішення компетентного органу іноземної держави, а також для забезпечення видачі особи (екстрадиційний арешт) та його припинення (ст. 570, 580, 584, 586 КПК України);

²³³ Мельников В. Ю. Обеспечение и защита прав человека при применении мер процессуального принуждения в досудебном производстве Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 2014. С. 15.

²³⁴ Шумило М. Є. Наукові основи реформування досудового слідства. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (8 жовтня 2010 р., м. Одеса). Одеса, 2010. С. 375.

по-четверте, обрання запобіжного заходу стосовно судді та народного депутата України (глава 37 КПК України).

З огляду на такі законодавчі особливості Ю. В. Циганюк умовно поділив їх на такі види. За наявністю іноземного елемента: 1) ті, що застосовуються на підставі рішення судів України; 2) ті, що застосовуються на підставі рішень компетентного органу іноземної держави. За критерієм особистісних об'єктивних характеристик: 1) особливості, пов'язані із застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у зв'язку зі здоров'ям, фізичним та психічним розвитком, віком; 2) особливості, пов'язані із застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у зв'язку із професійною діяльністю підозрюваного, обвинуваченого, вибірністю обійманої посади²³⁵.

У свою чергу, М. І. Дерев'янка надає більш широкий перелік підстав класифікації гарантій дотримання прав і свобод особи під час застосування тримання під вартою. У ході свого дослідження автор дійшов висновку, що класифікація зазначених елементів механізму охорони прав і свобод особи здійснюється за різними критеріями, а саме: за поширеністю; за рівнем юридичної сили нормативно-правових актів, в яких закріплені гарантії; за суб'єктами, які їх реалізують; залежно від стадії кримінального провадження, під час якої застосовується тримання під вартою; залежно від встановленої процедури застосування даного виду запобіжного заходу²³⁶. На наш погляд, наведений спосіб групування гарантій дотримання прав і свобод громадянина є вичерпним і таким, що найбільш повно розкриває їх сутність.

Вважаємо, що всі зазначені вище особливості здійснення кримінального провадження є гарантіями

²³⁵ Циганюк Ю. В. Гарантії застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до окремої категорії осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 2. Т. 3. С. 130.

²³⁶ Дерев'янка М. І. Види гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 191.

прав і свобод осіб під час застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

З урахуванням викладеного, на нашу думку, в чинному КПК України доцільно закріпити додаткове положення, відповідно до якого під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обмеження прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого допускається лише в мінімальних межах, здійснюваних виключно в інтересах інших осіб, держави та суспільства, якщо в інший спосіб неможливо досягти завдання кримінального провадження.

3.2. Прокурорський нагляд за законністю та обґрунтованістю застосування тримання під вартою

Проголошений Конституцією України принцип верховенства права як засіб забезпечення фундаментальних прав і свобод людини та громадянина не лише чітко визначив пріоритетні напрями прокурорської діяльності, але й зумовив необхідність докорінного реформування органів прокуратури. Тобто, від часу прийняття Конституції України триває системне реформування прокуратури як складової частини державного механізму²³⁷. Але й сьогодні це питання не втрачає своєї актуальності та дискусійності, про що свідчать останні дослідження, проведені в цьому напрямі.

Відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону ін-

²³⁷ Литвак О., Шумський П. Проблеми реформування правозахисної діяльності органів прокуратури. *Протидія злочинності: теорія і практика* : м-ли IV міжвузівської наук.-практ. конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих вчених (19 жовтня 2012 р.). К., Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 299.

ших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;

3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом (ч. 2 ст. 131-1 Конституції України).

На сьогодні залишається дискусійним питання щодо місця прокуратури в системі органів державної влади. Так, на думку В. А. Михайленка, у механізмі держави прокуратура має незалежний статус, а її об'єднання з іншими органами влади є недоцільним. Свою позицію науковець обґрунтовує, виходячи з аналізу функціональних обов'язків, покладених на органи прокуратури²³⁸. Аналогічну позицію займає В. Ю. Руденко, який наголошує, що незалежність прокуратури пов'язана, перш за все, з її юридичною природою та повноваженнями, що їй притаманні. У той самий час учений вказує на можливість віднесення прокуратури до особливої, четвертої, гілки державної влади²³⁹. Поділяючи позицію дослідників порушеної проблематики щодо виокремлення прокуратури та не віднесення її до жодної з гілок державної влади, ми не погоджуємося з доцільністю виокремлення контрольно-наглядової групи органів державної влади. Звернемо увагу, що відповідно до положень ст. 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Отже, Основний Закон України не передбачає існування четвертої гілки влади.

У контексті досліджуваного питання слушною є думка В. Д. Войцишена, який зауважив, що в жодній з конституцій країн Європейського Союзу органи прокуратури не віднесені до самостійної гілки влади чи органу, що конт-

²³⁸ Михайленко В. А. Місце прокуратури у системі влади в Україні. *Форум права*. 2011. № 2. С. 616.

²³⁹ Руденко В. Ю. Місце та роль прокуратури в системі державних інститутів, що захищають права і свободи людини і громадянина. *Держава і право*. 2010. № 48. С. 197–198.

ролює й наглядає за іншими гілками влади²⁴⁰. Враховуючи те, що Україна йде шляхом інтегрування до європейської спільноти, визначаючи місце прокуратури в системі органів державної влади, на нашу думку, слід взяти до уваги саме європейський досвід. При цьому використання європейської моделі функціонування органів прокуратури повинно відбуватися з урахуванням особливостей, що існують у правовій системі нашої держави. Україна має значний досвід у застосуванні інституту прокуратури, свої правові традиції, тому політика держави в цьому напрямі повинна бути виваженою та відповідати потребам національної моделі розвитку законодавства.

Аналізуючи основні напрями трансформації функцій прокуратури М. Якимчук зазначив, що їх слід розглядати з урахуванням європейського вибору України, оскільки процеси реформування органів прокуратури завжди були досить складними, але останнім часом особливо загострилися дискусії навколо питання обрання оптимальної моделі прокурорської системи та її функцій. Декілька років тому ще більш ускладнилася ситуація через вимоги структур Ради Європи, насамперед Венеціанської комісії, позбавити прокуратуру функції нагляду за додержанням і застосуванням законів. При цьому згідно з резолюцією Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) від 4 жовтня 2010 р. функція прокуратури України щодо нагляду за додержанням і застосуванням законів визнана такою, що суперечить європейським стандартам, а повноваження прокуратури в Україні були ширшими, ніж це необхідно в демократичній державі. Як альтернативу функції нагляду ПАРЄ рекомендувала зміцнення ролі омбудсмена та запровадження системи безоплатної правової допомоги²⁴¹.

²⁴⁰ Войцишен В. Прокуратура України в системі Конституційного поділу влади у контексті європейських стандартів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 60.

²⁴¹ Якимчук М. Основні напрями трансформації функцій прокуратури України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 4. С. 25–30.

На виконання указу Президента України «Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи» (План заходів) від 12 січня 2011 р. в Україні почала обговорюватися проблема трансформації «загальнонаглядової» функції у правозахисну та здійснювався пошук її оптимальної моделі. Відповідно до пункту 5 зазначеного Плану запропоновано вжити необхідних заходів щодо наближення правових засад діяльності правоохоронних органів до європейських стандартів, посилення демократичного контролю у цій сфері, зокрема, розробити концепцію реформування правоохоронних органів. Інакше кажучи реформування прокуратури, зокрема її функцій, має здійснюватися не ізольовано, а в межах концепції реформування правоохоронних органів²⁴².

Під час обговорення законопроекту КПК України, підготовленого Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, М. В. Оніщук зазначав, що в ньому пропонується закріпити процесуальні механізми щодо оптимізації практики обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Насамперед йдеться про підвищення вимог до сторони обвинувачення, зокрема прокурора, у частині доведення необхідності застосування запобіжного заходу саме у вигляді тримання під вартою, адже цей захід є винятковим. Зазначене зумовлене тим, що протягом тривалого часу тримання під вартою застосовується майже до половини підозрюваних, обвинувачених, у той час як лише 25,4 % з них у подальшому засуджується до позбавлення волі²⁴³. За результатами нашого дослідження така тенденція має місце й на сьогодні, про що ми переконуємося.

²⁴² Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи : указ Президента України від 12.01.2011 р. № 24/2011. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/24/2011>.

²⁴³ Оніщук М. Новий Кримінальний процесуальний кодекс суттєво посилить захист прав людини та підвищить ефективність розслідування злочинів. *Право України*. 2009. № 2. С. 26–27.

На думку М. К. Якимчука, позбавлення прокуратури наглядової функції й обмеження її ролі лише представництвом у суді не дасть прокурорам можливості проводити перевірки в кримінальному провадженні тоді, коли цього вимагає захист державних або суспільних інтересів. Тому, як вважає вчений, при внесенні змін та доповнень і до Конституції України, і до Закону України «Про прокуратуру» має йтися про дві форми діяльності прокурора – досудову (у формі перевірок) та судову (власне представництво). Саме вони в остаточному варіанті мають складати таку функцію прокуратури, як «захист прав і свобод людини та громадянина, державних і суспільних інтересів та їх представництво в суді у випадках, встановлених законом». Надання прокурору права досудового вирішення питань, пов'язаних з усуненням порушень законності, дало б можливість забезпечити належну оперативність реагування, розвантажити суди від розгляду справ, які можна вирішити в позасудовому порядку²⁴⁴.

У свою чергу, Є. Попович зазначив, що правозахисна діяльність прокуратури України це крок до європейської інтеграції, адже потребує негайного вирішення питання щодо збереження за прокуратурою повноваження з нагляду за виконанням законів, або ж вона має стати лише обвинувальним органом кримінального переслідування. Водночас у зарубіжних державах у цьому аспекті не вироблено єдиних стандартів побудови й діяльності прокуратури. Тому дослідження правового статусу української прокуратури неможливе поза контекстом соціально-політичних умов її функціонування, національних традицій, особливостей правової культури народу²⁴⁵, з чим ми погоджуємося.

В наведеному контексті слухним є твердження І. Л. Петрухін, який зауважив, що здійснюючи загальний

²⁴⁴ Якимчук М. Основні напрями трансформації функцій прокуратури. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 4. С. 26–29.

²⁴⁵ Попович Є. Правозахисна діяльність прокуратури України – крок до європейської інтеграції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 3. С. 14.

нагляд прокуратура намагається «обійняти неосяжне»²⁴⁶. Дійсно, кількість прокурорів, які здійснювали загальний нагляд, явно не відповідала кількості правозастосовних актів, що видаються щодня та потребують відповідної перевірки. З огляду на це здійснення прокуратурою якісного нагляду за додержанням законодавства в різних галузях було неможливим, тому цілком логічним є те, що в кінцевому варіанті Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. функцію загального нагляду виключено з переліку функцій органів прокуратури²⁴⁷. Отже, можна констатувати, що законодавець у процесі реформування прокуратури пішов європейським шляхом, що слід вважати позитивним аспектом.

Підґрунтям такого реформування стало прийняття й затвердження указом Президента України Концепції реформування кримінальної юстиції України від 8 квітня 2008 р. Виходячи зі змісту тлумаченням термінів, що вживаються у цій Концепції, процесуальне керівництво прокурора – це: 1) організація процесу досудового розслідування; 2) визначення напрямів розслідування; 3) координація процесуальних дій; 4) сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих; 5) забезпечення дотримання у процесі розслідування вимог законів України²⁴⁸.

З прийняттям у 2012 р. чинного КПК України законодавцем запроваджено дещо інший підхід до діяльності прокуратури. Зокрема, у ч. 2 ст. 36 КПК України закріплено, що здійснення процесуального керівництва є формою нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Про процесуальне керівництво йдеться також у наказі Генеральної прокуратури України № 4гн від 19.12.2012 р. «Про організацію діяльності проку-

²⁴⁶ Петрухин И. Л. Прокурорский надзор и судебная власть : учеб. пособ. М. : Проспект, 2001. С. 19.

²⁴⁷ Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2, 3. Ст. 12.

²⁴⁸ Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 08.04.2008 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

рорів у кримінальному провадженні»²⁴⁹, в якому прокурорів, які здійснюють контроль за проведенням досудового розслідування, називають не інакше, ніж процесуальними керівниками. У той самий час, навіть незважаючи на прийняття в 2014 р. нового Закону України «Про прокуратуру», у ньому з-поміж інших функцій прокуратури передбачено нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Однак на той час у Конституції України серед завдань, що покладалися на прокуратуру, здійснення процесуального керівництва було відсутнє, що свідчило про суперечливість законодавчих положень. Лише Законом України від 02.06.2016 р. «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» до Конституції України були внесені зміни й на прокуратуру покладено здійснення організації та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням²⁵⁰. Отже, вбачається, що цим законом ще більше розширено межі повноважень прокурора в кримінальному провадженні, про що свідчить вказівка на організацію прокурором досудового розслідування, а не лише керівництва. Тобто, у Конституції України законодавець в іншій площині розглядає спрямованість повноважень прокурора в кримінальному провадженні. Як бачимо, і сьогодні законодавство з питань діяльності органів прокуратури залишається внутрішньо суперечливим, а повноваження прокурора так і не отримали чіткого й однозначного визначення та розмежування. Відтак функціональна спрямованість прокуратури залишається недосконалою, що не дає змогу в повній мірі забезпечити додержання засади верховенства права і законності.

²⁴⁹ Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України № 4гн від 19.12.2012 р. (зі змінами від 26.07.2013 № 4гн-1). *Генеральна прокуратура України*: офіц. веб-портал. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/>.

²⁵⁰ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.

Як свідчить аналіз наукових джерел, пропозиції вчених про доцільності існування процесуального керівництва прокурора розділилися. Так, деякі науковців підтримують думку про те, що саме здійснення прокурором процесуального керівництва є формою виразу його владно-розпорядчих функцій²⁵¹. Поділяючи наведену позицію Д. І. Ракус додає, що процесуальне керівництво прокурора – це оптимальний та ефективний спосіб здійснення нагляду та контролю в кримінальних провадженнях²⁵².

Окремі процесуалісти вважають, що процесуальне керівництво становить одну із самостійних функцій прокурора. На підтримку такої позиції М. В. Руденко та В. П. Півненко вказують на те, що здійснення процесуального керівництва спрямоване на забезпечення виконання завдань кримінального провадження, у той час як діяльність прокурора в межах функції нагляду за додержанням законів передбачає забезпечення законності всього досудового розслідування²⁵³. Крім того, М. В. Руденко наголошує, що обов'язок слідчого погоджувати з прокурором вчинення певних слідчих (розшукових) дій, застосування запобіжних заходів також є виявом процесуальних керівних повноважень прокурора²⁵⁴.

²⁵¹ Давиденко Л. М. Прокурорська влада: міф чи реальність? Чи відповідає вона принципам правової держави? *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 7. С. 38; Тутишкін Н. П. Процесуальне положення і функції прокурора в стадії попереднього розслідування. К., 1996. С. 84.

²⁵² Ракус Д. І. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням: тенденції трансформації та практика реалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 205.

²⁵³ Руденко М. В., Півненко В. П. Про сутність прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 279.

²⁵⁴ Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 165.

Слід підтримати наукову позицію вчених, які вказують на процесуальне керівництво як на форму реалізації функції нагляду за додержання законів органами, що проводять досудове розслідування²⁵⁵. У цьому аспекті необхідно зауважити, що функція нагляду за додержанням законів є конституційною, а відповідно до ст. 8 Конституції України вона має найвищу юридичну силу. Тобто, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти мають прийматися на її основі та відповідати їй. З огляду на зазначене можна дійти висновку про те, що законодавець не вважав за доцільне виокремлення процесуального керівництва як самостійної функції прокуратури, що повністю узгоджується з положеннями ч. 2 ст. 36 КПК України.

Водночас для більш повного дослідження зазначених термінів доцільно звернутися до етимології поняття «нагляд» та «керівництво». У тлумачному словнику Т. Ф. Єфремової поняття «нагляд» визначено як спостереження за кимось або чимось з метою контролю, охорони та ін.²⁵⁶. У свою чергу, дієслово «керувати» тлумачиться як «радити, вказувати, наставляти в чомусь»²⁵⁷; «спрямовувати чийсь діяльність»²⁵⁸. Інакше кажучи, нагляд здійснюється з метою недопущення порушення норм закону, а тому вважаємо, що допустимою формою його здійснення є процесуальне керівництво досудового розслідування, під час якого прокурором надаються вказівки щодо усунення виявлених порушень законодавства. Таким чином, ми підтримуємо позицію законодавця, а також тих учених, які визначають про-

²⁵⁵ Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 63.

²⁵⁶ Єфремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный : в 3 т. / Т. Ф. Єфремова. М.: АСТ, Астрель, Харвест, Lingua, 2005. Т. 2. 1168 с.

²⁵⁷ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка М. : Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1881. Т. 2. С. 113.

²⁵⁸ Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М. : А ТЕМП, 2009. С. 503.

цесуальне керівництво прокурора як форму здійснення нагляду за додержанням законів.

Беручи до уваги викладене, слід зазначити, що під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою процесуальне керівництво прокурора набуває особливого значення. Як уже зазначалося, його застосування найбільше обмежує конституційні права та свободи громадянина, тому й неухильне дотримання законодавства набуває особливого значення. З огляду на це в КПК України відповідальність за обґрунтованість і законність рішень, що приймаються під час здійснення досудового розслідування, лежить саме на прокуророві. Зазначене підтверджується й положеннями КПК України, зокрема, про те, що під час застосування тримання під вартою слідчий зобов'язаний погодити клопотання з прокурором. Насамперед це обумовлено тим, що, здійснюючи процесуальне керівництво, прокурор уповноважений перевірити, наскільки ретельно зібрані матеріали обґрунтовують доцільність застосування тримання під вартою, а також чи відповідають вони вимогам КПК України, зокрема допустимості доказів. У той самий час прокурор має право самостійно, за власною ініціативою звернутися з поданням про застосування тримання під вартою до слідчого судді, суду. Отже, законодавець наголосив значущість ролі прокурора з цього питання. Саме прокурор є учасником кримінального провадження з боку обвинувачення, на якого законодавством покладено найширші повноваження щодо прийняття рішення про обмеження прав і свобод особи в кримінальному провадженні. У суді прокурор має навести слідчому судді, суду факт того, що жоден з інших більш м'яких запобіжних заходів не здатен запобігти ризикам, передбаченим у ст. 177 КПК України.

Сучасний стан забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час застосування тримання під вартою характеризується певним загостренням соціальних проблем, зумовлених негативними економічними процесами в Україні та світі. Тому важливу роль відіграє встановлення ефективної взаємодії правоохоронних органів щодо здійснення правозахисної діяльності. Щодо безпосередньо

органів прокуратури, то це регулює галузевий наказ Генерального Прокурора України № 6гн від 28 травня 2015 р. «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадян або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень»²⁵⁹, який підтверджує соціальну ролі органів прокуратури в цьому напрямі діяльності. На нашу думку, це є необхідною передумовою забезпечення законності, правопорядку, захисту прав і свобод громадян та інтересів держави в цілому. Обмеження часових параметрів цієї діяльності обумовлює необхідність її подальшого вдосконалення, нормативного закріплення і наукового обґрунтування.

У межах порушеного питання ми поділяємо позицію науковців, які вважають, що до помилок під час застосування запобіжних заходів призводять незаконні дії органів досудового розслідування, які не завжди обґрунтовують клопотання про застосування запобіжного заходу відповідно до вимог чинного КПК України. Основними з таких недоліків є: неповні дані про підозрюваного чи обвинуваченого, відомостей про судимість, про обставини вчинення кримінального правопорушення в клопотанні, а також відсутність у протоколах затримання особи дати й часу такого затримання. Непоодинокими є випадки, коли клопотання про застосування запобіжного заходу надходить до суду безпосередньо перед закінченням установленого законом строку, що позбавляє слідчого суддю можливості попередньо і ретельно вивчити матеріали, перевірити наявність законних підстав для застосування стосовно підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу, зокрема у вигляді саме тримання під вартою. До того ж не завжди конкретизуються підстави, за наявності яких є необхідність у продовженні строку тримання під вартою, а також не обґрунтовується винятковість обрання цього запобіжного заходу. У

²⁵⁹ Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадян або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень. : наказ Генерального Прокурора України № 6гн від 28.05.2015 р. *Генеральна прокуратура України*: офіц. веб-портал. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/>.

клопотанні про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не зазначається початок строку тримання особи під вартою, через що виникають певні проблеми у подальшому при винесенні слідчим суддею відповідної ухвали²⁶⁰. З огляду на це під час реалізації своїх процесуальних повноважень прокурору слід уважно перевіряти чи готувати текст даного клопотання з метою недопущення зазначених вище помилок, а також усунення помилок слідчого, у разі підготовки ним тексту клопотання про застосування певного виду запобіжного заходу.

Аналізуючи проблемні питання застосування тримання під варту, В. Санін заперечив необхідність обов'язкової участі прокурора з цього питання, оскільки перед направленням подання до суду слідчий погоджує це питання з прокурором, який письмово надає свою згоду. Через кілька годин це подання розглядається в суді, і тому прокуророві слід надати можливість самому вирішувати, коли йому направляти помічника для участі у розгляді подання, а коли ні²⁶¹. На наш погляд, з такою науковою позицією не можна погодитися, адже втрачається сутність безпосереднього прокурорського нагляду, а також здійснення ним своїх повноважень у кримінальному провадженні з початку й до його завершення.

У контексті цього питання І. В. Гловюк зазначила, що саме прокурор здійснює процесуальне керівництво за провадженням досудового розслідування, і тому він зобов'язаний брати активну участь у розгляді подання. Крім того, саме на прокурора покладено обов'язок доказування необхідності обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, і саме він повинен обґрунтовувати подання в судовому засіданні. Учена запропонувала розши-

²⁶⁰ Керівники суддів обговорили проблеми застосування КПК. *Закон і бізнес*. 2013. № 35 (1125). С. 10; Макаренко І. С. Діяльність слідчого судді під час обрання запобіжних заходів. *Право і суспільство*. 2013. № 5. С. 157.

²⁶¹ Санін В. Спірні питання застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. *Юридичний журнал* : Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практики. 2004. № 4. С. 124.

рити коло обов'язкових учасників судового розгляду подання, а саме: шляхом обов'язкової участі особи, у провадженні якої перебуває справа. Адже саме вона клопотала перед прокурором і судом про обрання запобіжного заходу і саме в неї склалося внутрішнє переконання в необхідності обрати саме цей запобіжний захід. Особа, у провадженні якої перебуває справа, володіє найбільш широким обсягом інформації про підозрюваного, обвинуваченого, і тому її участь має бути визнана обов'язковою²⁶². Однак, на наш погляд, і така позиція є дещо дискусійною, оскільки в ст. 177 КПК України чітко визначено, що застосування запобіжного заходу здійснюється тільки відповідно до мети та підстави, а не за якимось внутрішнім переконанням. Ураховуючи те що прокурор на стадії досудового розслідування є процесуальним керівником і з ним погоджується повідомлення про підозру (без якого неможливе застосування запобіжного заходу), то він також володіє досить широким обсягом інформації щодо підозрюваного, обвинуваченого. Необхідність участі прокурора під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, зокрема тримання під вартою, закріплена в положенні ч. 1 ст. 193 КПК України, а також у пункті 6 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 р. № 511-550/0/4-13²⁶³.

Досліджуючи процесуальні повноваження прокурора під час застосування тримання під вартою, варто зупинитися на процедурі погодження прокурором відповідного подання слідчого. У положеннях ч. 4 ст. 176 КПК України закріплено, що застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування здійснюється як за клопотанням прокурора, та і за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Проте процедуру погодження відповідного клопотання прокурором у положеннях КПК України не

²⁶² Гловюк І. В. Проблемні питання визначення кола учасників судового розгляду подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 188.

²⁶³ Гловюк І. В. Вказана праця. С. 186.

врегульовано, що, на наш погляд, є неприпустимим та надає підстави вважати отримання такої згоди лише формальністю. Ураховуючи те, що формою здійснення нагляду прокуратури за додержанням законів органами досудового розслідування є процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вважаємо, що під час обрання найсуворішого із запобіжних заходів саме прокурор повинен дослідити всі обставини вчинення кримінального правопорушення з метою встановлення: 1) наявності достатніх доказів щодо вчинення кримінального правопорушення певною особою, щодо якої застосовується тримання під вартою; 2) факту того, що жоден з більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, які передбачені в ст. 177 КПК України. На таку правову прогалину звернула увагу О. С. Осадча, яка вказала на відсутність у ст. 36 КПК України окремого процесуального повноваження прокурора щодо погодження клопотання слідчого про застосування запобіжних заходів, у зв'язку з чим ученою було запропоновано доповнити ч. 2 ст. 36 КПК України пунктом 10-1²⁶⁴. Натомість варто зауважити, що в ч. 2 ст. 165-2 КПК України 1960 р. було вказано на те, що при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу прокурор зобов'язаний ознайомитися з усіма матеріалами, що дають підстави для взяття під варту, а також перевірити законність одержання доказів, їх достатність для обвинувачення. Крім того, під час розгляду клопотання слідчого про застосування тримання під вартою, за наявністю відповідних підстав, прокурор уповноважений вирішити питання про доцільність застосування до підозрюваного, обвинуваченого інший, більш м'який запобіжний захід.

Беручи до уваги викладене, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до ст. 184 КПК України та доповнити її додатковою ч. 1-1, у якій зазначити, що при вирішенні питання про погодження клопотання слідчого про

²⁶⁴ Осадча О. С. Процесуальні повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09; *Харків. нац. ун-т внутр. справ*. Харків, 2015. 20 с.

тримання під вартою прокурор зобов'язаний ознайомитися з усіма матеріалами кримінального провадження, які стали підставою для винесення такого клопотання. У разі виникнення будь-яких сумнівів з приводу застосування тримання під вартою або щодо вчинення підозрюваним, обвинуваченим інкримінованого кримінального правопорушення прокурор повинен особисто допитати їх. Якщо в клопотанні та в матеріалах кримінального провадження відсутні законні підстави застосування тримання під вартою, передбачені КПК України, то таке клопотання підлягає відмові в його погодженні.

З цього питання слід навести п. 8.1 Наказу Генеральної прокуратури України № 4гн від 19.12.2012 р. «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», у якому зазначено, що прокурори у своїй діяльності повинні враховувати, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою є винятковим та подавати клопотання про його застосування виключно в разі, якщо іншими запобіжними заходами неможливо забезпечити виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків чи запобігти передбаченим законом ризикам²⁶⁵. Інакше кажучи, ураховуючи загальну гуманізацію кримінального процесу, тримання під вартою повинно стати винятковим запобіжним заходом. На підтвердження цього як обов'язковий альтернативний запобіжний захід у постанові про застосування запобіжного заходу зазначається розмір застави, який достатній для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим їхніх обов'язків (крім випадків, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України).

У розрізі піднятого питання П. Гультай зауважив, що недостатньо активний рівень застосування застави пов'язаний з неналежним станом прокурорського нагляду за

²⁶⁵ Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України № 4гн від 19.12.2012 р. (зі змінами від 26.07.2013 № 4гн-1). *Генеральна прокуратура України*: офіц. веб-портал. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/>.

законністю її застосування²⁶⁶. У такому разі роль прокурора є однією з визначальних, оскільки під час судового засідання він має можливість висловити та обґрунтувати власну позицію з приводу розміру застави. Як було зазначено в попередній частині наукового дослідження, у положеннях КПК України не визначено, чи потрібно слідчому, прокурору вказувати суму застави в клопотанні про застосування тримання під вартою. Однак з огляду на практичне застосування даного виду запобіжного заходу, а також урахуовуючи теоретичні обґрунтування, що висловлюють вчені-процесуалісти, слідчий та прокурор повинні визначати розмір застави в клопотанні про застосування тримання під вартою. Отже, встановлення обмежень прав і свобод має бути пропорційним правам та свободам, що захищаються Конституцією, а також законним цінностям правової держави²⁶⁷. Тому одним із напрямів діяльності прокурора має бути також недопущення застосування більш м'якого запобіжного заходу, ніж той, що є доцільним у кожному конкретному випадку. У даному разі пропорційність щодо запобіжного заходу у вигляді взяття під варту визначається, по-перше, положеннями КПК України щодо умов застосування цього виду запобіжного заходу, по-друге, його відповідністю ступеню тяжкості вчиненого злочину та шкоді, нанесеній потерпілому діями підозрюваного, обвинуваченого. Також необхідно враховувати рівень небезпечності особи, які вчинила кримінальне правопорушення.

Зауважимо, що принцип пропорційності в кримінальному процесуальному законодавстві окремих країн посів важливе місце поряд з такими фундаментальними принципами, як: верховенство права, законність, змагальність та ін. Так, у рішенні ЄСПЛ «Таран проти України» від

²⁶⁶ Гультай П. Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави в кримінальному провадженні. *Віче*. 2013. № 22. С. 13.

²⁶⁷ Ярцев Р. В. Совершенствование уголовно-процессуального законодательства в сфере применения мер пресечения: реалии и тенденции. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2011. № 3 (22). С. 170.

17.10.2013 р. принцип пропорційності сформульовано так: «тримання під вартою відповідно до підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини має втілювати вимогу пропорційності, яка обумовлює існування обґрунтованого рішення, за яким здійснюється оцінка відповідних аргументів «за» і «проти» звільнення»²⁶⁸.

На думку М. Є. Короткевича та П. В. Пушкаря, у кожному конкретному випадку обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою необхідно визначитися з метою його застосування й перевірити, чи можуть бути застосовані для цього інші, менш суворі запобіжні заходи»²⁶⁹.

На наш погляд, потребують внесення відповідних змін положення КПК України щодо вручення підозрюваному, обвинуваченому клопотання про застосування запобіжних заходів та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність їх застосування.

До того ж слід зауважити, що в п. 3 ч. 2 ст. 184 КПК України зазначено, що до клопотання про застосування запобіжного заходу додається підтвердження того, що підозрюваному, обвинуваченому надані відповідні копії. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне передбачити обов'язок прокурора робити відповідну відмітку в клопотанні про застосування запобіжного заходу щодо ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого та його захисника про таке ознайомлення з чітким зазначенням дати, часу та прізвища, імені та по батькові ознайомлених. Це стане додатковою гарантією забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого під час застосування запобіжного заходу в кримінальному провадженні.

Під час застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою важливим є питання органі-

²⁶⁸ Справа «Таран проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 17.10.2013 р. *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: www.minjust.gov.ua/file/36911.

²⁶⁹ Короткевич М. Є., Пушкар П. В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного суду України*. 2015. № 8 (180). С. 41.

зації піклування за її неповнолітніми дітьми та майном, яке залишається без нагляду. У КПК України зазначене питання не врегульовано. З приводу цього доречно навести ст. 159 КПК України 1960 р. «Заходи піклування про неповнолітніх дітей заарештованого». Зокрема, у ній була закріплена детальна процедура організації піклування про неповнолітніх дітей особи, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Так, слідчий, встановивши, що в особи, щодо якої застосовано взяття під вартою, є неповнолітні діти, які залишилися без нагляду, був зобов'язаний негайно внести відповідне подання до комісії в справах неповнолітніх для вжиття необхідних заходів. Крім того, відповідно до положень ч. 2 ст. 159 КПК України 1960 р., про вжиті ним заходи слідчий повинен був повідомити прокурора та заарештованого. У чинному КПК України це питання не врегульовано, що, на нашу думку, є неприпустимим. Організація піклування за особами, які перебувають на утриманні підозрюваного, обвинуваченого, щодо якого застосовано тримання під вартою, а також за майном такої особи передбачено кримінальним процесуальним законодавством різних країн. Наприклад, у ст. 178 КПК Грузії «Заходи піклування про осіб, які перебувають на утриманні затриманого, поміщеного під варту або поміщеного в медичний заклад для провадження експертизи особи, забезпечення збереження його житла та іншого майна», зазначено, що обов'язок щодо організації вказаних у назві статті дій, зокрема нагляду за неповнолітніми дітьми, лежить на прокуророві та суді. У ст. 160 КПК Азербайджанської Республіки «Право піклування та нагляду за майном» обов'язок про здійснення зазначених заходів покладено на орган, який здійснює кримінальне переслідування та внаслідок дій якого неповнолітні й непрацездатні особи залишилися без піклувальника. До таких органів належать органи дізнання, слідства, прокуратури або суди, у провадженні яких перебуває кримінальна справа. Аналогічне правило міститься у ст. 140 КПК Республіки Вірменія, ст. 189 КПК Республіки Молдова.

Беручи до уваги викладене вище, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до чинного КПК України, зок-

крема ввести додаткову ст. 183-1 «Заходи піклування щодо осіб, які перебувають на утриманні заарештованого, та охорона майна». На нашу думку, звернення до відповідних органів опіки та піклування має бути ініційоване тим органом, за клопотанням якого особа була затримана або взята під варту. За таких умов організація необхідних заходів буде здійснена в найкоротші строки, оскільки зазначені посадові особи найпершими дізнаються від затриманого чи заарештованого про наявність у нього на утриманні осіб, які потребують піклування, або майна, що знаходиться без нагляду.

Крім того, контроль за здійсненням відповідних заходів необхідно покласти на прокурора як особу, яка здійснює нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (п. 4 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»), та суд. Такі заходи мають бути застосовані як до особи, яка тримається під вартою, так і в разі затримання підозрюваного, обвинуваченого. Зазначене уточнення пов'язане з тим, що навіть короткочасна відсутність піклувальника може призвести до невинуватих негативних наслідків для особи, яка перебуває під опікою чи піклуванням. На нашу думку, організація заходів піклування має стосуватися не тільки неповнолітніх дітей заарештованого, а й непрацездатних батьків, рідних та близьких осіб, які перебувають на утриманні.

Одним із процесуальних повноважень прокурора, яке ним реалізується під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, є нагляд за неухильним дотриманням положень КПК України відносно часових обмежень. Це повноваження впливає з функції прокуратури щодо нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Так, відповідно до ч. 1 ст. 211 КПК України строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин з моменту затримання. У ч. 2 ст. 211 КПК України зазначено, що затримана особа повинна бути доставлена до суду не пізніше, ніж через 60 годин з моменту затримання. З метою усунення непорозу-

мін у застосуванні даних положень КПК України Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ було складено інформаційний лист від 04.04.2013 р., у якому прямо вказано на те, що в разі якщо судовий розгляд щодо затриманого підозрюваного, обвинуваченого у визначений КПК України строк (72 години із моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого, що зафіксований у протоколі затримання) не проведено, слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу на підставі ч. 3 ст. 206 КПК з одночасним здійсненням судового виклику на судовий розгляд щодо застосування запобіжного заходу²⁷⁰.

Слід зауважити, що в положеннях ч. 3 ст. 165-2 КПК України 1960 р. також було зазначено про те, що подання про застосування запобіжного заходу має бути розглянуто протягом 72 годин з моменту затримання підозрюваного, обвинуваченого. Водночас у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 р. № 4 «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» вказувалося на те, що надходження до суду подання про взяття затриманої особи під варту після закінчення цих строків не є підставою для відмови в його розгляді. Відповідно до ст. 23-2 КПК України 1960 р. на таке порушення суддя зобов'язаний реагувати окремою постановою²⁷¹. На нашу думку, існування подібного положення було прямим порушенням кримінального процесуального законодавства, що призводило до незаконного обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність.

У контексті викладеного доцільно також звернути увагу на повноваження прокурора щодо особистого складання ним клопотання про застосування запобіжного захо-

²⁷⁰ Гловюк І. В. Проблемні питання визначення кола учасників судового розгляду подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 186–191.

²⁷¹ Там само.

ду у вигляді тримання під вартою. За дослідженням проведеним О. С. Осадчої, щодо процесуальних повноважень прокурора при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні, процедура ініціювання прокурором клопотання про застосування запобіжного заходу має кілька етапів, зокрема: 1) ініціювання клопотання про застосування запобіжного заходу; 2) забезпечення прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу; 3) судовий розгляд слідчим суддею, судом клопотання про застосування запобіжного заходу; 4) ухвалення судового рішення за підсумками розгляду такого клопотання; 5) виконання ухвали слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу²⁷². Вважаємо, що наведені послідовні етапи також характерні щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Серед повноважень прокурора слід також звернути увагу на його конституційну функцію щодо нагляду за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, яка набуває особливої актуальності в разі застосування певних обмежень прав та свобод громадянина під час здійснення кримінального провадження. У своїй діяльності під час процедури застосування тримання під вартою прокурор повинен акцентувати увагу не тільки на відповідності клопотання положенням КПК України, й дослідити, у яких саме умовах знаходився підозрюваний, обвинувачений до моменту, коли він був доставлений до прокурора або до суду. Вважаємо, що доцільним є й проведення бесіди або, за необхідності, допиту підозрюваного, обвинуваченого, метою якого є з'ясування:

– обставин його затримання, зокрема, чи застосовувалася до особи фізична сила, встановити, чи було її застосування виправданим та чи відповідало положенням закону;

²⁷² Осадча О. С. Процесуальні повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09; *Харків. нац. ун-т внутр. справ*. Харків, 2015. 20 с.

– умов тримання в ізоляторі тимчасового тримання; перевірка фактів жорстокого поводження із затриманими, порушення правил, встановлених міжнародними правовими актами, а також національним законодавством щодо поводження із затриманими.

Утім, слід зазначити, що навіть у випадку, коли прокурором здійснено ретельну перевірку матеріалів кримінального провадження та встановлено необхідність застосування до підозрюваного, обвинуваченого саме тримання під вартою, слідчий суддя, суд можуть відмовити в задоволенні відповідного клопотання. У ст. 309 КПК України надано вичерпний перелік рішень слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК України до такого переліку також належить відмова слідчого судді в застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Суб'єктом оскарження в даному разі є прокурор. Строк подання апеляційної скарги становить п'ять днів з моменту оголошення ухвали слідчого судді. Законом також передбачена можливість у разі необхідності внести зміни чи доповнення до апеляційної скарги, крім тих, що тягнуть за собою погіршення становища підозрюваного, обвинуваченого. В описово-мотивувальній частині апеляційної скарги прокурор повинен викласти свою думку щодо незаконності, необґрунтованості та невмотивованості судового рішення; доводи, які обґрунтовують апеляційні вимоги; підстави для зміни чи скасування судового рішення, передбачені в ст. 409–414 КПК України; висновок щодо зміни чи скасування рішення, яке оскаржується; положення кримінального процесуального закону, що регламентують повноваження апелянта, строки та порядок оскарження судового рішення та інші положення щодо апеляційного оскарження (ст. 392–396 КПК України)²⁷³. Тобто, за відсутності відповідної апеляційної скарги суд апеляційної інстанції не вправі самостійно здійснювати

²⁷³ Гаєвий В. Ф. Участь прокурора у кримінальному апеляційному провадженні : фондова лекція. К. : Національна академія прокуратури України, 2013. 28 с.

перегляд рішень слідчого судді. Тому в кожному випадку, коли прокурор виявляє суттєві порушення законодавства під час вирішення питання про застосування тримання під вартою, він зобов'язаний звернутися до суду апеляційної інстанції.

З урахуванням викладеного сподіваємося, що запропоновані нами зміни та доповнення до положень чинного КПК України сприятимуть більш ефективному дотриманню прав, свобод та законних інтересів особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в практичній площині.

3.3. Запровадження практики Європейського суду з прав людини при застосуванні тримання під вартою

Сучасні євроінтеграційні процеси зумовлюють гуманізацію національного законодавства України, зокрема й кримінального процесуального. Зазначене обумовлене ратифікацією Україною низки міжнародних правових актів щодо захисту прав і свобод людини. Так, для ефективного відновлення порушених державами-учасницями прав і свобод, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, було створено Європейський суд з прав людини, який на сьогодні успішно функціонує в м. Страсбург (Франція). Авторитетність діяльності цього міжнародного суду не викликає жодних сумнівів, оскільки до нього входять провідні юристи держав – учасниць Конвенції. Крім того, кожного року на розгляді в ЄСПЛ перебуває велика кількість справ, зокрема й проти України. Так, станом на 31 грудня 2012 р. в Європейському суді на розгляді загалом перебувало 128 100 справ проти держав – сторін Конвенції, з яких 10 450 справ проти України, що становить 8,2 % загальної кількості справ²⁷⁴. За аналогічний

²⁷⁴ Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2011 році: Щорічний

період 2013 р. на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 102 750 справ проти держав – сторін Конвенції та 13 700 справ проти України зокрема, що становить 13,3 % загальної кількості справ²⁷⁵. І вже станом на 30 листопада 2014 р. на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 71 600 справ проти держав – сторін Конвенції, з яких 13 600 справ проти України, що становить 18,99 % загальної кількості справ²⁷⁶. Як бачимо, кількість справ проти України стрімко зростає. Крім того, якщо у 2011 р. за кількістю заяв, що перебували на розгляді ЄСПЛ, Україна знаходилась на п'ятому місці після Росії, Туреччини, Італії та Румунії, то протягом 2012–2013 рр. вона піднялася на четверте місце, а у 2014 р. зайняла перше²⁷⁷. Викладене додатково підтверджує актуальність питання застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному провадженні в частині обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Як приклад ігнорування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час дії КПК України 1960 р. Т. Вишневська вказала на ситуацію, коли за день до закінчення строків тримання особи під вартою на досудовому слідстві кримінальна справа передавалася до суду. За таких обставин строки тримання під вартою на досудовому слідстві вже закінчилися, а нове рішення суду ще не було прийняте. Зазначене становило собою порушення підпункту «с» п. 1 ч. 3 ст. 5 Конвенції, на що

звіт від 24.01.2012 р. *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.minjust.gov.ua/9329>.

²⁷⁵ Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році: Щорічний звіт від 30.01.2014 р. *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.minjust.gov.ua/9329>.

²⁷⁶ Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2014 році: Щорічний звіт від 14.01.2015 р. *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.minjust.gov.ua/9329>.

²⁷⁷ Лук'яненко Ю. В. Окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини щодо затримання особи у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2015. № 1. С. 57.

неодноразово у своїх рішеннях вказував ЄСПЛ²⁷⁸. Так, у справі А. Руденко проти України ЄСПЛ, розглянувши скарги заявника за п. 1 ст. 5 Конвенції, Європейський суд дійшов висновку, що тримання заявника під вартою з 17 серпня до 17 вересня 2007 р. було незаконним, оскільки здійснювалося не за рішенням суду, а лише у зв'язку з тим, що досудове слідство у справі було завершено і справу було передано на розгляд до суду²⁷⁹.

Думки вчених з приводу місця рішень ЄСПЛ у національному законодавстві розділилися. Так, досліджуючи вплив діяльності ЄСПЛ на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини, В. А. Капустинський вважає, що за своїм характером рішення ЄСПЛ є унікальним механізмом дії загальноєвропейського наддержавного судового захисту прав людини. Свою позицію вчений обґрунтовує тим, що ЄСПЛ має свою специфічну структуру, а також порядок прийняття та розгляду заяв²⁸⁰.

На думку М. В. Кравчука та Т. І. Тиханського, рішення ЄСПЛ є «правоконкретизаційними прецедентами», що уособлюють як прецедент, так і правозастосовну практику²⁸¹. Натомість Д. В. Кухнюк дотримується позиції, від-

²⁷⁸ Вишневецька Т. Врахування практики Європейського суду з прав людини як новий вектор розвитку національного кримінального провадження. *Юридична газета*. 2013. 29 січня. (№ 5). С. 26.

²⁷⁹ Справа «Анатолій Руденко проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 17.04.2014 р. *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: [http:// old.minjust.gov.ua/34536](http://old.minjust.gov.ua/34536).

²⁸⁰ Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11; Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2006. С. 16.

²⁸¹ Кравчук М. В., Тихаський Т. І. Природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науково-практична Інтернет-конференція 19.05.2015 р. Секція № 1*. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=art

повідно до якої зазначені рішення є судовими прецедентами²⁸². Однак, якщо погодитися з позицією Д. В. Кухнюка, виникає питання щодо можливості та законності застосування рішень ЄСПЛ як джерела кримінального процесуального права. По-перше, судовий прецедент не є частиною системи національного законодавства, по-друге, відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України, кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів (за умови надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України), КПК України та інших законів України. Судового прецеденту серед зазначених джерел права немає. У той самий час у ч. 5 ст. 9 КПК України законодавець закріпив, що застосування кримінального процесуального законодавства України відбувається з урахуванням практики ЄСПЛ.

Як слушно наголосили О. А. Рябухина та Ю. В. Циганюк, система кримінального процесуального законодавства України, закріплена в ч. 2 ст. 1 КПК України, не містить судової практики та підзаконних нормативно-правових актів. У той самий час вчені вказали на те, що рішення ЄСПЛ слід вважати джерелом кримінального процесуального права в разі, якщо вони не суперечать кримінальному процесуальному законодавству і/або ліквідовують його прогалини²⁸³, з чим ми не погоджуємося. На нашу думку, положення КПК України повинні формулюватися так, щоб уникнути їх різного й неоднозначного тлумачення. З огляду на це ч. 2 ст. 1 КПК України повинна містити виключний перелік нормативних актів, що становлять систему кримінального процесуального законодавства України.

icle&id=1046%3A250515-10&catid=121%3A1-0515&Itemid=143&lang=ru.

²⁸² Кухнюк Д. В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. К, 2008. С. 5.

²⁸³ Рябухина О. А., Циганюк Ю. В. Система кримінального процесуального законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 10-1. Т. 2. С. 112.

Слід зауважити, що прецедентне право передбачає обов'язковість судових рішень для судів нижчих інстанцій при вирішенні аналогічних або тотожних справ²⁸⁴. У зв'язку з цим слід погодитися з позицією тих учених, які вважають, що рішення ЄСПЛ не є ні судовим прецедентом, ні унікальним механізмом наддержавного судового захисту²⁸⁵.

Разом із тим необхідно пам'ятати, що ЄСПЛ, як до речі і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, не уповноважений встановлювати нові правила застосування тих чи інших законодавчих норм. Ці судові установи лише роз'яснюють порядок застосування норм закону. До того ж, рішення ЄСПЛ за своїм змістом розкривають та деталізують норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Крім того, варто нагадати про те, що 23.02.2006 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»²⁸⁶.

Згідно з положеннями глави 4 вказаного закону, суди повинні застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права. Процедура такого застосування є такою: застосуванню підлягають рішення ЄСПЛ, перекладені на українську мову та надруковані в спеціалізованих з питань практики ЄСПЛ юридичних виданнях, що мають поширення в професійному середовищі правників. У той самий час у законі наголошено, що відсутність офіційного перекладу рішення чи ухвали ЄСПЛ не є перешкодою для його застосування. У такому випадку необхідно посилатися на текст оригіналу. Отже, можна дійти висновку, що застосування рішень

²⁸⁴ Кізлова О. С. Категорії «судовий прецедент» і «судова практика» в системі джерел цивільного права України. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 3. С. 84.

²⁸⁵ Сорока О. О. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ (кримінально-правовий аспект). *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 267.

²⁸⁶ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

ЄСПЛ під час кримінального провадження повністю відповідає національному законодавству та не суперечить йому.

У контексті доцільності застосування практики ЄСПЛ, за слушною думкою О. І. Тищенко, вивчення та врахування практики ЄСПЛ при вирішенні питання про обрання та продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою сприятиме винесенню правозастосовувачами законних та обґрунтованих рішень щодо застосування цього виняткового запобіжного заходу²⁸⁷. Ми цілком розділяємо таку позицію, адже практика ЄСПЛ ґрунтується на незалежності й неупередженості прийняття рішень стосовно порушень прав і свобод людини.

Водночас В. А. Завгородній зауважив, що питання щодо відповідальності за умисне незастосування рішень ЄСПЛ залишається неврегульованим. При цьому вчений наголошує, що відсутність досконалого механізму їх реалізації створює умови ігнорування вказаного джерела права²⁸⁸. На цей час в Україні існує відповідальність тільки за умисне невиконання судового рішення, ухвали, постанови, які набрали законної сили, що передбачено ст. 382 КК України і тим не менш не виключає існування досить високого відсотка невиконання таких рішень, винесених як національними судами, так і по відношенню до рішень ЄСПЛ. На нашу думку, пропозиція щодо застосування відповідальності за умисне незастосування рішень ЄСПЛ має право на існування. Однак вважаємо, що така відповідальність повинна бути не кримінальною, а дисциплінарною, оскільки бездіяльність, що виражається в умисному незастосуванні зазначених рішень, не становить суспільної небезпеки, а тому не є злочином.

Відповідно до практики ЄСПЛ (справа «Калашников проти Росії») тримання під вартою може бути виправ-

²⁸⁷ Тищенко О. І. Практика Європейського суду з прав людини в контексті застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 3. Т. 3. С. 207.

²⁸⁸ Завгородній В. А. Форми реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 5.

даним у кожному випадку, якщо існують конкретні вказівки на справжні інтереси суспільства, які, незважаючи на презумпцію невинуватості, переважають правило поваги до особистої свободи²⁸⁹.

З огляду на викладене слід зазначити, що основними проблемами, які призводять до констатації ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції в частині тримання під вартою, є такі: погане поводження щодо особи, яка перебуває під контролем держави (в місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань); неналежні матеріально-побутові умови тримання осіб, які перебувають в місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань, а також ненадання вказаній категорії осіб адекватної медичної допомоги; недоліки законодавства та судової практики, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави; необґрунтовано довге тримання під вартою та ін. Тобто, у даному випадку ЄСПЛ вказував на порушення ст. 3 Конвенції, у якій встановлено, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Дослідивши матеріали, у рішенні по справі «Юрій Іларіонович Щокін проти України» від 03.10.2013 р. ЄСПЛ вказав на порушення як матеріального, так і процесуального національного законодавства. Щодо порушення матеріального законодавства, то ЄСПЛ зазначив, що за загальним правилом лише той факт, що особа померла за підозрілих обставин під час тримання її під вартою, має служити підставою для з'ясування, чи виконала держава свій обов'язок із забезпечення захисту права цієї особи на життя. ЄСПЛ вважає, що обставини його смерті порушують важливі питання щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються під вартою, а державні органи явно не дотрималися свого обов'язку щодо захисту життя. Стосовно пору-

²⁸⁹ Справа «Калашников проти Росії»: рішення Європейського суду з прав людини від 15.07.2002 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_057.

шення процесуального законодавства, ЄСПЛ вказав, що мова йде про те, щоб у ході такого розслідування забезпечувалось ефективне застосування національного законодавства, яке захищає право на життя, та в справах, у яких є причетними представники держави або державні органи, гарантувався обов'язок щодо понесення останніми відповідальності за смерть, яка сталася з їх вини. У такому випадку державні органи мають вживати усіх заходів, які було б розумно від них очікувати, для зібрання доказів щодо ходу подій. У цілому ЄСПЛ дійшов висновку, що результати проведеного розслідування не дозволили встановити вину відповідної пенітенціарної установи, зокрема, її представників, які за своїми функціональними обов'язками відповідають за нагляд та безпеку засуджених. Отже, у цілому за даним фактом державними органами України не було проведено належного розслідування, тобто було порушення ст. 2 Конвенції в її процесуальному аспекті²⁹⁰. Подібні порушення ЄСПЛ визнав у рішеннях по справах «Волошин проти України» від 10.10.2013 р.²⁹¹, «Горбатенко проти України» від 28.11.2013 р.²⁹².

Принагідно зазначимо, що результатом порушення ст. 3 Конвенції є не тільки смерть підозрюваного або завдання йому тілесних ушкоджень різного ступня тяжкості, а й відсутність належного медичного обслуговування в разі наявності невиліковної хвороби. Наприклад, у рішенні по справі «Барило проти України» ЄСПЛ констатовано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з тим, що заявниці, яка

²⁹⁰ Справа «Юрій Ілларионович Щокін проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 03.10.2013 р. (остаточне від 03.01.2014 р.) *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: www.minjust.gov.ua/file/35999.

²⁹¹ Справа «Волошин проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 10.10.2013 р. (остаточне від 10.01.2014 р.) *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: www.minjust.gov.ua/file/35582.

²⁹² Справа «Горбатенко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 28.11.2013 р. (остаточне від 28.02.2014 р.) *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: www.minjust.gov.ua/file/36541.

страждала на діабет та інші хронічні захворювання, не було надано належної медичної допомоги під час тримання її під вартою, а також через матеріальні умови тримання під вартою. ЄСПЛ встановлено, що у зв'язку з ненаданням заявниці належної медичної допомоги, а також з огляду на відсутність документів, що підтверджували б дотримання вказівок лікаря щодо введення заявниці чотирьох ін'єкцій інсуліну на день. Доказом, що підтверджував незабезпечення заявниці інсуліном в період з 12 до 16 лютого 2006 р., стало те, що державні органи визнали неможливість надання належної медичної допомоги та забезпечення необхідної їй дієти в умовах тримання під вартою, що стало підставою для її звільнення²⁹³.

У продовження слід звернути увагу на порушення правоохоронними органами пунктів 1, 3, 4, 5 ст. 5 Конвенції, у яких кожному гарантовано право на свободу та особисту недоторканність, крім випадків, встановлених законом. У таких випадках кожному гарантується право негайно постати перед судом та забезпечується право потерпілих від арешту або затримання на відшкодування. Проте в рішеннях по справах «Таран проти України» від 17.10.2013 р.²⁹⁴ та «Геращенко проти України» від 07.11.2013 р.²⁹⁵ ЄСПЛ визнав такі порушення: по-перше, це формальний підхід та відсутність будь-якої мотивації під час прийняття національним судом рішення щодо продовження тримання під вартою; по-друге, надмірне тримання під вартою. Такі негативні обставини стали підґрунтям відсутності в особи реалізувати право на оскарження тримання під вартою.

Щодо порушеного питання, О. Г. Яновська цілком доречно зазначила, що право на оскарження процесуаль-

²⁹³ Справа «Баріло проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 17.10.2013 р. *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: www.minjust.gov.ua/file/36911.

²⁹⁴ Справа «Таран проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 17.10.2013 р. *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: www.minjust.gov.ua/file/36911.

²⁹⁵ Справа «Геращенко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 07.11.2013 р. *Міністерство юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: www.minjust.gov.ua/file/37609.

них рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді є однією з найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав та свобод від їх порушення як з боку органів, що здійснюють розслідування та судовий контроль у кримінальному провадженні, так і з боку інших осіб, які беруть участь у ньому²⁹⁶.

Ще однією проблемою з погляду відповідності вимогам закону є затримання особи без відповідної реєстрації. На дане порушення ЄСПЛ звертав увагу неодноразово, вказуючи на порушення державними органами України положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, у справі «Гриненко проти України» ЄСПЛ встановив, що 20.11.2004 р. близько 23:00 години заявника було затримано працівниками міліції та доставлено до районного відділу. При цьому жодних процесуальних документів про затримання заявника не складалось. 21.11.2004 р. заявника допитали як свідка і тільки 21.11.2004 р. о 13:30 слідчим було складено протокол затримання заявника. Таким чином, ЄСПЛ було констатовано порушення підпункту «с» п. 1 ст. 5 КЗПЛ²⁹⁷.

Слід також зауважити, що в Конвенції відсутнє положення, яке б надавало право правоохоронним органам затримувати особу на підставі протоколу затримання. Єдиним документом, що надає законні підстави для обмеження прав і свобод особи є рішення суду. У зв'язку з тим, що в кримінальному процесуальному законодавстві України існує положення, яке дозволяє здійснювати затримання особи на строк до 72 годин без ухвали слідчого судді, а лише на підставі протоколу затримання, складеного уповноваженою службовою особою, ЄСПЛ неодноразово звертав увагу

²⁹⁶ Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 12.

²⁹⁷ Справа «Гриненко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 15.11.2012 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

на порушення в даному випадку права особи на законний арешт.

Разом із наведеним ЄСПЛ також визнав порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції, зокрема права особи негайно постати перед суддею для вирішення питання про застосування тримання під вартою. Щодо тлумачення терміна «негайно», то в рішенні по справі «Белоусов проти України» від 15.11.2012 р. ЄСПЛ встановив, що негайність має оцінюватися в кожній справі залежно від її особливостей. ЄСПЛ наголосив, що вимогу про суворі часові межі, закріплену п. 3 ст. 5 Конвенції, не можна тлумачити надто гнучко, оскільки таке тлумачення серйозно послабило б процесуальну гарантію на шкоду особі і загрожувало б підірвати саму суть права, захищеного цим положенням²⁹⁸.

Між іншим, у рішенні по справі «Броутан та інші проти Сполученого Королівства» від 28.10.1988 р. ЄСПЛ зазначив, що межі гнучкості в тлумаченні й застосуванні поняття «негайність» дуже невиразні, а оцінювання негайності постанови заарештованого перед судом повинно також відбуватися залежно від предмета і мети ст. 5 Конвенції²⁹⁹. Разом із тим у рішенні по справі «Аквіліна проти Мальти» від 29.04.1999 р. ЄСПЛ визначив, що доставлення підозрюваного до судді через два дні після арешту може вважатися «негайним», як це передбачено п. 3 ст. 5 Конвенції³⁰⁰. Натомість доставлення особи до судді через чотири дні після фактичного затримання ЄСПЛ визнав таким, що не відповідає поняттю негайності в розумінні підпункту «с» п. 1 ст. 5

²⁹⁸ Справа «Белоусов проти України». : рішення Європейського суду з прав людини від 07.02.2014 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_989.

²⁹⁹ Справа «Броутан та інші проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 28.10.1988 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=430>.

³⁰⁰ Справа «Аквіліна проти Мальти»: рішення Європейського суду з прав людини від 29.04.1999 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_379.

Конвенції³⁰¹. Вважаємо, що поняття «негайність» повинно визначатися відповідно до положень кримінального процесуального законодавства певної країни. Оскільки КПК України передбачає затримання особи без ухвали слідчого судді на строк до 72 годин, то й термін «негайно» повинен вираховуватися в таких часових межах.

Слід зауважити, що ще до прийняття чинного КПК України у рішенні по справі «Шалімов проти України» від 04.03.2010 р. ЄСПЛ вказав, що питання про те, чи є тривалість тримання під вартою обґрунтованою, не можна вирішувати абстрактно. Воно має вирішуватися в кожній справі з урахуванням конкретних обставин, підстав, якими національні органи слідства та суду мотивували свої рішення, та належно задокументованих фактів, на які посилався заявник у своїх клопотаннях про звільнення з-під варти. Продовження тримання під вартою може бути виправданим лише за наявності специфічних ознак того, що цього вимагають публічні інтереси, які, незважаючи на існування презумпції невинуватості, переважають правило поваги до особистої свободи. Крім того, ЄСПЛ наголосив, що серйозність звинувачень щодо заявника та ризик його ухилення від слідства були зазначені в первісному рішенні про взяття заявника під варту. Надалі прокурори і суди, продовжуючи строк тримання заявника під вартою, не наводили підстав у своїх рішеннях, а лише посилалися на відповідність раніше обраного запобіжного заходу. Проте згідно з п. 3 ст. 5 після спливу певного часу саме тільки існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи і судові органи зобов'язані навести інші підстави для продовження тримання під вартою. При цьому розумність тривалості провадження повинна оцінюватись у світлі обставин справи і з урахуванням таких встановлених практикою Суду критеріїв: складність справи, поведінка

³⁰¹ Справа «Белоусов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 07.02.2014 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_989.

заявника та компетентних органів³⁰². У результаті цього національні суди визнали таке тримання законним і позбавили особу права на відшкодування за незаконне тримання під вартою. Крім того, ЄСПЛ вказав на відсутність у національному законодавстві правової процедури подання позовної заяви щодо відшкодування шкоди, завданої позбавленням волі. Отже, зважаючи на власну судову практику з даного питання, ЄСПЛ вважає, що в такому випадку тривалість розгляду національними судами матеріалів кримінального провадження була надмірною і не відповідала вимозі «розумного строку».

Таким чином, можна констатувати, що було порушено конституційне право кожної особи на судовий захист і можливість оскарження до суду рішення, дії чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоуправління, громадських об'єднань та посадових осіб. Крім того, Право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону, гарантовано ст. 21 КПК України. У свою чергу, в ст. 24 КПК України передбачено право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

З приводу цього в поданні Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ щодо вжиття заходів загального характеру, необхідних для виконання рішень Європейського суду з прав людини, що набули статусу остаточного в I кварталі 2014 р. зазначено, що передумовами вказаних порушень стали незабезпечення державою тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до її людської гідності; ганебна адміністративна практика працівників правоохоронних органів та пенітенціарних установ, що неодноразово було предметом розгляду Європейського суду з прав людини та Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, про що також неодноразово повідомлялися відповідні державні ор-

³⁰² Справа «Шалімов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 04.03.2010 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_835

гани; а також відсутність розслідування за скаргами заявників на жорстоке поводження. Прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України значною мірою вирішує проблеми, пов'язані з жорстоким поводженням та неефективним розслідуванням скарг на таке жорстоке поводження. Водночас держава має забезпечити притягнення до відповідальності осіб, стосовно яких підтверджено факт жорстокого поводження. Для вирішення проблем слід урахувати потреби пенітенціарних установ у фінансово-матеріальних ресурсах з метою забезпечення державою належних умов тримання під вартою. Наголошуємо на необхідності викорінення практики катування та жорстокого поводження з особами, які знаходяться під контролем держави, та безумовного дотримання положень Конвенції у зв'язку з цим, а також проведення ефективного розслідування скарг на жорстоке поводження³⁰³.

Дослідження чинного КПК України надає можливість констатувати, що певним чином в них ураховані пропозиції та рекомендації з даного питання. Так, у положенні ч. 3 ст. 199 КПК України закріплено, що клопотання про продовження строку тримання під вартою додатково має містити: по-перше, виклад обставин, які свідчать про те, що заявлені ризики не зменшилися або з'явилися нові ризики, які виправдовують подальше тримання особи під вартою; по-друге, виклад обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою. Відтак на підставі практики ЄСПЛ запровадив додаткові гарантії захисту прав і свобод особи від незаконного їх обмеження.

Із аналізу рішень ЄСПЛ випливає, що за загальним правилом особа, яка обвинувачується у вчиненні правопорушення, повинна перебувати на волі до початку судового

³⁰³ Подання щодо вжиття заходів загального характеру, необхідних для використання рішень Європейського суду з прав людини, що набули статусу остаточного в I кварталі 2014 р.: лист Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини від 28.03.2014 р. № 12.0.1-9/3244. URL: <http://vl.arbitr.gov.ua/userfiles/file/sud5004/Podannya%20ESPL.pdf>.

розгляду її справи, якщо держава не наведе відповідних і достатніх підстав для тримання її під вартою³⁰⁴. На цій підставі у ст. 183 КПК України передбачено саме таку вимогу, а переконати слідчого суддю, суд у доцільності застосування тримання під вартою зобов'язаний прокурор.

До того ж, у своїх рішеннях ЄСПЛ тлумачить, які саме підстави для застосування тримання під вартою можуть вважатися достатніми. Наприклад, у рішенні по справі «Летельє (Letellier) проти Франції» від 26.06.1991 р. ЄСПЛ визнав достатньою підставою для затримання особи наявність реальної небезпеки здійснення тиску на свідків³⁰⁵. Крім того, під час розгляду справи «Колунов проти Росії» від 09.10.2012 р. ЄСПЛ визначив, що ризиком, який став підставою застосування тримання під вартою, є можлива втеча або вчинення нових правопорушень з боку обвинуваченого³⁰⁶. При цьому, як випливає з рішення по справі «Міміношвілі проти Росії», ризик переховування повинен бути оцінений з урахуванням кількох відповідних факторів, а саме: даних про особу; моральних якостей; наявності майна; зв'язку з державою-відповідачем, у якій здійснюється кримінальне переслідування особи; міжнародні контакти³⁰⁷.

³⁰⁴ Короткевич М. Є., Пушкар П. В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного суду України*. 2015. № 8 (180). С. 38.

³⁰⁵ Справа «Летельє (Letellier) проти Франції»: рішення Європейського суду з прав людини від 26.06.1991 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_159.

³⁰⁶ Дело «Колунов против России»: постановление Европейского Суда по правам человека от 09.10.2012 г. (окончательное от 09.01.2013 г.). URL: <http://european-court.ru/tag/veselov-i-drugie-protiv-rossii/>.

³⁰⁷ Дело «Миминошвили против России»: постановление Европейского Суда по правам человека от 28.06.2011 г. URL: <http://minjust.ru/ru/press/news/miminoshvili-protiv-rossii-zhaloba-no-2019703>.

Щодо ризику вчинення нових правопорушень, то в рішенні по справі «Мюллер проти Франції» ЄСПЛ наголосив, що такий ризик не може обґрунтовуватися виключно посиленнями на минуле особи, а отже, не є достатнім для відмови в її звільненні до судового розгляду. Виходячи з обставин справи, пан Мюллер та його брат обвинувачувалися у вчиненні збройного пограбування, крадіжці та вчиненні злочинів разом з ще п'ятьма співниками. 13.12.1988 р. вказані особи були затримані та взяті під варту. Обґрунтовуючи свою постанову, суддя вказав на те, що Мюллер вчинив три збройних пограбування та одну спробу збройного пограбування протягом трьох місяців. Злочини були вчинені із застосуванням зброї. Крім того, Мюллер мав шість судимостей. Таким чином, суд прийняв рішення залишити гр. Мюллера під вартою з метою запобігання повторному вчиненню ним злочину або спробі уникнути правосуддя. Однак, не зважаючи на те що Мюллер обвинувачувався у вчиненні тяжкого насильницького злочину (пограбування), скоєно групою осіб, а також мав неодноразові судимості за вчинення аналогічних злочинів, ЄСПЛ дійшов висновку про недостатність обґрунтування щодо тримання Мюллера під вартою. Інакше кажучи, ризик переховування заявника від правосуддя не може бути оцінений виключно на підставі суворості вироку, який може бути винесений³⁰⁸.

У даному контексті слід вказати на те, що національні суди під час вирішення питання про застосування тримання під вартою також нерідко обґрунтовують ризик продовження кримінальної діяльності підозрюваного наявністю в нього судимостей, а також тяжкістю вчиненого злочину. Незважаючи на це, позитивною практикою є те, що суди під час винесення рішень почали активно застосовувати рішення ЄСПЛ. Наприклад, Івано-Франківський міський суд під час розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу обґрунтував своє рішення не тільки положеннями кримінального процесуального законодавства

³⁰⁸ Справа «Мюллер проти Франції»: рішення Європейського суду з прав людини від 17.03.1997 р. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_159.

України, а й посиланнями на рішення ЄСПЛ по справі «Мамедова проти Росії» від 01.06.2006 р. Згідно з цим рішенням посилання на тяжкість обвинувачення як на головний чинник при оцінці ймовірності того, що заявниця переховуватиметься від правосуддя, перешкоджатиме здійсненню розслідування або вчинятиме нові злочини, є недостатнім. Також суд послався на рішеннях «В. проти Швейцарії» від 26.01.1993 р. та «Олександр Макаров проти Росії» від 12.03.2009 р. На підставі цього суд поставив, що обставини, з урахуванням яких особі було обрано запобіжний захід взяття під варту, вже не можуть вважатися такими, на підставі яких цей запобіжний захід має продовжуватися. Отже, клопотання про заміну запобіжного заходу було задоволене частково³⁰⁹.

З огляду на вказане доцільним є зауваження Д. Третякова, який вказує на те, що у зв'язку зі збільшенням кількості прикладів застосування національними судами практики ЄСПЛ виникає питання щодо того, як має вчинити національний суд, якщо під час розгляду справи ним встановлено наявність конфлікту між положеннями закону та положеннями Конвенції або практики суду. Учений пропонує розв'язувати проблему в такий спосіб: суд загальної юрисдикції через Верховний Суд України повинен звернутися до Конституційного Суду України для вирішення спору щодо конституційності норми закону, який застосовується судом у процесі загального судочинства. Свою позицію автор пояснює тим, що більшість прав людини, що містяться в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є також і в Конституції України³¹⁰.

На наш погляд, процедура, запропонована Д. Третяковим, призведе до зволікання у судовому розгляді кримінальних проваджень, що є неприпустимим з огляду на принцип розумності строків. Крім того, судді су-

³⁰⁹ Постанова Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05.03.2014 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37498376>.

³¹⁰ Третяков Д. Застосування практики Європейського суду. *Віче*. 2007. № 5. URL: <http://www.viche.info/journal/570/>.

дів загальної юрисдикції можуть дійти висновку, що задля швидкості судового розгляду доцільним буде уникнення застосування спірної норми, що впливає з рішення ЄСПЛ, що також є небажаним. Більш прийнятним є роз'яснення з даного питання головного спеціаліста експертно-методичного відділу Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини І. Ільченко. Відповідно до ст. 22 Конституції України права і свободи людини й громадянина, закріплені в Конституції України, не є вичерпними, отже, у випадку, коли гарантії прав людини, що зафіксовані у Конвенції, відсутні в Конституції України, пріоритетними стають положення Конвенції та рішень ЄСПЛ, з чим ми погоджуємося. Крім цього, І. Ільченко зазначає, що в разі існування колізій між нормами національного законодавства та Конвенції «пріоритетному застосуванню підлягають саме норми Конвенції як міжнародного договору». На підтвердження своєї позиції він вказує на існування міжнародного принципу добросовісного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, при цьому І. Ільченко посилається на ст. 8 Конституції України, ст. 26 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» 1969 р.; ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р.³¹¹

Не зважаючи на заборону застосування тримання під вартою на підставі однієї лише тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, у рішенні по справі «Летельє (Letellier) проти Франції» ЄСПЛ визначив, що особлива тяжкість деяких злочинів може викликати таку реакцію суспільства і соціальні наслідки, які роблять виправданим попереднє затримання принаймні протягом певного часу. Далі ЄСПЛ вказав на те, що за виняткових обставин цей момент може бути врахований у світлі Конвенції³¹².

³¹¹ Деякі питання застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в Україні. *Міністерства юстиції України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://old.minjust.gov.ua/14103>.

³¹² Справа «Летельє (Letellier) проти Франції»: рішення Європейського суду з прав людини від 26.06.1991 р. *Верховна Рада*

Беручи до уваги наведене, слід наголосити, що під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий, прокурор повинні враховувати положення ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України, де закріплено, що кримінальне процесуальне законодавства України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. У свою чергу, задовольняючи відповідне клопотання про обрання тримання під вартою, слідчий суддя, суд повинні враховувати, що його застосування є законним і обґрунтованим лише за наявності мети та підстави, передбачених КПК України.

Далі звернемо увагу на рішення по справі «Тимошенко проти України», в якому ЄСПЛ встановив, що 05.08.2011 р. Печерським районним судом м. Києва щодо заявниці обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без встановлення строку такого тримання. У своїй постанові як мету застосування даного виду запобіжного заходу суд зазначив, що заявниця ігнорувала вказівки головуючого судді, виявляла неповагу до учасників судового засідання та суду, відмовлялася надавати інформацію щодо своєї адреси, неодноразово відмовлялася підтверджувати сповіщення про наступні судові засідання. У зв'язку з тим що обмеження свободи заявниці, дозволене підпунктом «с» п. 1 ст. 5 Конвенції, застосовувалось не лише з метою супроводження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, ЄСПЛ констатовано порушення ст. 18 у поєднанні зі ст. 5 Конвенції. Крім того, ЄСПЛ дійшов висновку, що фактичною метою застосування до заявниці взяття під варту було покарати її за відсутність поваги до суду³¹³.

Також ЄСПЛ досить докладно роз'яснив проблему щодо визначення суми застави як альтернативного запобіжного заходу в разі застосування тримання під вартою. У рішенні

України: офіц. веб-портал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_159.

³¹³ Справа «Тимошенко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 30.04.2013 р. // Міністерства юстиції України: офіц. веб-сайт. URL: <http://old.minjust.gov.ua/34536>.

по справі «Мангурас проти Іспанії» ЄСПЛ вказав на таке: 03.11.2002 р. судно під керівництвом гр. Мангурас було відправлено в плавання, маючи на борту 70 000 тонн мазуту. Через аварію стався витік вантажу в Атлантичний океан, що стало причиною екологічної катастрофи. Слідчий суддя встановив, що, незважаючи на те що витік вантажу став результатом аварії, частина провини лежить на заявникові, який 17.11.2002 р. був поміщений під варту із визначенням застави в сумі 3 000 000 євро. Високий розмір застави було пояснено ступенем суспільної небезпеки кримінального правопорушення, а також тим, що заявник був іноземцем. Відповідно до рішення, прийнятого ЄСПЛ, сума застави була визнана невідправдано високою і такою, що була встановлена без урахування особистих якостей заявника: його віку (67 років), характеристики особи заявника, майнового стану. При цьому ЄСПЛ зауважив, що під час встановлення суми застави необхідно враховувати неможливість відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, а майновий стан особи та можливість забезпечення його присутності в суді. ЄСПЛ наголосив, що врахування матеріального становища особи є прийнятним у разі вчинення ним кримінальних правопорушень із корисливими мотивами, де є підстави вважати, що обвинувачений може мати приховані грошові активи³¹⁴. Отже, відповідно до практики ЄСПЛ питання щодо розміру застави повинно вирішуватися залежно від виду кримінального правопорушення. На наш погляд, таке тлумачення ЄСПЛ є досить повним та таким, що відповідає положенням кримінального процесуального законодавства щодо мети застосування запобіжних заходів. Більш докладно це питання було розглянуто в попередньому розділі.

Підстави застосування тримання під вартою як запобіжного заходу містяться в ч. 2 ст. 177 КПК України, їх формулювання наведено відповідно до вимог Конвенції та інших міжнародних правових актів, у тому числі з урахуванням практики ЄСПЛ. Однак, не зважаючи на прагнення

³¹⁴ Дело «Мангурас против Испании»: постановление Европейского Суда по правам человека от 28.09.2010 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/decisions.htm>.

законодавця наблизитися до міжнародних стандартів щодо застосування тримання під вартою, низка питань залишається дискусійною. Серед них – визнання підозри обґрунтованою. У науковців відсутня єдина позиція з приводу того, чи є доцільною оцінка судом доказів вини підозрюваного в той час, коли досудове розслідування ще не закінчене та кримінальне провадження не передане до суду. У той самий час у п. 1 ч. 1 ст. 178 КПК України закріплено, що слідчий суддя, суд зобов'язаний оцінити, у тому числі вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення.

Отже, вкрай необхідним є розмежування оцінки обґрунтованості підозри про вчинення особою кримінального правопорушення, що здійснюється під час досудового розслідування, та оцінки достатності доказів вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, яка відбувається на стадії судового розгляду кримінального провадження. На цю проблему звертав увагу Верховний Суд України, який в Узагальненні практики застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства вказав на те, що під час складення відповідних постанов необхідно враховувати вимоги ст. 62 Конституції України, а також п. 2 ст. 6 Конвенції, зокрема, щодо формулювань, які забезпечують дотримання принципу невинуватості особи. Крім того, зазначено, що при розгляді подання про взяття під варту суддя не вправі досліджувати докази і давати їм оцінку чи в інший спосіб перевіряти доведеність вини підозрюваного, обвинуваченого, розглядати й вирішувати питання, які повинен вирішувати суд під час розгляду справи по суті обвинувачення³¹⁵. Аналогічну позицію ЄСПЛ висловив у рішенні по справі «Мю-

³¹⁵ Практика застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 р. № 4. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-03>.

ррей проти Сполученого Королівства», зазначивши, що факти, які є причиною виникнення підозри, не повинні бути так само переконливими, як ті, що є необхідними для обґрунтування обвинувального вироку або висунення обвинувачення, черга якого надходить на наступній стадії процесу кримінального розслідування³¹⁶.

Визначення обґрунтованості підозри надано в рішенні ЄСПЛ по справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» від 30.08.1990 р., у якому наголошено, що наявність «обґрунтованої підозри» передбачає існування фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити злочин. Водночас ЄСПЛ звернув увагу на те, що «обґрунтованість» залежить від усіх обставин³¹⁷.

З питань тлумачення поняття «обґрунтована підозра», слід погодитися з твердженням О. В. Капліної, яка вважає, що підозра є ймовірним судженням, припущенням, попереднім висновком щодо причетності конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення, у той час як обвинувачення є твердженням. На відміну від обвинувального акту в разі отримання нових доказів раніше повідомлена підозра може бути змінена. Сутність підозри полягає в тому, що це припущення, яке підлягає перевірці під час наступного етапу досудового розслідування³¹⁸. Вважаємо, що така позицію узгоджується з вимогами ч. 3 ст. 5 Конвенції, у якій встановлено, що після спливу певного проміжку часу навіть обґрунтована підозра у вчиненні злочину не може бути єдиним виправданням тримання під вартою пі-

³¹⁶ Справа «Джон Муррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. the United Kingdom): рішення Європейського суду з прав людини. *Вибрані справи Європейського суду з прав людини*. Вип. I. вид. 2-ге. К.: Фенікс, 2004. С. 61–93.

³¹⁷ Справа «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom): рішення Європейського суду з прав людини. *Вибрані справи Європейського суду з прав людини*. Вип. I. в. 2-ге. К.: Фенікс, 2004. С. 5–9.

³¹⁸ Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 240.

дозрюваного, обвинуваченого. Саме тому слідчий суддя, суд у разі задоволення клопотання про обрання або продовження терміну застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має чітко зазначити про наявність іншої підстави або ризику, що передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України.

З приводу цього слід навести позицію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який у своєму листі від 04.04.2013 р. наголосив, що слідчим суддям та судам необхідно зважати на те, що тримання під вартою є винятковим видом запобіжного заходу та застосовується лише в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе відвернути ризику, зазначені в ст. 177 КПК. При розгляді клопотання про обрання або ж продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянуто можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів (правова позиція, викладена в п. 80 рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 р. у рішенні по справі «Харченко проти України»)³¹⁹.

Не зважаючи на те, що чинний КПК України діє вже більше чотирьох років, деякі його положення викликають труднощі в застосуванні, що пов'язано з великою кількістю новел кримінального процесуального законодавства та відсутністю практичних напрацювань у їх вирішенні. Не становить виняток і тримання під вартою. За дослідженням, положення КПК України сформульовано відповідно до міжнародних принципів кримінального провадження та віддзеркалюють найбільш суттєві з них, у тому числі й щодо положень, сформульованих у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Зокрема, щодо формулювання мети застосування тримання під вар-

³¹⁹ Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 р. № 511-550/0/4-13 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.

тою, підстав та умов застосування даного виду запобіжного заходу.

Слід наголосити, що в кримінальному процесуальному законодавстві країн Європи принципи, які містяться в Конвенції, застосовуються протягом багатьох років. Спірні питання, що виникають під час реалізації певних положень щодо захисту прав і свобод людини, підлягають тлумаченню ЄСПЛ, практика якого формується з 1960 р. та продовжує оновлюватися до сьогодні. Отже, багато із дискусійних питань, що виникають під час реалізації положень КПК України, вже розглянуто та вирішено по суті ЄСПЛ. Існування таких роз'яснень, на нашу думку, повинно значною мірою полегшити діяльність національних судів. Ураховуючи те що рішення ЄСПЛ є частиною національного законодавства України, вони мають повною мірою застосовуватися національними судами, зокрема й під час вирішення питання про застосування тримання під вартою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / С. Є. Абламський / за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. О. О. Юхна. – Х.: Панов, 2015. – 240 с. – (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»).

2. Абламський С. Є. Оціночні поняття у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року: теоретичні та прикладні проблеми застосування / С. Є. Абламський // Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Братислава, Словацька Республіка, 27-28 листопада 2015 р.) – Панєвропейська висока школа, Братислава, 2015. – С. 19-22.

3. Абламський С. Є. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні / С. Є. Абламський // Право і безпека. – 2014. – № 4 (55). – С. 80-84.

4. Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України: посіб. для підготов. до екзаменів / Ю. І. Азаров, С. О. Заїка, В. Г. Фатхутдінов. – К., 2010. – 295 с.

5. Актуальні проблеми конституційного права України: підручник / за заг. ред. А. Ю. Олійника. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. – 532 с.

6. Александрова А. Рівняння на кодекс / А. Александрова // Закон і бізнес. – 2013. – № 11 (1101). – 16-23 березня. – С. 1-2.

7. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за I півріччя 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2014_rik.html.

8. Аналітичний звіт щодо окремих проблемних аспектів практичного застосування положень

кримінального процесуального кодексу України // О. Яновська. – К., 2016. – 42 с.

9. Байрамов Р. Р. Правовое регулирование содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых в следственных изоляторах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Рамзи Раджабович Байрамов. – СПб., 2003. – 20 с.

10. Баранов С. А. Цели применения меры пресечения в виде залога в современном уголовном процессе / С. А. Баранов // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. – 2009. – № 4. – С. 91–94.

11. Боголюбская Т. В. Новое в уголовно-процессуальном законодательстве: учебное пособие / Т. В. Боголюбская, В. И. Дьяченко, Г. Ю. Прохорова. – М.: МВШМ МВД СССР, 1987. – 86 с.

12. Бондарчук В. В. Ризик як правова категорія / В. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 312–315.

13. Браверман Ю. І. Відображення конституційних принципів в засадах кримінального провадження / Ю. І. Браверман // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 261–264.

14. Буланова Н. В. Заключение под стражу при предварительном расследовании преступлений: проблемы совершенствования законодательной регламентации и правоприменения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Наталья Викторовна Буланова. – М., 2004. – 30 с.

15. Бушная Н. В. Проблемы применения мер процессуального принуждения в стадии предварительного расследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Наталья Викторовна Бушная. – Волгоград, 2005. – 242 с.

16. Веретенников И. А. Задержание подозреваемого как комплексный правовой институт: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Игорь Андреевич Веретенников. – М.: Юрид. ин-т МВД России, 2003. – 202 с.

17. Викторский С. И. Русский уголовный процесс / С. И. Викторский. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Изд. А. А. Карцева, 1912. – 426 с.

18. Висновок на проект закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо аспектів застосування застави та злочинів, до яких застосовується тримання під вартою)» від 16.03.2015 [Електронний ресурс] / Голов. експерт упр. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54315&pf35401=333822.

19. Висновок Тимчасової спеціалізованої комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції від 07.04.2015 р. № 16/02–15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vl.ko.court.gov.ua/sud1010/200757/>.

20. Вишневецька Т. Врахування практики Європейського суду з прав людини як новий вектор розвитку національного кримінального провадження / Т. Вишневецька // Юридична газета. – 2013. – 29 січня. – (№ 5) – С. 26–27.

21. Войтюк О. С. Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій під час кримінального провадження й можливості його використання в Україні / О. С. Войтюк, О. В. Кравченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 7. – С. 174–177.

22. Войцишен В. Прокуратура України в системі Конституційного поділу влади у контексті європейських стандартів / В. Войцишен // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 1. – С. 57–66.

23. Волков К. Д. Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Кирило Дмитрович Волков; Нац. акад. прокур. України. – К., 2015. – 245 с.

24. Гасвий В. Ф. Участь прокурора у кримінальному апеляційному провадженні: фондова лекція / В. Ф. Гасвий. – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – 28 с.

25. Галаган О. І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О. І. Галаган, Д. П. Письменний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172.

26. Гловюк І. В. Проблемні питання визначення кола учасників судового розгляду подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту / І. В. Гловюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 44. – С. 186–191.

27. Головненков П. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO) : Научно-практический комментарий и перевод текста закона [Электронный ресурс] / П. Головненков, Н. Спица. – Режим доступа: <https://publishup.unipotsdam.de/opus4-ubp/files/6039/sdrs02.pdf>.

28. Гольцов А. Т. Заключение под стражу в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Гольцов Андрей Тамазович. – М., 2006. – 181 с.

29. Гончаренко О. А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини / О. А. Гончаренко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 126–131.

30. Горбачевський В. Я. Запобіжні заходи у сучасному правосудді / В. Я. Горбачевський // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 215–219.

31. Гредескул Н. А. К учению об осуществлении права. Интеллектуальный процесс, требующийся для осуществления права. Социально-юридическое исследование / Н. А. Гредескул. – Харьков: Тип. А. Дарре, 1900. – 248 с.

32. Грошевий Ю. М. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України / Ю. М. Грошевий, О. Г. Шило // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 220–226.

33. Грошевий Ю. М. Проблеми реформування кримінального судочинства / Ю. М. Грошевий // Право України. – 2009. – № 2. – С. 4–10.

34. Губська О. Взяття під варту як запобіжний захід у світлі національного та міжнародного законодавства / О. Губська // Адвокат. – 2007. – № 3. – С. 8–10.

35. Гультай П. Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави в кримінальному провадженні / П. Гультай // Віче. – 2013. – № 22. – С. 12–15.

36. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України / О. М. Гумін // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 226–231.

37. Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головкин, Б. А. Филимонов. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: Зерцало, 2002. – 528 с.

38. Давиденко Л. М. Прокурорська влада: міф чи реальність? Чи відповідає вона принципам правової держави? / Л. М. Давиденко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 7. – С. 35–41.

39. Давиденко С. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування при обранні, зміні та скасуванні запобіжних заходів / С. Давиденко // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3 (46). – С. 256–265.

40. Даль А. Л. Щодо визначення застави при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / А. Л. Даль // Право і безпека. – 2015. – № 1 (56). – С. 47–51.

41. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М.: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1881. – Т. 2. – 807 с.

42. Данченко Т. В. Актуальні питання визначення предмета і розміру застави в кримінальному процесі України / Т. В. Данченко // Сучасні питання економіки і права. – 2011. – Вип. 1. – С. 111–115.

43. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114.

44. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 09.12.1975 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_084.

45. Дело «W. против Швейцарии» [Электронный ресурс]: решение Европейского суда по правам человека от 26.01.1993 г. – Режим доступа:

<http://www.echr.ru/documents/doc/2461449/2461449.htm>.

46. Дело «Колунов против России» (Kolunov v. Russia, жалоба № 26436/05) [Электронный ресурс] : постановление Европейского Суда по правам человека от 09.10.2012 г. (окончательное 09.01.2013 г.). – Режим доступа : <http://europeancourt.ru/tag/veselov-i-drugie-protiv-rossii/>.

47. Дело «Мангурас против Испании» [Mangouras v. Spain] (жалоба № 12050/04) [Электронный ресурс]: постановление Европейского Суда по правам человека от 28.09.2010 г. // Европейская конвенция о защите прав человека: право и практика. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/decisions.htm>.

48. Дело «Миминошвили против России» (жалоба № 20197/03) [Электронный ресурс]: постановление Европейского Суда по правам человека от 28.06.2011 г. – Режим доступа: <http://minjust.ru/ru/press/news/miminoshvili-protiv-rossii-zhaloba-no-2019703>.

49. Дело «Степуляк против Молдавии» [Stepuleas v. Moldova] (заявление № 8207/06) [Электронный ресурс]: решение Европейского суда по правам человека от 6 ноября 2007 г. // Право и практика. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/2466358/2466358-002.htm#21>.

50. Дерев`янка М. І. Види гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / М. І. Дерев`янка // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 6. – С. 190–193.

51. Дерев`янка М. Зміст та поняття ризиків у кримінальному процесі / М. Дерев`янка // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 2 (96). – С. 78–81.

52. Деякі питання застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в Україні [Електронний ресурс] // Міністерства юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/14103>.

53. Дженис М. Европейское право в области прав человека (практика и комментарии) / М. Дженис. Р. Кэй, Э. Бредли ; пер. с. англ. – М. : Права человека, 1997. – 640 с.

54. Джига М. В. Забезпечення правового статусу обвинуваченого у процесі досудового розслідування: проблеми законності та доцільності: монографія / М. В. Джига. – К.: Вид-во ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 168 с.

55. Дмитриев Ф. М. История судебных инстанций и гражданского апелляционного производства от Судебника до Учреждения о губерниях / Ф. М. Дмитриев. – М.: Тип. А. И. Мамонтова, 1859. – 591 с.

56. Електронні петиції // Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://petition.president.gov.ua/petition/215>.

57. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный : в 3 т. / Т. Ф. Ефремова. – М.: АСТ, Астрель, Харвест, Lingua, 2005. – Т. 2. – 1168 с.

58. Жога Е. Ю. Арест как мера пресечения в уголовном процессе и судебная проверка его законности и обоснованности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Елена Юрьевна Жога. – Саратов, 2001. – 21 с.

59. Заболотний І. І. Судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / І. І. Заболотний // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2013. – № 2–2. – Т. 26 (65). – С. 300–304. – Серия: Юридические науки.

60. Завгородній В. А. Форми реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні / В. А. Завгородній // Право і суспільство. – 2013. – № 3. – С. 3–6.

61. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. : неофіц. пер. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

62. Застосування застави як запобіжного заходу під час розслідування та судового розгляду : методичні рекомендації // А. П. Бущенко, Л. Б. Ільковець. – К., 2007. – 42 с.

63. Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. В. Захарко. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

64. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі : Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1988 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

65. Звіт про роботу прокурора за 2012–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

66. Зинатуллин З. З Уголовно-процессуальное приращение и его эффективность (вопросы теории и практики) / З. З. Зинатуллин. – Казань: Изд-во Казанского ун-те, 1981. – 136 с.

67. Калиновский К. Б. Уголовный процесс: учебник / К. Б. Калиновский, А. В. Смирнов; под общ. ред. проф. А. В. Смирнова – СПб.: Питер, 2005. – 699 с.

68. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність / О. В. Капліна // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 238–242.

69. Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11 / В. А. Капустинський. – К., 2006. – 20 с.

70. Карабут Л. В. «Розумність» строків як принцип кримінально-процесуальної діяльності / Л. В. Карабут // Часопис Академії адвокатури. – 2012. – № 2. – С. 1–8.

71. Карпенко М. І. Кримінально-процесуальна правова характеристика запобіжних заходів в аспекті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України / М. І. Карпенко, М. В. Самойлов // Юридична наука. – 2013. – № 3. – С. 100–111.

72. Карпов Н. С. Деякі аспекти застосування запобіжного заходу під час досудового розслідування / Н. С. Карпов // Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 грудня 2014 р.). – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 40–42.

73. Керівники суддів обговорили проблеми застосування КПК // Закон і бізнес. – 2013. – № 35 (1125). – С. 10.

74. Кириченко Ю. В. Класифікація прав і свобод людини і громадянина за Конституцією України : теоретичні та практичні аспекти / Ю. В. Кириченко // Збірник наукових праць Харк. нац. педагог. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. «Право». – 2014. – Вип. 21. – С. 26–32.

75. Кистяковский А. Ф. О пресечении обвиняемому способов уклоняться от следствия и суда: исследование / А. Ф. Кистяковский. – СПб. : Изд-е «Судебного вестника», 1868. – 196 с.

76. Кізлова О. С. Категорії «судовий прецедент» і «судова практика» в системі джерел цивільного права України / О. С. Кізлова // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – Ч. 3. – С. 83–88.

77. Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. Кожевніков // Вісник Національної академії прокуратури. – 2013. – № 3. – С. 68–70.

78. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

79. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.: офіц. пер. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270.

80. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

81. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. [Електронний ре-

курс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

82. Кони А. Ф. История развития уголовно-процессуального законодательства в России: в 8 т. / А. Ф. Кони. – М.: Наука, 1967. – Т. 4. – 542 с.

83. Конституции государств Азии : в 3 т. / под ред. Т.Я. Хабриевой. – М.: Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ ; Норма, 2010. – Т. 1: Западная Азия. – 544 с.

84. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия : учебное пособие / (сост. сб., пер., авт. введ. и вступ. ст. В. В. Маклаков). – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 624 с.

85. Коріняк О. М. Проблемні питання захисту прав та свобод при застосування запобіжного заходу – тримання під вартою / О. М. Коріняк // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 253–259.

86. Коркунов В. М. Вопросы теории и практики применения мер процессуального принуждения в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. М. Коркунов. – Саратов, 1970. – 22 с.

87. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве: монография / В. М. Корнуков. – Саратов : Изд-во Саратов. ин-та, 1978. – 137 с.

88. Короткевич М. Забезпечення права на захист, свободу та особисту недоторканність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / М. Короткевич // Слово національної школи суддів України. – 2013. – № 4 (5). – С. 52–55.

89. Короткевич М. Є. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини / М. Є. Короткевич, П. В. Пушкар // Вісник Верховного суду України. – 2015. – № 8 (180). – С. 36–48.

90. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Д. Гом'єн ; пер. С. Ткачук. – 3-тє вид. – К. : Фенікс, 2006. – 192 с.

91. Кравчук М. В. Природа рішень Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] / М. В. Кравчук, Т. І. Тихаський // Науково-практична Інтернет-конференція 19.05.2015 р. – Секція № 1. – Режим доступу: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1046%3A250515-10&catid=121%3A1-0515&Itemid=143&lang=ru.

92. Крайнюк В. Г. Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві / В. Г. Крайнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2013. – № 1. – Т. 26. – С. 401–407. – Серия «Юридические науки».

93. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удаलोвої, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.

94. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

95. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

96. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651–VI // Голос України. – 2012. – № 90–91 (5340–5341). – 19 травня. – С. 9–49.

97. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

98. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.

99. Кримінально-процесуальне право України : підручник / за заг. ред. Ю. П. Аленін. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. – 816 с.

100. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001–05 (втратив чинність на підставі Кодексу № 4651–VI (4651–17) від 13.04.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

101. Кубрак П. М. Конституційні засади як гарантія забезпечення прав і свобод суб'єктів кримінального провадження / П. М. Кубрак // Міжнародний юридичний вісник : зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – Вип. 1 (2). – С. 96–101.

102. Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Ф. М. Кудин. – Красноярск : Изд-во Краснояр. Ун-та, 1985. – 136 с.

103. Кутуев Э. К. Заключение по стражу и содержание под стражей: состояние, проблемы, перспективы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Эльдар Кяримович Кутуев. – СПб., 1999. – 18 с.

104. Кухнюк Д. В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. В. Кухнюк. – К, 2008. – 19 с.

105. Лагута В. О. Критерії визначення розумних строків / В. О. Лагута // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 328–332.

106. Лазур Я. В. Щодо класифікації прав і свобод людини / Я. В. Лазур // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 565–569.

107. Лисюк Ю. В. Окремі аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді застави / Ю. В. Лисюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 7. – С. 216–219. – Серія «Юриспруденція».

108. Литвак О. Проблеми реформування правозахисної діяльності органів прокуратури / О. Литвак, П. Шумський // Протидія злочинності: теорія і практика : Матеріали IV міжвузівської наук.-практ. конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих вчених (19 жовтня 2012 р.) – К., Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – С. 298–300.

109. Литвиненко І. Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини і громадянина / І. Л. Литвиненко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2 (22). – С. 55–63.

110. Лук'яненко Ю. В. Окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини щодо затри-

мання особи у кримінальному судочинстві / Ю. В. Лук'яненко // Право і безпека. – 2015. – № 1. – С. 55–60.

111. Макаренко І. С. Діяльність слідчого судді під час обрання запобіжних заходів / І. С. Макаренко // Право і суспільство. – 2013. – № 5. – С. 155–160.

112. Малина Е. А. Заключение под стражу в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. А. Малина. – Волгоград, 2002. – 26 с.

113. Махов В. Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : учеб. пособ. / В. Н. Махов, М. А. Пешков. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 208 с.

114. Мельников В. Ю. Обеспечение и защита прав человека при применении мер процессуального принуждения в досудебном производстве Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Виктор Юрьевич Мельников. – М., 2014. – 552 с.

115. Мироненко О. В. Мета і підстави застосування запобіжних заходів за новим КПК України / О. В. Мироненко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 1 (22). – С. 70–76.

116. Мирошніченко Ю. М. Заходи кримінально-процесуального примусу: сутнісна характеристика, умови та підстави застосування / Ю. М. Мирошніченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 148–150.

117. Михайленко В. А. Місце прокуратури у системі влади в Україні / В. А. Михайленко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 613–617.

118. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

119. Міжнародно-правові стандарти застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ: наук.-теор. журн. – 2010. – Спец. вип. № 6. – Ч. 3: Кримінальна юстиція: сучасний стан та перспективи розвитку. – С. 25–29.

120. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

121. Модельный Уголовно-процессуальный Кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств : Принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств (Санкт-Петербург, 17 февраля 1996 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/ipa.pdf>.

122. Моніторинговий звіт «Реалізація нового КПК України : Перші результати», підготовлений в рамках проекту за підтримки Програми «Матра» Посольства Королівства Нідерландів [Електронний ресурс] // Центр політико-правових реформ. – К., 2013– Режим доступу : <http://www.pravo.org.ua/>.

123. Москалюк Ю. Д. Домашній арешт і тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Юлія Дмитрівна Москалюк ; Нац. ун-т держ. подат. служби України. – Ірпінь, 2015. – 200 с.

124. Мушак Н. Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізації них процесів / Н. Б. Мушак // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 298–301.

125. Назаров В. В. Актуальні проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту / В. В. Назаров // Юридичний вісник. – 2010. – № 4 (17). – С. 111–115.

126. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / Н. О. Марчук, В. В. Касько, Р. О. Куйбіда та ін. / за ред. Н. О. Марчук. – К. : Арт-Дизайн, 2015. – 248 с.

127. Никоненко М. Я. Значення у процесі доказування розумності строків як засади кримінального провадження / М. Я. Никоненко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України. – 2013. – № 2. – С. 25–31.

128. Об утверждении Инструкций о применении залога и домашнего ареста в качестве меры пресечения : Совместный приказ и.о. министра внутренних дел Республики Казахстан от 6.10.2005 г. № 590 // Юридическая газета. – 2005. – № 239 (973). – 22 декабря.

129. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : А ТЕМП, 2009. – 944 с.

130. Оніщук М. Новий Кримінальний процесуальний кодекс суттєво посилить захист прав людини та підвищить ефективність розслідування злочинів / М. Оніщук // Право України. – 2009. – № 2. – С. 24–28.

131. Орлов Р. В. Применение заключения под стражу в качестве меры пресечения на предварительном расследовании в российском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Роман Викторович Орлов. – Иркутск, 2008. – 26 с.

132. Осадча О. С. Процесуальні повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. С. Осадча; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2015. – 20 с.

133. Паламард Д. С. Розмір застави як чинник дієвості запобіжного заходу / Д. С. Паламард // Право і суспільство. – 2014. – № 6–1. – Ч. 2. – С. 348–352.

134. Петрухин И. Л. Неприкосновенность в уголовном процессе / Институт государства и права / отв. ред. И. Б. Михайловская. – М. : Наука, 1989. – 256 с.

135. Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / И. Л. Петрухин ; Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1989. – 256 с.

136. Петрухин И. Л. Прокурорский надзор и судебная власть : учеб. пособ. / И. Л. Петрухин. – М. : Проспект, 2001. – 88 с.

137. Подання щодо вжиття заходів загального характеру, необхідних для використання рішень Європейського суду з прав людини, що набули статусу остаточного в I кварталі 2014 р. [Електронний ресурс]: лист Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини від 28.03.2014 р. № 12.0.1–9/3244. – Режим доступу :

<http://vl.arbitr.gov.ua/userfiles/file/sud5004/Podannya%20ESP L.pdf>.

138. Попелюшко В. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування / В. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 9. – С. 4–6.

139. Попов А. М. Совершенствование и правовая природа ареста как мера уголовно-процессуального принуждения / А. М. Попов, Н. А. Громов, А. Д. Черкасов // Российский следователь. – 2001. – № 5. – С. 13–16.

140. Попович Є. Правозахисна діяльність прокуратури України – крок до європейської інтеграції / Є. Попович // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 3. – С. 13–16.

141. Постанова Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37498376>.

142. Практика застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 р. № 4. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-03>.

143. Приміч І. Запобіжний захід – взяття під варту / І. Приміч // Прокуратура. Людина. Держава. Прокуратура. Людина. Держава: Загальнодержавне фахове юридичне видання. – 2004. – № 6 (36). – С. 66–70.

144. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638–IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст. 180.

145. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

146. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 р. № 742–VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 11. – Ст. 143.

147. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання) : проект Закону № 3413 від 05.11.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56953.

148. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1631-18>.

149. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо аспектів застосування застави та злочинів, до яких застосовується тримання під вартою) : проект закону України від 05.03.2015 р. № 2330 [Електронний ресурс] / ініціатор законопроекту А. Ю. Геращенко // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2330&skl=9.

150. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 р. № 223-1134/0/4-13 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.

151. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 р. № 511-550/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.

152. Про заставу : Закон України від 02.10.1992 р. № 2654-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада

України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>.

153. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: постанова Верховної Ради України 21.05.2015 р. № 462-VIII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/462-19>.

154. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України № 4гн від 19.12.2012 р. (зі змінами від 26.07.2013 № 4гн-1) // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/>.

155. Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадян або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень [Електронний ресурс] : наказ Генерального Прокурора України № 6гн від 28.05.2015 р. // Генеральна прокуратура України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/>.

156. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>.

157. Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.03.1999 р. № 6 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-99>.

158. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 2, 3. – Ст. 12.

159. Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2011 році [Електронний ресурс] : Щорічний звіт від 24.01.2012 р. // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/9329>.

160. Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс] : Щорічний звіт від 30.01.2014 р. // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/9329>.

161. Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2014 році [Електронний ресурс] : Щорічний звіт від 14.01.2015 р. // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/9329>.

162. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

163. Про судову практику застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 14 від 19.12.2014 р. // Закон і бізнес. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/114155-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_schodo_trimannya_pid_vartoyu.html.

164. Ракус Д. І. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням: тенденції трансформації та практика реалізації / Д. І. Ракус // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 5, т. 3. – С. 201–206.

165. Резолюція 43/173 Генеральної Ассамблеї ООН от 09.12.1988 г. «Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме» [Электронный ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

166. Рекомендація R (80) «Про взяття під варту до суду» від 27.06.1980 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.coe.kiev.ua.

167. Розин І. І. Уголовное судопроизводство / І. І. Розин. – Томск : Типогр. Томского университета, 1913. – 320 с.

168. Романюк А. Б. Вимога дотримання розумних строків у кримінальному судочинстві України як прояв принципу дії процесуальної економії / А. Б. Романюк, І. М. Канюка // Прикарпатський юридичний вісник. – 2012. – № 2. – С. 252–266.

169. Ростовщиков И. В. Обеспечение и защита прав и свобод личности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Игорь Викторович Ростовщиков. – М., 1997. – 364 с.

170. Руденко В. Ю. Місце та роль прокуратури в системі державних інститутів, що захищають права і свободи людини і громадина / В. Ю. Руденко // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 195–199.

171. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура / М. Руденко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 160–168.

172. Руденко М. В. Про сутність прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням / М. В. Руденко, В. П. Півненко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 277–283.

173. Руднев В. Залог в России, «бейл» в США / В. Руднев // Российская юстиция. – 1998. – № 4. – С. 22.

174. Рябухина О. А. Система кримінального процесуального законодавства / О. А. Рябухина та Ю. В. Циганюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 10–1. – Т. 2. – С. 110–113.

175. Садова Т. В. Заходи кримінального-процесуального примусу й їх класифікація / Т. В. Садова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 3. – С. 161–163.

176. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних

стандартів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидат. юрид. наук : 12.00.09 / Тетяна Володимирівна Садова ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.

177. Саїнчин О. С. Порівняльна характеристика кримінально-процесуальних норм кодексів 1960 та 2012 років щодо мір запобіжного заходу / О. С. Саїнчин // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : матеріали круглого столу(Запоріжжя, 20 листопада 2013 р.) – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2013. – С. 85–87.

178. Самойлов С. Новое в законодательстве о продлении срока содержания обвиняемого под стражей / С. Самойлов // Социалистическая законность. – 1981. – № 12. – С. 15–17.

179. Санін В. Спірні питання застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту / В. Санін // Юридичний журнал : Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практики. – 2004. – № 4. – С. 121–123.

180. Семенов В. Взяття під варту за новим КПК: прокурори та судді працюють по старому [Електронний ресурс] / В. Семенов. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/vsemenov/article/11890.aspx>.

181. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія / Д. В. Сімонович. – Х. : НікаНова, 2011. – 272 с.

182. Сірий М. Функція захисту на досудовому розслідуванні / М. Сірий // Роль захисника у досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22–23 лютого 2006 р.). – Х. : Серга, 2006. – С. 32–36.

183. Сірий М. І. Запропоновані зміни є популістськими – правознавець [Електронний ресурс] / М. І. Сірий // Радіо Свобода: офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27119046.html>.

184. Слинко С. Затримання особи на стадії досудового розслідування [Електронний ресурс] / С. Слинко. – Режим доступу : <http://sud.ua/blog/2014/03/20/61816->

zatrимannya-osobi-na-stad-dosydovogo-rozslidyvannya. – Назва з екрана.

185. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому кримінальному процесуальному кодексі України / С. М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.

186. Смоков С. М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві : монографія / С. М. Смоков, К. Г. Горелкіна. – Одеса : Астропринт, 2012. – 152 с.

187. Советский уголовный процесс / Н. С. Алексеев, А. И. Бастрыкин, В. Г. Даев и др. ; под ред. Н. С. Алексеева, В. З. Лукашевича. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – 472 с.

188. Солдатенко О. А. Питання обґрунтованості тримання під вартою у світлі презумпції невинуватості / О. А. Солдатенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 401–408.

189. Сорока О. О. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ (кримінально-правовий аспект) / О. О. Сорока // Право і суспільство. – 2014. – № 1–2. – С. 263–268.

190. Справа «Аквіліна проти Мальти» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 29.04.1999 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_379.

191. Справа «Анатолій Руденко проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 17.04.2014 р. // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/34536>.

192. Справа «Барило проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 17.10.2013 р. // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/36911.

193. Справа «Белоусов проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від

07.02.2014 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_989.

194. Справа «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 28.10.1988 р. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=430>.

195. Справа «Волошин проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 10.10.2013 р. (остаточне від 10.01.2014 р.) // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/35582.

196. Справа «Геращенко проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 07.11.2013 р. // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/37609.

197. Справа «Горбатенко проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 28.11.2013 р. (остаточне від 28.02.2014 р.) // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/36541.

198. Справа «Гриненко проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 15.11.2012 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

199. Справа «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (John Murray v. the United Kingdom) : рішення Європейського суду з прав людини // Вибрані справи Європейського суду з прав людини. Вип. I. – вид. 2-ге. – К. : Фенікс, 2004. – С. 61–93.

200. Справа «Єлосєв проти України» (заява № 17283/02) [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_433.

201. Справа «Калашников проти Росії» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 15.07.2002 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_057.

202. Справа «Летельє (Letellier) проти Франції» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 26.06.1991 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_159.

203. Справа «Мироненко і Мартенко проти України» (заява № 4785/02) [Електронний ресурс]: рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_567.

204. Справа «Мюллер проти Франції» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 17.03.1997 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_159.

205. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) [Електронний ресурс]: рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_683.

206. Справа «Свершов проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 27.11.2008 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_428.

207. Справа «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]: рішення Європейського суду з прав людини від 23.09.1998 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_106.

208. Справа «Таран проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 17.10.2013 р. // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/36911.

209. Справа «Тимошенко проти України» [Електронний ресурс]: рішення Європейського суду з прав людини від 30.04.2013 р. // Міністерства юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/34536>.

210. Справа «Ткачов проти України» (заява № 39458/02) [Електронний ресурс] : рішення Європейського

суду з прав людини від 13.12.2007 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_335.

211. Справа «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom) : рішення Європейського суду з прав людини // Вибрані справи Європейського суду з прав людини. Вип. I. – в. 2-ге. – К.: Фенікс, 2004. – С. 5–9.

212. Справа «Харченко проти України» (заява № 40107/02) [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 06.11.2008 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_662.

213. Справа «Шалімов проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 04.03.2010 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_835.

214. Справа «Юрій Ілларіонович Щокін проти України» [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 03.10.2013 р. (остаточне від 03.01.2014 р.) // Міністерство юстиції України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/35999.

215. Татаров О. Ю. Деякі питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження за новим КПК України / О. Ю. Татаров // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення : матеріали наук.-практ. конф.(м. Харків, 5 квіт. 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 19–24.

216. Татаров О. Ю. Теоретико-правові і організаційні засади досудового провадження в кримінальному судочинстві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Олег Юрійович Татаров ; Одеський держ. ун-т внутр. справ. – К., 2013. – 548 с.

217. Тертишник В. М. Кримінальне-процесуальне право України : підручник / В. М. Тертишник. – 4-те вид., доп. і перероб. К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 1120 с.

218. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник / В. М. Тертишник. – 5-те вид., доп. і перероб. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с.

219. Тищенко О. І. Практика Європейського суду з прав людини в контексті застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / О. І. Тищенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 3. – Т. 3. – С. 204–207.

220. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія / І. А. Тітко. – Х. : Право, 2010. – 216 с.

221. Тітов Є. Б. Система універсальних міжнародних актів по боротьбі з катуванням та іншими формами негуманного поводження / Є. Б. Тітов // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 383–389.

222. Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 60–64.

223. Третьяков Д. Застосування практики Європейського суду [Електронний ресурс] / Д. Третьяков // Віче. – 2007. – № 5. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/570/>.

224. Трефилов А. А. Организация досудебного производства по УПК Швейцарии 2007 года : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Трефилов. – М., 2014. – 199 с.

225. Тутишкін Н. П. Процесуальне положення і функції прокурора в стадії попереднього розслідування / Н. П. Тутишкін. – К., 1996. – 84 с.

226. Уваров В. Г. Інститут запобіжних заходів за новим КПК України в контексті міжнародних стандартів / В. Г. Уваров // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 294–297.

227. Уваров В. Г. Проблеми підстав затримання та взяття підозрюваного під варту в контексті європейських стандартів / В. Г. Уваров // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 225–228.

228. Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у

кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Володимир Геннадійович Уваров ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2014. – 40 с.

229. Уваров В. Г. Реформування інституту запобіжних заходів у контексті міжнародних стандартів / В. Г. Уваров // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 47–52.

230. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-ІГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.unodc.org/tldb/pdf/Azerbaijan_Code_of_Criminal_Procedure_in_Russian_Full_text.pdf.

231. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 г. № 1772-ІІс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.

232. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 01.07.1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>.

233. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. № 295-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovno-processualnyj-kodeks-respubliki-belarus/>.

234. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/__.pdf.

235. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. Утвержден Законом Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. № 2013-ХІІ [Электронный ресурс] // Офиц. сайт Верховного Суда Республики Узбекистан. – Режим доступа : <https://www.supcourt.gov.uz>.

236. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18.04.2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

https://www.unodc.org/tldb/pdf/Turkmenistan/TUK_Crim_Pro_RU.pdf.

237. Уголовный процесс : учебник для студ. юрид. вузов и фак-тов / под ред. К. Ф. Гуценко. – 3-е изд. – М. : Зерцало, 2002. – 284 с.

238. Удовенко Ж. В. Переваги та недоліки застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в контексті нового КПК / Ж. В. Удовенко та Х. Г. Янкова // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2012. – № 3-4 (50-51). – С. 121-126.

239. Узагальнення аналізу причин скасування ухвал місцевих судів про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строку тримання під вартою (період з 01 січня 2013 року по 30 червня 2013 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/12/>.

240. Узагальнення судової практики судів першої та апеляційної інстанцій у справах стосовно осіб, які тримаються під вартою, судове провадження щодо яких триває понад 6 місяців від 01.07.2013 р. : Вищий спеціалізований суд [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002740-13>.

241. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг): пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

242. Фаринник В. І. Підстави та процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту / В. І. Фаринник // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 329-336.

243. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи / Т. Фулей // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1. – С. 39-53.

244. Фулей Т. І. Затримання та взяття під варту: особливості застосування : навч.-метод. посіб. / Т. І. Фулей. – К. : АДЕФ – Україна, 2011. – 160 с.

245. Циганюк Ю. В. Гарантії застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до окремої категорії осіб / Ю. В. Циганюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 2. – Т. 3. – С. 129–132.

246. Чорнобук В. Запровадження інституту слідчого судді в Україні та його роль у забезпеченні дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні / В. Чорнобук // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 4 (5). – С. 81–82.

247. Чувилев А. А. Заключение под стражу в качестве меры пресечения : лекция / А. А. Чувилев ; Московская высшая школа милиции МВД СССР. – М., 1989. – 48 с.

248. Чувилев А. А. Законодательство уточнено / А. А. Чувилев // Советская милиция. – 1983. – № 4. – С. 34.

249. Шило О. Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні / О. Г. Шило // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 25. – С. 269–273.

250. Шмельова Г. Юридичні механізми забезпечення прав людини / Г. Шмельова // Право України. – 1994. – № 10. – С. 49–51.

251. Шумило М. Є. Наукові основи реформування судового слідства / М. Є. Шумило // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (8 жовтня 2010 р., м. Одеса). – Одеса, 2010. – С. 375–380.

252. Юдківська Г. Затримання особи та взяття під варту у світлі вимог презумпції невинуватості / Г. Юдківська // Адвокат. – 2008. – № 3. – С. 12–20.

253. Юркова Г. В. Застосування в слідчій практиці запобіжного заходу взяття під варту / Г. В. Юркова, О. М. Делієв. – Херсон : ХЮІ, 2002. – 36 с.

254. Якимчук М. Основні напрями трансформації функцій прокуратури / М. Якимчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 4. – С. 25–31.

255. Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27). – С. 12–17.

256. Ярцев Р. В. Совершенствование уголовно-процессуального законодательства в сфере применения мер пресечения: реалии и тенденции / Р. В. Ярцев // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2011. – № 3 (22). – С. 170–184

Наукове видання

**ДАЛЬ Адам Лаврентійович
АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович**

**ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Монографія

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна

Підп. до друку 22.03.2017. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60х90/16. Умов. друк. арк. 13,8. Обл.-вид. арк. 11,6.
Тираж 300 прим.

Видавець і виготовлювач –
ТОВ Панов А. М., м. Харків, 61002, віл. Раднаркомівська, 10, оф. 6
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4847 від 06.02.2015